

ҚАЛАЛАРДАҒЫ МИКРО

КӘСІПКЕРЛІК:

ЕРІКТІ ШЕШІМ
НЕМЕСЕ МӘЖБҮРЛІ ШАРА

**ROSA
LUXEMBURG
STIFTUNG
CENTRAL ASIA**

СТРАТЕГИЯ
ЦЕНТР СОЦИАЛЬНЫХ И ПОЛИТИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

ҚАЛАЛАРДАҒЫ МИКРО КӘСІПКЕРЛІК:

ЕРІКТІ ШЕШІМ
НЕМЕСЕ МӘЖБҮРЛІ ШАРА

«СТРАТЕГИЯ» ӘСЗО» ҚҚ
РОЗА ЛЮКСЕМБУРГ ҚОРЫНЫҢ ОРТАЛЫҚ
АЗИЯДАҒЫ ӨКІЛДІГІ ҮШІН

АЛМАТЫ, 2025

«Стратегия» әлеуметтік-саяси зерттеулер орталығы» Қоғамдық қоры «Қалалардағы микрокәсіпкерлік: уәждеме, жағдайы, болашағы (Тараз, Семей, Қызылорда, Орал, Павлодар қалалары мысалында) жобасын іске асыруға және кітап түрінде жарыққа шығаруға үлес қосқан жанның бәріне алғыс білдіреді.

Біріншіден, біз зерттеуді жүргізуге демеушілік қолдау көрсеткен Роза Люксембург Қорының Орталық Азиядағы Өкілдігіне (RLS) өз алғысымызды білдіреміз. RLS қолдауының арқасында біз осы кітапты жазу үшін зерттеу жұмыстарын жүргізіп, эмпирикалық материалдар жинай алдық.

Біз осы мүмкіндікті пайдалана отырып, зерттеуге қатысқан адамның бәріне алғыс айтамыз. Олардың көмегісіз бұл жоба жүзеге аспайтын еді. Олар – Тараз, Семей, Қызылорда, Орал мен Павлодар қалаларындағы біздің супервайзерлеріміз бен интервьюерлеріміз. Сонымен бірге олар – мәтінін әзірлеп, кітап жазуға ат салысқан біздің серіктестеріміз.

Өздерінің жұмыс кестесінің тығыздығына қарамастан, уақыт бөліп, зерттеу материалдарымен танысып, оған пікір жазуға мүмкіндік тапқан Алматы қаласындағы «Атамекен» ҰКП жанындағы іскер әйелдердің салалық кеңесінің төрайымы Жақыпова Жанар Бексұлтанқызына және «Бизнес-тренерлер» қауымдастығының мүшесі, экономика ғылымдарының кандидаты Мұрзатаева Гүлназ Қанатқызына ерекше алғыс білдіреміз.

Қазақстанда жеке бизнесті дамыту, оның тек ел экономикасына ғана емес, сондай-ақ әлеуметтік сала дамуына тигізетін әсері әлі де өзекті болып отыр, ол жіті қарастыруды талап етеді. Бұл ретте жеке бастаманың шағын кәсіпкерліктен емес, микробизнестен басталатынын түсіну маңызды. «Даму» кәсіпкерлікті дамыту қорының мәліметі бойынша, қазіргі шағын және орта кәсіпкерлік субъектілері арасында микрокәсіпкерлер үлесі 50%-дан асады, бірақ ресми құжаттарда олар ШОБ аббревиатурасының тасасында қалып, көрінбей келеді.

Микрокәсіпкерлерге бюрократиялық тезауруста заңды түрде танылу қажет, бұл оларға қолдау бағдарламаларының емес, тікелей саясаттың нысанына айналуға мүмкіндік береді.

Сол кезде қазақстандықтар бизнесті бастау жоспарлары туралы бар ынта-ықыласымен ой бөлісіп, ал шататында 15 адамға дейін қызметкері бар компаниялар кеңею мүмкіндіктерін көре бастауы әбден мүмкін. Осылайша олар іс жүзінде экономикалық өсудің қозғаушы күші, жұмыс орындарын құрушы әрі әлеуметтік ұтқырлықтың катализаторы ретінде қызмет атқарып, кейіннен орта бизнеске өтуі мүмкін кәсіпкерлер тобын қалыптастырады. Бұл өз кезегінде экономиканың икемділігі мен тұрақтылығын қамтамасыз етіп, бәсекелестік пен жаңашылдықтың дамуына септігін тигізеді. Сондықтан жоба авторларының осы зерттеу жобасының нәтижелері Қазақстандағы микро- және шағын бизнестің даму келешегі жөніндегі пікірталасқа өз үлесін қосады деген сенім мол.

Бұл басылымның мазмұнына толықтай авторлар жауапты, ал басылымда жарияланған көзқарас Роза Люксембург Қорының ұстанымын білдірмеуі мүмкін (RLS).

МАЗМҰНЫ

КІРІСПЕ	9
1. ҚАЗАҚСТАНДА ЖӘНЕ БАСҚА ЕЛДЕРДЕ МИКРО- КӘСІПКЕРЛІКТІ (МИКРОБИЗНЕСТІ) ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ	13
1.1. Микрокәсіпкерлік ұғымының пайда болу және даму тарихы.....	13
1.2. Қазақстандағы микрокәсіпкерлік анықтамасы мен критерийлері.....	14
1.3. Микробизнесті құқықтық реттеу ерекшеліктері.....	15
1.4. Микробизнесті шетелдік реттеу және дамытумен салыстыру.....	17
2. ҚАЛА ТҰРҒЫНДАРЫНЫҢ КӘСІПКЕРЛІК БЕЛСЕН- ДІЛІГІНІҢ МҮМКІНДІКТЕРІ	20
2.1. Қала жағдайында кәсіпкерлер мен кәсіпкерлікке деген көзқарас.....	20
2.2. Жеке бастама немесе жалдамалы еңбек: қала тұрғындарын жұмыспен қамту бағыттары.....	28
2.3. Кәсіпкерлік қызметпен айналысуға итермелейтін себептер.....	41
2.4. Кәсіпкерлік қызметке арналған шарттар мен қорлардың қол жетімділігіне баға беру.....	51
3. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ МИКРОКӘСІПКЕРЛІК: КЕДЕРГІЛЕР МЕН ҚОЛДАУ ШАРАЛАРЫ	58
3.1. Тәуекелдер мен кедергілердің өңірлерде кәсіпкерлікпен айна- лысу мақсатына тигізетін ықпалы.....	58
3.2. Мемлекеттің кәсіпкерлікпен айналысуға көрсеткен қолдауы мен ынталандыру шараларына баға беру.....	63
4. ҚАЛАДАҒЫ МИКРОКӘСІПКЕРЛІК: БҮГІН ЖӘНЕ ЕРТЕҢ	72
ҚОРЫТЫНДЫ	81

КІРІСПЕ

Жоба негіздемесі. «Кәсіпкерлік» термині ҚР Конституциясында бекітілген конституциялық мәртебеге ие. Бұл қызмет түрін таңдау еркіндігін, оны жүзеге асыру мүмкіндіктерін қамтамасыз етеді, сондай-ақ отбасыларды кәсіпкерлік қызметке тарту арқылы олардың әл-ауқатының артуына себепші болады, соның арқасында әлеуметтік теңсіздік азаяды.

Мемлекеттің халықты жаппай кәсіпкерлікке тарту мәселелеріне қызығушылық танытып, назар аударып отырғанын атап өткен жөн. Мәселен, 2017 жылдан бастап ведомствоаралық сипаттағы «Еңбек» халықты нәтижелі жұмыспен қамту және жаппай кәсіпкерлікті дамытудың мемлекеттік бағдарламасы жүзеге асырылып отыр (әзірлеген – ЕХӘҚМ). Әйтсе де, біздің ойымызша, микрокәсіпкерлік субъектілері сапалы мемлекеттік қолдаудың және дамытудың нысаны болып табымайды. Сондай-ақ микрокәсіпкерліктің жұмыспен қамту мен өзін-өзі жұмыспен қамту тұрғысынан, сондай-ақ қазақстандықтардың өзіне және өз өміріне дербес әрі жауапты қатынас мәдениетін қалыптастырудағы әлеуметтік функциясы/рөлі жеткілікті бағаланбай отыр.

Мемлекеттің микрокәсіпкерліктің ел өміріндегі маңызын жете бағаламауын 2022 жылғы сәуірде қабылданған Шағын және орта кәсіпкерлікті дамытудың 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасынан да байқауға болады. Бұл тұжырымдамада орта бизнесті дамытуға басымдық берілгенімен, шағын және микрокәсіпкерлік сегментіне іс жүзінде көңіл бөлінбеген. Осының салдарынан бұл санат бойынша нақты статистика жоқ, сондай-ақ осы топтың маңыздылығы ғылыми-практикалық тұрғыдан толық зерттелмеген. Мысалы, статистикалық есепке сәйкес 2025 жылы шағын және орта бизнес субъектілерінің саны 2024 жылмен салыстырғанда, 4,7%-ға артып, 96 209 кәсіпорынға көбейген, алайда олардың ішінде қанша микробизнес кәсіпорындары бар екені туралы мәлімет жоқ.

Мемлекеттің микрокәсіпкерлікпен жұмыс істеу туралы мәселені қатар өңірлердегі халықтың кәсіпкерлікпен белсенді айналысуға мүмкіндігінің бар-жоғы, осы қызмет түрінің, әсіресе оның қалыптасу кезеңіндегі жоғары тәуекелдері мен шығындарын ескере отырып, олардың кәсіпкерлікпен айналысқысы келе ме? деген сұрақ туындайды.

«Атамекен» ҰКП-ның ҚР-дағы кәсіпкерлік белсенділік жағдайы туралы 2024 жылғы 1-2 тоқсандағы баяндамасына сәйкес, субъектілер

саны да, шағын кәсіпкерліктің, оның ішінде микрокәсіпкерліктің ЖІӨ-дегі үлесі де өсті. Алайда баяндамада елдегі кәсіпкерлік әлеует туралы мәлімет жоқ, бұл мәселе баяндама авторларының назарынан тыс қалған. Кәсіпкерлік әлеуеттің мәнін, оның ресурстары мен мүмкіндіктерін түсіну кәсіпкерлікті дамытуға қолайлы орта қалыптастырудың негізі болуы мүмкін. Сонымен қатар халықтың кәсіпкерлік әлеуетін тиімді пайдалану жаңа жұмыс орындарын ашу, бюджетке салық түсімдерін арттыру, халықтың тұрмыс деңгейін көтеру және жұмыссыздықты азайту арқылы экономикалық дамуды қолдап, өңірлердің тұрақты өсуіне қол жеткізудің басты факторына айналуы мүмкін.

Жаһандық кәсіпкерлікті бақылаудың (GEM) 2020/21 жылғы соңғы ұлттық есебіне сәйкес Қазақстандағы әлеуетті кәсіпкерлердің кәсіпкерлікке ниет білдіру көрсеткішінің 46,8%-дан 30,8%-ға дейін төмендегені байқалады. Ал 4 жылдан кейін GEM 2024/2025 «Кәсіпкерліктегі нақты жағдайды тексеру» зерттеуі бұл көрсеткіштің 13,4%-ға дейін төмендегенін анықтады. GEM авторлары өз қорытындыларында әлемде жақсы мүмкіндіктер бола тұра, әлеуетті кәсіпкерлердің (2024 жылы бестен екеуі) сәтсіздікке ұшырау қорқынышынан өз бизнесін бастаудан жиі бас тартатынын атап өтті.

Қазақстандағы жағдайды алдын ала талдау кәсіпкерлік қызметке тартылуды анықтайтын себептердің екі тобы бар екенін көрсетеді:

- объективті: жалдамалы жұмысқа орналасу мүмкіндігі болмағандықтан, кәсіпкерлік қызметпен мәжбүрлі түрде айналысу, тұрғылықты жері бойынша еңбекақы деңгейінің төмен болуы;
- субъективті: өзін-өзі жүзеге асыруға және әлеуметтік мәртебесін арттыруға деген ұмтылыс, отбасының өмір сүру деңгейі мен сапасын жақсартуға деген ниет.

Осылайша зерттеу келесі сұрақтарды қояды. Жеке өз бастамасымен кәсіпкерлікпен айналысуды шешкендердің негізгі себептері қандай: өзін-өзі жүзеге асыру мүмкіндігі ме әлде объективті жағдайларға байланысты адам мен оның отбасы тап болған қолайсыз әлеуметтік-экономикалық жағдайдан шығу мүмкіндігі ме? Мемлекеттің жаппай кәсіпкерлікке жағдай жасау бойынша жүргізіп отырған саясаты адамның шешіміне қаншалықты әсер етеді?

Жоба мақсаты. Қазақстандағы микрокәсіпкерліктің халықты тиімді жұмыспен қамту/өзін-өзі жұмыспен қамтуды қамтамасыз етудегі және отбасылардың қаржылық тұрақтылығы мен әл-ауқатын арттырудағы әлеуметтік функциясын, рөлін зерттеу.

Зерттеу міндетіне келесілер жатады:

- қала жағдайында кәсіпкерлер мен кәсіпкерлікке деген көзқарасты анықтау,
- өңір тұрғындарын жұмыспен қамту барысында бизнестегі жеке бастамашылыққа немесе жалдамалы еңбекке бағдарын анықтау,
- кәсіпкерлік қызметпен айналысу себептерін айқындау,
- кәсіпкерлік қызметті ұйымдастыруға арналған ресурстардың қолжетімділігіне баға беру,
- мемлекет тарапынан кәсіпкерлікпен айналысуға жасалған жағдай мен ынталандыру шараларына баға беру,
- мемлекеттің микрокәсіпкерлікті (жаппай кәсіпкерлікті) қолдау шаралары туралы хабардарлық деңгейін анықтау,
- тәуекелдер мен кедергілердің жергілікті жерлерде кәсіпкерлікпен айналысу ниетіне ықпалын зерттеу,
- әлеуетті кәсіпкерлердің әлеуметтік-демографиялық бейнесін жасау.

Зерттеу аймағы. ҚР Шағын және орта кәсіпкерлікті дамытудың 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасында ірі қалаларда ШОК-ты дамытуға мүмкіндік көп екені атап көрсетілген. Ауылдық елді мекендер, шағын және моноқалалар жергілікті тұтынушылар сұранысының аз болуына (ауылдық жерлер үшін) және қала құраушы кәсіпорындардың жағдайы мен даму мүмкіндігіне (моноқалалар үшін) байланысты ШОК-ты дамытудың мүмкіндігі өте аз. Осыған байланысты зерттеу Тараз, Семей, Қызылорда, Орал, Павлодар сынды облыс орталығы деңгейіндегі қалаларда жүргізілді. Біздің бақылауымыз бойынша келесі қалалар жеке кейстер ретінде қызығушылық тудырады:

- 1) Тараз – бұл қалада жеке кәсіпкерлер саны 5 жыл бойы тұрақты өсіп келеді.
- 2) Қызылорда – бұл қала Шымкенттің сауда әлеуетіне бағдарлануына байланысты шағын бизнесті дамытуда қиындықтарға тап болып отыр.
- 3) Семей – бұл қала облыс мәртебесін қайта алды, бұл шағын бизнестің дамуына серпін беруге тиіс.
- 4) Орал – бұл ЖІӨ-дегі ШОБ үлесінің көрсеткіштері өте жоғары қала.
- 5) Павлодар – бұл жалдамалы жұмысшылардың үлесі жоғары өнеркәсіптік қала.

Зерттеу әдістемесі. Зерттеу сандық әдіс негізінде жүргізілді. Зерттеу міндеттерін шешу мақсатында тең қамтылған іріктеме (әр қала үшін $n=200$) негізінде бес қала тұрғындарының арасында сауалнама жүргізілді.

ҚАЛАЛАРДАҒЫ МИКРОКӘСІПКЕРЛІК

Респонденттерді іріктеу стратификацияланған квоталық іріктеу әдісі бойынша жүргізілді. Респонденттерді іріктеу кезінде кәсіпкерлік тәжірибесінің болуы сияқты белгі ескерілмей, зерттеудің эмпирикалық көрсеткіші ретінде ғана қарастырылды. Зерттеу барысында барлығы 1000 респонденттен сауалнама алынды: сауалнамаға іріктелген қалалардың әрқайсынан 200 респондент қатысты.

Сауалнамаға қатысқандардың жұмыспен қамту жағдайы бойынша құрылымы

Жұмыспен қамту бойынша сауалнамаға қатысқандар	Жиілігі	%
Микробизнесінің жалдамалы қызметкерлері	118	11,8
Микробизнес иелері	151	15,1
Бизнесінің жалдамалы қызметкерлері	185	18,5
Бизнес иелері	25	2,5
Мемсектор және бюджет саласы	163	16,3
Жұмыс істемейтіндер (зейнеткерлер, студенттер, жұмыссыздар, үй шаруасындағы әйелдер және т.б.)	358	35,8

Ала жұмыстарының өткізілген мерзімі: 2025 жылғы 29 мамыр – 16 маусым.

1. ҚАЗАҚСТАНДА ЖӘНЕ БАСҚА ЕЛДЕРДЕ МИКРОКӘСІП-КЕРІЛІКТІ (МИКРОБИЗНЕСТІ) ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ

1.1. Микрокәсіпкерлік ұғымының пайда болу және даму тарихы

Алғашқы кезең (1990 жылдар). Қазақстан тәуелсіздік алғаннан кейін кәсіпкерлік саладағы заңнамалық базасын қалыптастыруға кірісті. Алғашында заңнамада тек шағын кәсіпорындар ғана бөлініп көрсетілді, микробизнес туралы жеке айтылмады. Мәселен, ҚР-ның «Шағын кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдау туралы» 1997 жылғы 19 маусымдағы №131-І¹ Заңында шағын кәсіпкерлік субъектілері ретінде заңды тұлға құрмаған жеке тұлғалар және қызметкерлерінің саны 50-ден аспайтын әрі активтері 60 000 еселенген айлық есептік көрсеткіштен (АЕК) аспайтын заңды тұлғалар анықталды. Бұл заңда «микрокәсіпорындар» деген жеке санат болған жоқ, іс жүзінде ең ұсақ бизнестер жай ғана шағын кәсіпорындардың жалпы санатына енгізілді.

2006 жылғы реформалар. 2006 жылы бұрынғы заңдардың орнын басқан негізгі заңнамалық акт – ҚР-ның «Жеке кәсіпкерлік туралы» 2006 жылғы 31 қаңтардағы №124² Заңы қабылданды. Бұл заңға сәйкес кәсіпкерлік субъектілері көлеміне қарай шағын, орта және ірі кәсіпорындар деп жіктелді. Бастапқыда 2006 жылы заңнама микрокәсіпорындарды әлі де жеке санат ретінде бөліп көрсетпеді: шағын бизнес барлық шағын фирмаларды қамтыды. Бірақ заңда санаттарға бөлу өлшемдерін (жұмысшылар саны, кіріс және басқа да көрсеткіштер) одан әрі нақтылаудың алғышарттары қарастырылды.

Микрокәсіпорындар санатын енгізу (2014 жыл). «Микрокәсіпкерлік» ұғымы алғаш рет Қазақстан Заңнамасында 2014 жылы пайда болды. ҚР-ның 2014 жылғы 16 мамырдағы №203-V³ Заңына сәйкес «Жеке кәсіпкерлік туралы» Заңға өзгерістер енгізілді. Осы түзетулер негізінде «микрокәсіпкерлік субъектілері» санаты заңнамаға шағын бизнестің тармағы ретінде ресми түрде енгізілді. Сөйтіп, 2014 жылдан бастап Қазақстан заңнамасы микро және шағын кәсіпкерлікті өз алдына жеке қарастыра бастады. Заңға микрокәсіпорындарды анықтайтын өлшемдер енгізілді (қызметкерлер саны 15 адамға дейін

1. «Шағын кәсіпкерлікті қолдау туралы» Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 19 маусымындағы №131-І Заңы. Көру режимі: https://adilet.zan.kz/rus/archive/docs/Z970000131_/19.06.1997

2. «Жеке кәсіпкерлік туралы» Қазақстан Республикасының 2006 жылғы 31 қаңтарындағы №124 Заңы. Көру режимі: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z060000124_

3. «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне рұқсат беру жүйесі мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 16 мамырдағы №203-V Заңы. Көру режимі: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1400000203#z407>

және т.б., төменде қараңыз). Ал шағын кәсіпорындар анықтамасы енді микрокәсіпорындарды да қамтитын болды.

Кәсіпкерлік кодекс (2015 жыл). Келесі кезең 2015 жылғы 29 қазандағы №375-V⁴ ҚР Кәсіпкерлік кодексінің қабылдануы болды, ол 2016 жылдан бастап «*Жеке кәсіпкерлік туралы*» Заңның орнын алмастырды. Кәсіпкерлік кодексі бизнесті – микро-, шағын, орта және ірі кәсіпкерлік деп төрт санатқа бөлуді сақтап қалды. Микрокәсіпорындарға қатысты барлық өлшемдер мен нормалар осы кодекске енгізілді. Сонымен Кәсіпкерлік кодекс – бүгінгі таңда микробизнес мәртебесін анықтайтын әрі оны реттеу ерекшеліктерін белгілейтін негізгі нормативтік-құқықтық акт.

1.2. Қазақстандағы микрокәсіпкерлік анықтамасы мен критерийлері

Қазіргі анықтамасы. ҚР Кәсіпкерлік кодексінің 24-бабына сәйкес микрокәсіпкерлік субъектілеріне шағын бизнес критерийлеріне жататын, бірақ қызметкерлер саны немесе кірісі бойынша ең төменгі көрсеткіштері бар ең шағын кәсіпорындар жатады. Атап айтқанда, қызметкерлерінің жылдық орташа саны 15 адамнан аспайтын немесе жылдық орташа кірісі 30 000 еселенген айлық есептік көрсеткіштен (АЕК) аспайтын бизнес микрокәсіпорын болып танылады. Сонымен кәсіпорын не жұмыспен қамтылғандар саны бойынша, не айналымы бойынша өте шағын болса, онда ол «микро» деп саналады. Қалған шағын кәсіпкерлік субъектілері - бұл көрсеткіштері осы межеден жоғары, бірақ орта кәсіпорындардың шегінен төмен субъектілер.

Шағын бизнеспен байланысы. Қазақстандағы микрокәсіпорындар ресми түрде шағын кәсіпкерлік санатына жатады, бірақ оның ішінде ерекше кіші түрі ретінде бөлінеді. Кәсіпкерлік кодекс келесі өлшемдер аралығын белгілейді: шағын кәсіпорындар – 100 қызметкерге дейін және жылдық кірісі 300 000 АЕК-тен аспайды, оның ішінде микрокәсіпорындар – 15 қызметкерге дейін немесе кіріс көлемі 30 000 АЕК-ке дейін. Яғни, әрбір микрокәсіпорын шағын болып саналады, бірақ әрбір шағын кәсіпорын микро өлшемдеріне сәйкес келе бермейді. Маңыздысы – микро санатына жатқызу үшін екі лимиттің (қызметкерлер саны немесе кіріс көлемі) кемінде біреуі сақталса жеткілікті. Егер бизнес осы екі лимиттен асып кетсе, бірақ 100 қызметкер мен 300 000 АЕК шегінде қалса, ол шағын кәсіпкерлікке жатады (бірақ енді микроға жатпайды).

4. Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 29 қазандағы №375-V ҚРЗ «Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік кодексі». Көру режимі: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000375#z1256>

Ұйымдық-құқықтық нысандар. Заңнама микробизнеске арнайы ұйымдық-құқықтық нысандарды бөліп көрсетпейді. Микрокәсіпкерлік субъектілеріне заңды тұлға құрмаған жеке кәсіпкерлер, сондай-ақ сан/кіріс өлшемдеріне сай келетін шаруашылық серіктестіктер (ЖШС, толық және командиттік серіктестіктер, өндірістік кооперативтер, т.б.) жатады. Демек, микробизнес – бұл кәсіпорынның ауқымына қарай берілетін мәртебе, жеке ұйымдық-құқықтық нысан емес. Кәсіпкер бизнесті тіркеу барысында жоспарланған көрсеткіштерге сүйене отырып, санатты (шағын/микро және т.б.) өзі анықтайды. Көрсеткіштер өскен жағдайда, мәртебе ешқандай санкциясыз автоматты түрде өзгеруі мүмкін. Бұл кезде тек бұрынғы санатқа берілген жеңілдіктер жойылады.

Қызмет түрлері бойынша ерекшеліктер. Заң кәсіпорынның көлемі сәйкес келсе де, шағын немесе микробизнес мәртебесін пайдалана алмайтын қызмет түрлерінің тізбесін белгілейді. Микро және шағын кәсіпкерлік субъектілеріне талаптары мен тәуекелдері жоғары салалармен айналысатын кәсіпорындар жатпайды, мысалы: есірткі айналымы, акцизделетін өнім өндіру, элеваторларда астық сақтау, лотерея өткізу, құмар ойын бизнесі, радиоактивті материалдар айналымы, банк және сақтандыру қызметі (агенттік қызметтен басқа), аудиторлық қызмет, бағалы қағаздар нарығындағы қызмет, кредиттік бюролар, күзет қызметі, қару-жарақ пен оқ-дәрілер саудасы және т.с.с. Мұндай фирмалар, тіпті көлемі жағынан шағын болса да, реттеу мақсатында автоматты түрде орта бизнестен төмен емес кәсіпорындарға жатқызылады (бұл оларға ШОБ үшін жеңілдетілген режимдер, жеңілдіктер және басқа да артықшылықтар қолданылмауы үшін жасалған).

1.3. Микробизнесті құқықтық реттеу ерекшеліктері

Оңайлатылған тіркеу және есеп беру. Тарихи тұрғыдан шағын кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдаудың бір бағыты осындай субъектілерді тіркеу, лицензиялау және есеп беру рәсімдерін оңайлату болды. Микрокәсіпорындар шағын бизнестің бір бөлігі ретінде қолайлы құқықтық режимді пайдаланады: оларға оңайлатылған мемлекеттік тіркеу (мысалы, ЖК-ні онлайн немесе «Азаматтарға арналған үкімет» МК-де 1 күн ішінде тіркеу мүмкіндігі), оңайлатылған есеп пен бухгалтерлік есептілікті жүргізу, аудиттен және кейбір статистикалық есептерден босату қарастырылған. Бұл шаралар бастапқыда 1997 жылғы заңда белгіленіп, бүгінгі күнге дейін сақталып келеді. Мысалы, Кәсіпкерлік кодексі Кәсіпкерлік субъектілерінің бірыңғай тізілімін

жүргізуді белгілейді, одан артық бюрократиялық рәсімдерсіз кәсіпорын санаты туралы анықтама алуға болады.

Арнаулы салық режимдері. Қазақстанның салық заңнамасы микрокәсіпорындарға салық салудың оңайлатылған режимдерін ұсынады. Микро- және шағын бизнестің жеке кәсіпкерлері патент немесе оңайлатылған декларация жүйесі бойынша жұмыс істей алады, бұл арнаулы салық режимдері салықтарды есептеу мен төлеудің оңайлатылған тәртібіне ие және салыстырмалы түрде табысы аз бизнес үшін ғана қолжетімді. Мәселен, патент негізіндегі режим іс жүзінде жаламалы жұмыскерлері жоқ немесе ең төменгі кірісі бар микрокәсіпкер-ЖК-ларға арналған. Оңайлатылған декларация режимі (ЖК және заңды тұлғалар үшін) шағын бизнеске сәйкес келетін кірістің жоғарғы шегімен шектеледі. Нәтижесінде микрокәсіпорындардың басым көпшілігі салықтық және бухгалтерлік жүктемені айтарлықтай азайтуға мүмкіндік беретін осы арнаулы режимдерді пайдаланады.

Салық жеңілдіктері мен демалыстар. Соңғы жылдары мемлекет микробизнесті қолдау мақсатында салық демалыстарын енгізді. Қазақстан Республикасының 2019 жылғы 27 желтоқсандағы №290-VI⁵ Заңына (Салық кодексіне енгізілген түзетулер) сәйкес арнайы салық режимдеріндегі микро және шағын кәсіпкерлік субъектілері 2020 жылдың 1 қаңтарынан 2023 жылдың 1 қаңтарына дейінгі кезеңде негізгі табыс салықтарын төлеуден босатылды. Атап айтқанда, микробизнес үшін үш жылға жеке табыс салығы (жеке кәсіпкерлер үшін), корпоративтік табыс салығы (жеңілдетілген режимдегі ЖШС-лар үшін), әлеуметтік салық, сондай-ақ бірыңғай жер салығы нөлге теңестірілді. Бұл бұрын-соңды болмаған қолдау шарасы шамамен 1,2 миллион ШОБ субъектісін қамтып, шағын кәсіпорындарға даму үшін қаражат үнемдеуге мүмкіндік берді. 2023 жылдан бастап демалыс мерзімі аяқталғаннан кейін салық төлеу қайта жалғасты, алайда болашақта жаңа жеңілдіктер енгізілуі мүмкін.

Тексерулерге мораторий. Қолдаудың тағы бір маңызды шарасы шағын және микробизнеске тексеру жүргізуге мораторий енгізу болды. ҚР Президентінің 2019 жылғы 26 желтоқсандағы №229⁶ Жарлығына сәйкес 2020 жылғы 1 қаңтардан бастап микрокәсіпкерлік және шағын кәсіпкерлік субъектілеріне қатысты тексерулер мен

5. «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне оңалту және банкроттық рәсімдерін, бюджет, салық заңнамасын және теміржол көлігі туралы заңнаманы жетілдіру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының 2019 жылғы 27 желтоқсандағы №290-VI Заңы. Көру режимі: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1900000290>

6. «Қазақстан Республикасында тексерулерге және профилактикалық бақылауды барып жүргізуге мораторий енгізу туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2019 жылғы 26 желтоқсандағы №229 Жарлығы. Көру режимі: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1900000229>

профилактикалық бақылау жүргізуге үш жылға тыйым салынды. Мұндағы мақсат – микробизнесті артық әкімшілік қысымнан қорғау және оның дамуына қолайлы жағдай жасау. Тек өмірге, денсаулыққа, қауіпсіздікке қатер төндіретін өрескел бұзушылықтар немесе қаржылық қадағалау бойынша жоспардан тыс тексерулерге ғана рұқсат берілді. Бастапқыда мораторий 2023 жылдың 1 қаңтарына дейін қолданылып, кейіннен 2023 жылдың соңына дейін ұзартылды. 2024 жылдан бастап жоспарлы тексерулер қайта жүргізіле бастады, бірақ мемлекеттік органдар микробизнеске бұрынғыдай қысым көрсетпеу үшін тәуекелге бағдарланған тәсілді қолданатындарын мәлімдеді. Сонымен 2020-2023 жылдар аралығы микрокәсіпорындардың көпшілігі үшін тексерусіз өткен кезең болды, бұл реттеушілік жүктемені айтарлықтай азайтты.

Мемлекеттік қолдау бағдарламалары. Жалпы жеңілдіктерден бөлек, Қазақстанда ШОБ-ты, соның ішінде микрокәсіпорындарды қолдауға бағытталған арнайы бағдарламалар жүзеге асырылады. Мысалы, «Даму» қорының шағын несиелеу бағдарламалары, әкімдіктердің жаңадан бастаған кәсіпкерлерге арналған гранттары, «Бизнестің жол картасы» бағдарламасы бар. Мұндай бағдарламалардың құқықтық негізін үкімет қаулылары мен уәкілетті органдардың нормативтік құқықтық актілері құрайды. Мәселен, шағын кәсіпкерлікті мемлекеттік және аймақтық қолдау бағдарламалары 1997 жылғы заңда да аталған болатын. Бүгінде Кәсіпкерлік кодексі бизнесті мемлекеттік қолдаудың қағидаттары мен басымдықтарын бекітіп, шағын кәсіпкерліктің барлық субъектісі үшін қолдау инфрақұрылымының қолжетімділігін қарастырады. Яғни, микробизнеске ең осал санат ретінде ерекше көңіл бөлінеді. Мемлекеттік бағдарламалар аясында микрокәсіпорындар жеңілдетілген шағын несиелер, несиелер бойынша кепілдіктер, оқыту және кеңес беру қызметтерін ала алады, сондай-ақ артықшылықтармен (ШОБ-қа арналған квоталар) мемлекеттік сатып алуларға қатыса алады. Бұл шараның барлығы микробизнестің нарыққа шығуын жеңілдетуге әрі оның шағын және орта деңгейге дейін өсуін ынталандыруға бағытталған.

1.4. Микробизнесті шетелдік реттеу және дамытумен салыстыру

Микрокәсіпкерлікті құқықтық реттеудің қазақстандық үлгісі көп жағынан басқа елдердегі тәсілдерге ұқсас болғанымен, қолдау өлшемдері мен шаралары бойынша айырмашылықтар да бар. Бірнеше мысалды қысқаша қарастырып өтейік.

Еуропалық Одақ. ЕО-да микро-, шағын және орта кәсіпорындар ұғымдары Еуропалық комиссияның 2003/361/ЕО ⁷ Ұсынысымен стандартталған. Осы ұсынысқа сәйкес микрокәсіпорын дегеніміз – қызметкерлер саны 10 адамнан аз және жылдық айналымы (немесе балансы) 2 млн еуродан аспайтын компания. Демек, ЕО-ға мүше Еуропа елдерінде микробизнес өлшемдері әдетте жұмыспен қамтылғандар саны 10-нан аз (бұл Қазақстандағы 15 адамға дейінгі талаптарға қарағанда қаталдау) және кірісі 2 млн еуродан аз (ҚР-да шамамен 200 мың АҚШ доллары орташа жылдық кіріске балама) болып белгіленген.

Еуропа заңнамасы микросалаларды жеке құқықтық мәртебе ретінде бөлмейді – микрокәсіпорындар тек Қазақстан сияқты шағын бизнестің бір бөлігі болып саналады. Алайда ЕО деңгейінде және ұлттық құқықтық актілерде микро үшін арнайы оңайлатылған режимдер қарастырылған: мысалы, оңайлатылған қаржылық есептілік (ЕО-ның бухгалтерлік есептілік туралы директивасы микрокәсіпорындарды кейбір талаптардан босатады), шағын бизнеске арналған ЕО бағдарламалары арқылы қаржыландыруға оңай қол жеткізу және т.б.

Ресей. Ресей Федерациясында микрокәсіпорындар санаты 2007 жылғы 24 шілдедегі «Шағын және орта кәсіпкерлікті дамыту туралы» №209-ФЗ Федералдық заңымен ⁸ енгізілді. Ресей өлшемдері Қазақстан өлшемдеріне ұқсас: микрокәсіпорын – қызметкерлер саны 15 адамға дейін және жылдық кірісі 120 млн рубльге дейін (кіріс шегі мерзімді түрде индекстеледі, бастапқыда төменірек болған). РФ-дағы микрокәсіпорындар ҚР-дағы сияқты шағын бизнеске жатады және ерекше салық режимдерін – оңайлатылған салық салу жүйесін, жеке кәсіпкерлер үшін патенттік жүйені қолданады. 2016-2018 жылдары Ресейде де бірақ жаңа микрокәсіпорындар үшін салық мораторий болды, ал 2022 жылдан бастап нақты түрде 2030 жылға дейін ұзартылған ШОБ-ты тексеруге ауқымды мораторий енгізілді. Сонымен Қазақстан мен РФ-дағы микробизнесті қолдау шаралары бағыт жағынан өте ұқсас – екі ел де микрокәсіпкерлерге салықтық және әкімшілік жүктемені барынша азайтуға тырысады.

ЕО-дан тыс Шығыс Еуропа. Еуроодаққа кірмейтін Шығыс Еуропаның бірқатар елдерінде (мысалы, Беларусь, Украина) микробизнес ұғымы ШОБ туралы заңнамада да көрініс табады. Бела-

7. Commission Recommendation of 6 May 2003 concerning the definition of micro, small and medium-sized enterprises (Text with EEA relevance). Көру режимі: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reco/2003/361/oj/eng>

8. «Ресей Федерациясында шағын және орта кәсіпкерлікті дамыту туралы» 24.07.2007 ж. № 209-ФЗ Федералдық заң». Көру режимі: https://www.nalog.gov.ru/rn77/related_activities/regbusiness/6072680/

русь микроұйымдарды қызметкерлер саны 15 адамға дейінгі⁹ ұйымдар ретінде анықтап, оларға оңайлатылған салық режимін (жалпы түсімнен оңайлатылған салық) ұсынады. Украина 2012 жылдан кейін микрокәсіпорындар санатын енгізді (10 адамға дейін, еуроинтеграциялық өзгерістерге сәйкес кірісі 2 млн еуроға дейін) және оларға оңайлатылған салық салу жүйесін – ЖТК топтарындағы¹⁰ ең шағын кәсіпорындар үшін бірыңғай салықты қарастырды. Жалпы аймақ бойынша үрдіс мынадай: микрокәсіпкерлік барлық жерде заңнамалық тұрғыдан мойындалып, қолдауға ие болып отыр.

Сөйтіп Қазақстан 2014 жылы микробизнес санатын бірқатар көршілерінен сәл кешірек енгізгенімен, қазіргі таңда салыстырмалы түрде алғанда, одан да тиімді жеңілдік шарттарын ұсынып отыр ((мысалы, 2020-2022 жылдары үш жылдық салықтан босату аймақтағы көп елде баламасы болмаған шара болды).

Қазақстанда микрокәсіпкерлікті құқықтық реттеу жеке түсініктің мүлдем болмауынан бастап, микробизнесіті дамытуға бағытталған нормалардың тармақталған жүйесіне дейінгі жолды жүріп өтті. Бүгінде микрокәсіпорындар заңнамалық тұрғыда нақты өлшемдер арқылы анықталып, шағын кәсіпкерліктің жалпы санатына енгізілген, алайда оларға ерекше артықшылықтар мен жеңілдіктер қарастырылған. Мұндай шараларға оңайлатылған салық режимдері, кіріс салығынан уақытша босату, тексерулерге тыйым салу, мемлекеттік органдардағы жеңілдетілген рәсімдер жатады. Бұл қадамның бәрі жергілікті деңгейдегі іскерлік белсенділікті ынталандыруға, өзін-өзі жұмыспен қамтуды қолдауға және микробизнесітің шағын және орта кәсіпкерлік деңгейіне дейін өсуіне жағдай жасауға бағытталған.

Басқа елдердің тәжірибесі көрсеткендей, өтпелі кезеңдегі барлық экономикада микрокәсіпорындарды қолдау – экономикалық саясаттың маңызды бөлігі. Жалпы алғанда, Қазақстан заңнамасы халықаралық үрдістерге сай келеді: микробизнесіті бөлу өлшемдері РФ тәжірибесіне ұқсайды және ЕО-ға қарағанда, сәл жеңілдеу, ал мемлекеттік қолдау шаралары өңірдегі жан-жақты қамтылғандардың бірі саналады. Демек, бүгінгі таңда Қазақстан Республикасында микрокәсіпкерлік үшін құқықтық орта жеткілікті дамыған деп айтуға болады: ол микробизнесіті заңды түрде тануды да, экономиканың осы негізгі санаттағы кәсіпкерлерін қорғау мен ынталандырудың арнайы тетіктерін де қамтиды.

9. Беларусь Республикасындағы шағын және орта кәсіпкерлік. – Минск: Беларусь Республикасының Ұлттық статистика комитеті, 2019. – 212 б. – Көру режимі: <https://www.belstat.gov.by/upload/iblock/04d/04d78b39b50fb12d48fc08ede33e4b54.pdf>

10. Закон України від 22.03.2012 № 4618-VI «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні». Көру режимі: <https://ips.ligazakon.net/document/T124618?an=134>

2. ҚАЛА ТҮРҒЫНДАРЫНЫҢ КӘСІПКЕРЛІК БЕЛСЕНДІЛІГІНІҢ МҮМКІНДІКТЕРІ

2.1. Қала жағдайында кәсіпкерлер мен кәсіпкерлікке деген көзқарас

«Жұмыскерлерінің жылдық орташа саны 15 адамнан аспайтын немесе жылдық орташа кірісі айлық есептік көрсеткіштің (АЕК) отыз мың еселенген мөлшерінен аспайтын, жеке кәсіпкерлікті жүзеге асыратын шағын кәсіпкерлік субъектілері микрокәсіпкерлік субъектілері болып табылады»¹¹. 2025 жылы АЕК 3 932 теңгені құрады, сондықтан ағымдағы жылдың шекті сомасы 117 миллион 960 мың теңгеге жетті.

Шағын бизнестің (микробизнесті қоса алғанда) орта және ірі бизнестен ерекшеленетін мазмұнды сапалық сипаттамалары тұрғысынан алғанда, мынадай ерекшеліктерді бөліп көрсетуге болады: қысқа мерзімді жоспарлауға басымдық беру, кәсіпкердің өндіріс үдерісіндегі ерекше рөлі (иесі мен басшысы бір адам), меншік иесінің өз қаражаты есебінен қаржыландыру, өндірісті ұйымдастырудағы еркіндік¹².

Сонымен «Кәсіпкерлік кодексте» анықтама берілгенімен, Қазақстанда микрокәсіпкерліктің жалпы кәсіпкерлік құрылымындағы үлесіне нақты бағалау мәселесі бар. Оның есебі ШОБ (шағын және орта кәсіпкерлік) үлесінің мақсатты көрсеткішінде жүргізіледі. Бұл микрокәсіпкерліктің көлемін бағалауды ғана емес, сонымен қатар оның ел экономикасына қосқан үлесі негізінде маңыздылығын анықтауды, ресурстық әлеуетін және нәтижелігін бағалауды айтарлықтай қиындатады. Бизнестің осы тобы бойынша нақты статистикалық мәліметтер алудың қиындығы «Атамекен» ҰКП-ның материалдарында көрсетілген. Мәселен, 2014 жылы ҰКП көлемді презентация дайындаса¹³, 2020 жылы ҰКП сарапшыларымен сұхбат негізінде USAID MER материалы әзірленді. Өкінішке орай, ашық дереккөздерде жаңа зерттеу нәтижелері табылмады, бірақ Қазақстан жағдайында микрокәсіпкерлікті

11. Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік кодексі, 2015 жылғы 29 қазандағы № 375–V ҚРЗ. Көру режімі: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000375>

12. «Шағын бизнес дамуын талдау әдістері» есебі, 2015 жылғы желтоқсан–2016 жылғы ақпан, USAID MER. – Көру режімі: https://atameken.kz/uploads/content/files/Методы%20анализа%20развития%20малого%20бизнеса_С.pdf – б.7

13. «Атамекен» ҰКП. Шағын және орта бизнес статистикасы мәселелерін талдау. 2014ж. – Көру режімі: [https://docs.yandex.ru/docs/view?url=ya-browser%3A%2F%2F4DT1uXEPRrJRXIUFoewruHfoXk62KunLJhGg0TqHo3sOVs1iN42p8lBx_1kE61lFWp_d6PpnevanS67PEZj3DDM1tQuULK6SMcx_dZOCfjzGLkgH64qJ1NAJmO4ZKduuWeAsldGjnbJssHFAgjdtyvA%3D%3D%3Fsign%3DNoZzM8NWULZhW_qHdYtiP0-99allbNnxUPrPBldiY7ug%3D&name=Анализ%20проблем%20статистики\(1\).pptx&nosw=1](https://docs.yandex.ru/docs/view?url=ya-browser%3A%2F%2F4DT1uXEPRrJRXIUFoewruHfoXk62KunLJhGg0TqHo3sOVs1iN42p8lBx_1kE61lFWp_d6PpnevanS67PEZj3DDM1tQuULK6SMcx_dZOCfjzGLkgH64qJ1NAJmO4ZKduuWeAsldGjnbJssHFAgjdtyvA%3D%3D%3Fsign%3DNoZzM8NWULZhW_qHdYtiP0-99allbNnxUPrPBldiY7ug%3D&name=Анализ%20проблем%20статистики(1).pptx&nosw=1)

статистикалық есепке алу және талдау мәселесі әлі де өзекті деуге болады. Сонымен қатар қазіргі экономика жағдайында «кәсіпкерліктің экономиканың дамуындағы рөлі күн өткен сайын қызу талқыланып отыр... Алайда экономика дамуындағы кәсіпкерліктің рөлі белсенді талқыланатын тақырып болғанымен, сенімді әрі нақты статистикалық деректердің жетіспеушілігіне байланысты кәсіпкерлік, оны анықтайтын факторлар және экономикаға әсері туралы ғылыми деректер жеткіліксіз»¹⁴.

Бірақ жоғарыда айтылғанның бәрі кәсіпкерлік туралы ресми статистикалық мәліметтерге қатысты көзқарасымызды білдіреді. Сонымен қатар еліміздегі кәсіпкерліктің даму мәселелеріне басқа қырынан қараған қызықты болар еді. Яғни, халықтың әртүрлі деңгейдегі, соның ішінде шағын кәсіпкерлік деңгейіндегі бизнес ұйымдары мен кәсіпорындарының маңыздылығын қалай бағалайтынын, жалпы алғанда, қала тұрғындарының кәсіпкерлер мен кәсіпкерлікке деген көзқарасы қандай екенін білудің маңызы зор. Бұл мақсатқа қол жеткізу үшін әлеуметтану құралдарын, ең алдымен сауалнама әдістерін қолдануға болады.

Халық арасында жүргізілген сауалнама көрсеткендей, респонденттердің басым бөлігі өз қалаларының дамуына кәсіпкерлік пен бизнес-құрылымдардың қосқан үлесін салыстырмалы түрде жоғары бағалайды: бизнес ұйымдарының деңгейіне қарай (микро-, шағын, орта және ірі кәсіпкерлік) сауалнамаға қатысқандардың 57,9%-дан 79,7%-ға дейінгі бөлігі мұндай ұйымдардың үлесін салмақты әрі негізгі деп санайды. Сонымен қатар әр бизнестің қосқан үлесінің «дәрежесі» әртүрлі екені байқалады. Мәселен, сауалнама нәтижесі бойынша шағын және орта бизнес қала дамуына айтарлықтай ықпал етеді (респонденттердің тиісінше 56,6% және 56,5%-ы осылай деп санайды), ал 40,1%-ы бұл бағыттағы ең негізгі үлес ірі бизнеске тиесілі деп есептейді (39,6%-ы оның үлесі салмақты деп баға берген). Яғни, бизнес көлемі неғұрлым үлкен болған сайын оған соғұрлым оң баға берілгенін байқауға болады не керісінше: мысалы, микрокәсіпкерліктің қала дамуына қосқан үлесі мардымсыз деп санайтындардың үлесі 32,1% болса, ірі бизнеске қатысты мұндай пікір білдіргендердің үлесі небәрі 4,5%-ды құрайды.

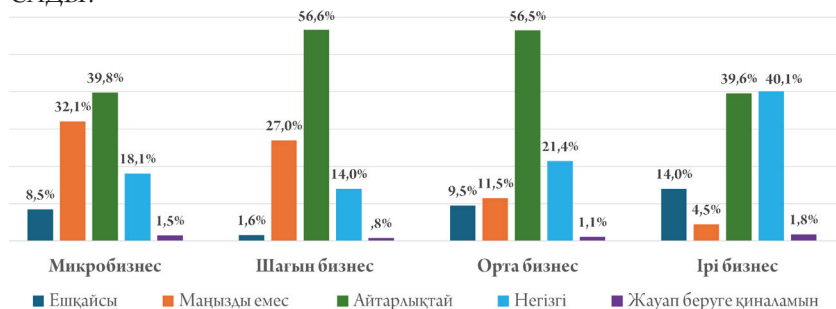
Бір қызығы, сауалнамаға қатысқандар орта және шағын бизнес кәсіпорындарының қала дамуына тигізетін ықпалы тең дәрежеде деп санағанымен, көбіне шағын кәсіпкерлік рөлін мардымсыз деп атап көрсеткен (орта кәсіпкерліктегі 11,5%-бен салыстырғанда, 27%), ал

14. «Шағын бизнес дамуын талдау әдістері» есебі... б.26

ҚАЛАЛАРДАҒЫ МИКРОКӘСІПКЕРЛІК

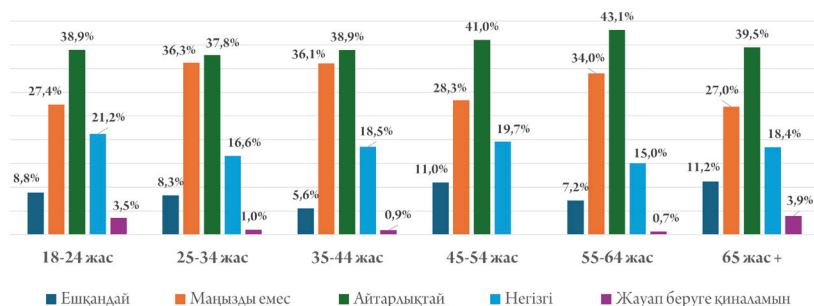
орта кәсіпкерліктің рөлін көбіне негізгі деп атап көрсеткен (21,4% және 14%).

Диаграмма 2.1. ... СИЯҚТЫ БИЗНЕС ҰЙЫМДАРЫ МЕН КӘСІПОРЫНДАРЫ СІЗДІҢ ҚАЛАҢЫЗДЫҢ ДАМУЫНА ҚАНШАЛЫҚТЫ ҮЛЕС ҚОСАДЫ?

Енді респонденттердің әртүрлі әлеуметтік-демографиялық сипаттамалары тұрғысынан микрокәсіпкерлік үлесіне берілген бағаларды жеке қарастырсақ, бірқатар ерекшеліктерді байқаймыз. Жас ерекшелігі бөлінісі бойынша барлық топта бизнестің «үлесі айтарлықтай» деп баға бергендер саны басым болғанымен, әр буын өкілдері арасында осы жауапты қолдағандар санында біршама айырмашылық бар (38-43%). Ең жас және жасы ересек топ өкілдерінің микрокәсіпкерлік үлесі туралы пікірі ұқсас: олардың көбі үлесі айтарлықтай басым әрі негізгі деп санайды, үштен астамы – үлесі жоқ немесе маңызды емес деп санайды, ал шамамен 4%-ы жауап беруге қиналған. 25-44 жас және 55-64 жас аралығындағы топтар микрокәсіпкерлік үлесіне төмен баға берген: қалалар бөлінісі тұрғысынан алғанда, олардың 40%-ы микрокәсіпкерлік үлесі маңызды емес деген пікірді қолдайды, сонымен қатар үлесі айтарлықтай деп айтқандардың үлесі де аз.

Диаграмма 2.2. МИКРОКӘСІПКЕРЛІК ҰЙЫМДАРЫ СІЗДІҢ ҚАЛАҢЫЗДЫҢ ДАМУЫНА ҚАНШАЛЫҚТЫ ҮЛЕС ҚОСАДЫ? (жас ерекшелігі бойынша)

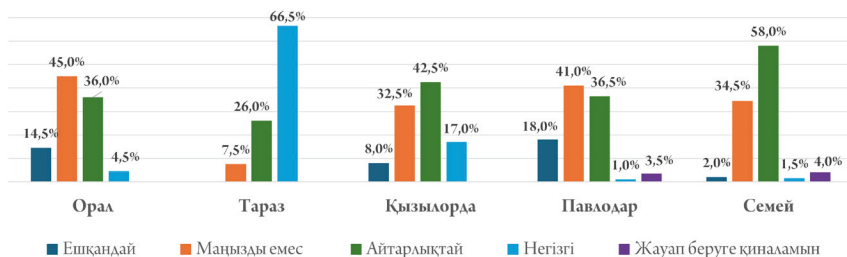
2. ҚАЛА ТҰРҒЫНДАРЫНЫҢ КӘСІПКЕРЛІК БЕЛСЕНДІЛІГІ

Қалалар бөлінісі бойынша алсақ, берілген бағалар арасында айтарлықтай ерекшелік байқалады. Мысалы, Таразда басым көпшілігі (66,5%) экономикадағы микрокәсіпкерлік рөлін қала үшін негізгі деп бағалайды және сауалнамаға қатысқандардың ешқайсы микрокәсіпкерліктің ешқандай үлесі жоқ деген пікірмен келіспеді. Семей тұрғындарының 58%-ы мұндай кәсіпорындар қала дамуына айтарлықтай үлес қосады деп санайды (34,5%-ы негізгі деп баға белгілеген).

Орал мен Павлодар қалалары тұрғындарының пікірлерінде де белгілі бір ұқсастық байқалады. Олар өз қалаларының дамуына микрокәсіпкерліктің қосқан үлесі айтарлықтай байқалмайды деп санайды: Оралда 45% және Павлодарда 41% қосқан үлесі маңызды емес деп есептейді, ал Оралда тұрғындардың 14,5%-ы және Павлодарда 18%-ы микрокәсіпкерлік дамуға мүлдем үлес қоспайды деп санайды.

Қызылордада жүргізілген сауалнама бұл мәселе бойынша нақты қалыптасқан қоғамдық пікірдің жоқ екенін көрсетті: тұрғындардың 49,5%-ы өз қаласы үшін микрокәсіпкерліктің айтарлықтай маңызы бар әрі ол негізгі деп санаса, 40,5%-ы оның үлесі мардымсыз немесе мүлдем жоқ деп есептейді.

Диаграмма 2.3. МИКРОКӘСІПКЕРЛІК ҰЙЫМДАРЫ СІЗДІҢ ҚАЛАҢЫЗДЫҢ ДАМУЫНА ҚАНШАЛЫҚТЫ ҮЛЕС ҚОСАДЫ? (қалалар бөлінісі бойынша)

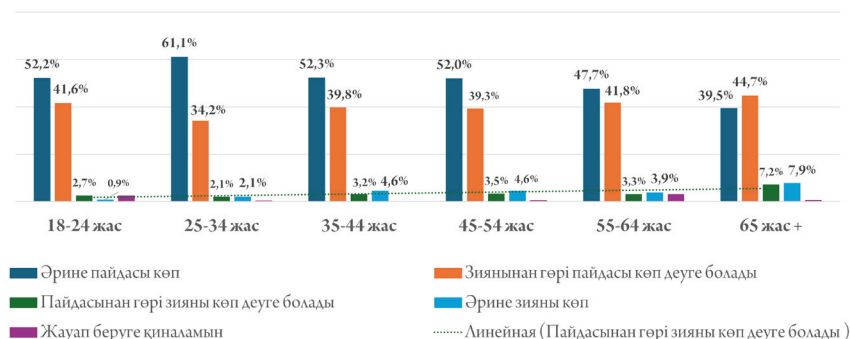
Сауалнамада микрокәсіпкерлік қызметке қатысты микрокәсіпкерлік қызметтің сіздің қалаңыз үшін пайдасы көп пе әлде зияны көп пе? деген арнайы сұрақ қойылды. Көріп отырғанымыздай (диаграмма 2.4), басым көпшілігі (91,2%) микрокәсіпкерліктің сөзсіз немесе көбіне пайда әкеледі деп санайды. Сауалнамаға қатысқандардың 7,7%-ы (зиян келтіреді деген) бұған қайшы пікірді ұстанады.

Диаграмма 2.4. СІЗДІҢ ОЙЫҢЫЗША, МИКРОКӘСІПКЕРЛІК ҚЫЗМЕТ-ТІҢ СІЗДІҢ ҚАЛАҢЫЗ ҮШІН ПАЙДАСЫ КӨП ПЕ ӘЛДЕ ЗИЯНЫ КӨП ПЕ? сауалнамаға қатысқандардың жалпы санының %

Микробизнес қызметінің маңыздылығын бағалау барысында сауалнамаға қатысқандардың жас ерекшелігі маңызды параметр саналады: жас үлкен респонденттер берген бағасына мұқият қарайды (көбіне «болуы мүмкін» деген нұсқаны таңдайды) әрі олардың арасында микробизнес қызметінің қалаға зияны көп деп санайтындар үлесі көп (65 жастан асқандар тобында – 15,1%). 25-34 жастағылар тобында 61,1%-ы микробизнес сөзсіз пайда әкеледі деп жауап берген, бұл – іріктемедегі ең жоғары үлес.

Диаграмма 2.5. СІЗДІҢ ОЙЫҢЫЗША, МИКРОКӘСІПКЕРЛІК ҚЫЗМЕТ-ТІҢ СІЗДІҢ ҚАЛАҢЫЗ ҮШІН ПАЙДАСЫ КӨП ПЕ ӘЛДЕ ЗИЯНЫ КӨП ПЕ? жас ерекшелігі бойынша

Микробизнес қызметінің келтіретін пайдасын немесе зиянын бағалау сауалнамаға қатысқандардың тұратын қаласына байланысты екені анық. Мәселен, Орал мен Таразда микробизнес сөзсіз әрі көбіне зиян келтіреді деп санайтындардың үлесі айтарлықтай жоғары (тиісінше 16% және 12,5%) және бұл көрсеткіш Қызылорда (4%-ы осылай жауап берген), Павлодар (4,5%) және Семей (1,5%) қалаларымен салыстырғанда, әлдеқайда жоғары. Сәйкесінше Орал мен

2. ҚАЛА ТҮРҒЫНДАРЫНЫҢ КӘСІПКЕРЛІК БЕЛСЕНДІЛІГІ

Таразда микрокәсіпкерлік пайда әкеледі деп есептейтіндердің үлесі біршама төмен (83,5% және 87,5%).

Диаграмма 2.6. СІЗДІҢ ОЙЫҢЫЗША, МИКРОКӘСІПКЕРЛІК ҚЫЗМЕТ-ТІҢ СІЗДІҢ ҚАЛАҢЫЗ ҮШІН ПАЙДАСЫ КӨП ПЕ ӘЛДЕ ЗИЯНЫ КӨП ПЕ? қалалар бөлінісі бойынша

Бірінші кезекте, микробизнес ұйымдары қызметінен түсетін пайда – олар жұмыс орындарын құрады деп біледі: пайдасы бар деп атап көрсеткен 91,2%-дың жартысына жуығы (46,1%) бұл пікірді қолдайды. Келесі бір пайдасы – микрокәсіпкерлік субъектілері тарапынан қала бюджетіне түсетін салық (36,6%) және маңызды жайттың бірі – олар қала тұрғындары үшін тауарлар мен көрсетілетін қызмет түрлерін қолжетімді етеді (36,5%). Демеушілік көмек көрсетеді деген қырына төмен баға берген, 5,7%-ы ғана мұны микробизнестің пайдасы деп атап көрсеткен.

8%-ға жуығы микрокәсіпкерлік ұйымдары қалаға зиян тигізеді деп санайды, олар бірінші кезекте алаяқтық пен ала аяқтық/алдау фактілері көбейеді (40,1%) және іргелес жатқан территориялары ластанады (35,1%) деп ойлайды. Микробизнес ұйымдарының кесірінен шуыл көбейеді және қаланың сәулеттік бейнесі бұзылады деп санайтын респонденттер үлесі біршама төмен (29,9%-дан).

Кесте 2.1. СІЗ МИКРОБИЗНЕСТІҢ ҚАЛАҢЫЗ ҮШІН ҚАНДАЙ ПАЙДА-СЫ НЕМЕСЕ ЗИЯНЫ БАР ДЕП ОЙЛАЙСЫЗ?

Пайда (пайдасы бар деп айтқан 91,2% ішінде)	%	Зиян (зияны бар деп айтқан 7,7% ішінде)	%
Жұмыс орындарының құрылуы	46,1	Ала аяқтық/алдау	40,3
Қала бюджетіне салықтың түсуі	36,6	Іргелес жатқан территорияла-рының ластануы	35,1
Қызметтер мен тауарлардың қол жетімді болуы	36,5	Шуылдың көбеюі	29,9
Демеушілік көмек көрсету	5,7	Қаланың сәулеттік бейнесінің бұзылуы	29,9

Әр қала тұрғындары микробизнес қызметінің «пайдасын» әртүрлі қырынан бағалайды. Павлодар мен Орал тұрғындары микрокәсіпкерліктің ең маңызды пайдасы ретінде жұмыс орындарын құрады деп атап көрсеткен (тиісінше сауалнамаға қатысқандардың 71,2% және 51,5%), Таразда тауарлар мен қызметтерді ұсыну алдыңғы орында тұр (55,4%), ал Семейде микробизнесінің қала бюджетіне салық төлеуі бірінші орында тұр (64,9%). Қызылорда халқының пікірінше, микробизнес қызметінің пайдасы аса байқалмайды, бірақ жұмыс орындарын құру (43,6%) және қызметтер мен тауарлардың қолжетімді болуы (34,6%) көзқарасы тұрғысынан оның қала үшін пайдасы салыстырмалы түрде жоғары деп баға берген.

Кесте 2.2. МИКРОБИЗНЕС ҚЫЗМЕТІНІҢ ҚАЛАҒА ТИГІЗЕТІН ПАЙДАСЫ

Пайдасы	Орал	Тараз	Қызылорда	Павлодар	Семей
Жұмыс орындарының құрылуы	51,50%	36,60%	43,60%	71,20%	27,20%
Қала бюджетіне салықтың түсуі	15,60%	28,00%	18,60%	52,40%	64,90%
Демеушілік көмек көрсету	5,40%	6,30%	3,20%	12,60%	1,00%
Қызметтер мен тауарлардың қол жетімді болуы	26,30%	55,40%	34,60%	56,00%	10,50%

Микробизнес қызметінің зияны туралы айтар болсақ, сауалнамадан көріп отырғанымыздай, басқа қала тұрғындарына қарағанда, Тараз қаласының тұрғындары кәсіпкерлер жұмысының түрлі жағымсыз салдары жайлы көбірек айтады: микробизнестен зиян көргенін айтқан (12,5%) респонденттердің 60%-ы алаяқтық оқиғаларына, 52%-ы қаланың сәулеттік бейнесінің бұзылып, шудың көбейгеніне шағымданған. Орал мен Қызылордада микробизнес қызметінің зияны көбінесе бизнес ұйымдарына іргелес жатқан территорияларының ластануынан көрінеді (тиісінше 31,3% және 50%), Семейде негізгі зиян алаяқтық пен алдау оқиғаларынан, ал Павлодарда қаланың сәулеттік бейнесінің бұзылуынан байқалады (44,4%).

Осылайша кәсіпкерлік қызметтің пайдасы мен зияны туралы респонденттердің берген жауаптары жанама түрде болса да, белгілі бір қалада кәсіпкерлік мәдениеттің қаншалықты қалыптасқанын білдіреді, бұл халықтың кәсіпкерлер тобына деген тікелей көзқарасының қалыптасуына ықпал етеді.

2. ҚАЛА ТҰРҒЫНДАРЫНЫҢ КӘСІПКЕРЛІК БЕЛСЕНДІЛІГІ

Кесте 2.3. МИКРОБИЗНЕС ҚЫЗМЕТІНІҢ ҚАЛАҒА ТИГІЗЕТІН ЗИЯНЫ

Зияны	Орал	Тараз	Қызылорда	Павлодар	Семей
Қаланың сәулеттік бейнесінің бұзылуы	15,60%	52,00%	12,50%	44,40%	-
Іргелес жатқан территорияларының ластануы	31,30%	44,00%	50,00%	22,20%	-
Шуылдың көбеюі	25,00%	52,00%	25,00%	-	-
Ала аяқтық/алдау	28,10%	60,00%	12,50%	33,30%	100,00%

Сонымен сауалнама жүргізілген қала тұрғындарының пікірінше, қоғамда және әр респонденттің жеке өз басында кәсіпкерлікпен/бизнеспен айналысатын адамдарға деген көзқарасы қандай? Сауалнама қорытындысы бойынша жалпы оң және оң деуге болады деп жауап берген: қоғамда – 92%, жеке респондентте – 90,2%.

Диаграмма 2.7. ЖЕКЕ КӘСІПКЕРЛІКПЕН/БИЗНЕСПЕН АЙНАЛЫСАТЫН АДАМДАРҒА ҚАТЫСТЫ ҚОҒАМДА ҚАЛЫПТАСҚАН КӨЗҚАРАС ҚАНДАЙ? сауалнамаға қатысқандардың жалпы санының %

Жалпы алғанда, кәсіпкерлікпен айналысатын адамдарға теріс көзқарас сауалнамаға қатысушылардың тек 6-8%-ында ғана байқалған (қоғам мен жеке тұлға деңгейінде). Қызығы, Орал қаласында кәсіпкерлерге теріс немесе теріс дерлік көзқарас көбінесе жеке тұлға деңгейінде қалыптасқан (16,5%), ал Павлодар қаласында, сауалнамаға қатысқандардың пікірінше, кәсіпкерлерге теріс көзқарас көбінесе қоғам деңгейінде байқалады (15%).

Қызылорда мен Семей тұрғындарының пікірінше, қоғам деңгейінде де, оның жеке өкілдері деңгейінде де кәсіпкерлерге қатысты теріс көзқарас мүлдем жоқ. Бұл ретте Тараз қаласында жүргізілген сауалнама ерекше көзге түседі, оған сәйкес бизнеспен айналысатын адамдарға деген теріс көзқарас қоғам деңгейінде де (10,5%), жеке тұлға деңгейінде де (14,5%) жоғары көрсеткішке ие.

ҚАЛАЛАРДАҒЫ МИКРОКӘСІПКЕРЛІК

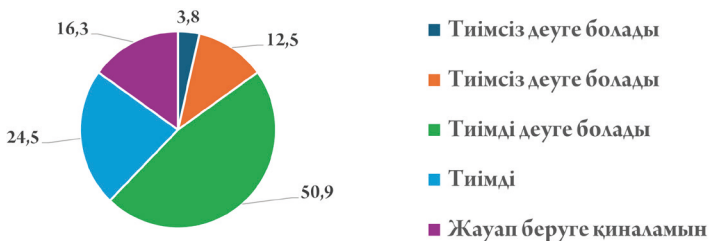
Кесте 2.4. ЖЕКЕ КӘСІПКЕРЛІКПЕН/БИЗНЕСПЕН АЙНАЛЫСАТЫН АДАМДАРҒА ҚАТЫСТЫ ҚОҒАМДА ҚАЛЫПТАСҚАН КӨЗҚАРАС ҚАНДАЙ? қалалар бөлінісі бойынша

Қала		Теріс	Теріс деуге болады	Оң деуге болады	Оң
Орал	қоғамда	1,00%	2,00%	70,00%	26,00%
	жеке өз басыңызда	5,00%	11,50%	36,50%	45,50%
Тараз	қоғамда	-	10,50%	30,00%	59,00%
	жеке өз басыңызда	1,00%	13,50%	40,00%	45,50%
Қызылорда	қоғамда	0,50%	0,50%	44,00%	53,50%
	жеке өз басыңызда	-	2,00%	31,00%	63,00%
Павлодар	қоғамда	2,50%	12,50%	58,00%	26,00%
	жеке өз басыңызда	0,50%	8,00%	60,50%	30,50%
Семей	қоғамда	0,50%	-	79,00%	14,50%
	жеке өз басыңызда	0,50%	-	74,00%	24,50%

2.2. Жеке бастама немесе жалдамалы еңбек: қала тұрғындарын жұмыспен қамту бағыттары

Сауалнамаға қатысқандардың басым көпшілігі (75,4%) өздері тұратын қалаларда кәсіпкерлікпен айналысу тиімді және тиімді деуге болады деп санайды. Әрбір алтыншысы (16,3%) бизнеспен тиімсіз екенін айтқан. 8,3%-ы жауап беруге қиналған. Яғни, жалпы алғанда, қалалардағы кәсіпкерлік жағдайын халық оң бағалайды деп айтуға болады.

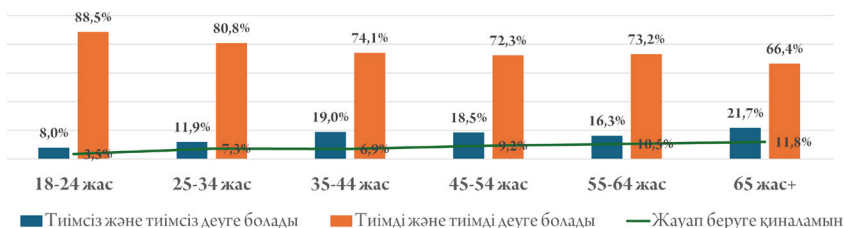
Диаграмма 2.8. ЖАЛПЫ, СІЗДІҢ ОЙЫҢЫЗША, БҮГІНГІ ТАҢДА ӨЗ ҚАЛАҢЫЗДА ЖЕКЕ КӘСІПКЕРЛІКПЕН/БИЗНЕСПЕН АЙНАЛЫСУ ТИІМДІ МЕ ӘЛДЕ ТИІМСІЗ БЕ? Сауалнамаға қатысқандардың жалпы санының %

2. ҚАЛА ТҰРҒЫНДАРЫНЫҢ КӘСІПКЕРЛІК БЕЛСЕНДІЛІГІ

Жас ерекшелігі бөлінісі бойынша талдау респонденттердің жасы мен бизнес жүргізу жағдайын бағалау арасында өзара байланысты көрсетеді: жасы ұлғайған сайын өз қаласында бизнеспен айналысуды тиімсіз деп санайтындар мен жауап беруге қиналғандардың үлесі арта түседі. Ал жас топтарда (18-35 жас) өз қаласындағы жағдайды бизнеске қолайлы деп есептейтіндердің үлесі өте жоғары (80%-дан жоғары) және дәл осы топтарда жауап беруге қиналғандар өте аз.

Диаграмма 2.9. ЖАЛПЫ, СІЗДІҢ ОЙЫҢЫЗША, БҮТІНГІ ТАҢДА ӨЗ ҚАЛАҢЫЗДА ЖЕКЕ КӘСІПКЕРЛІКПЕН/БИЗНЕСПЕН АЙНАЛЫСУ ТИІМДІ МЕ ӘЛДЕ ТИІМСІЗ БЕ?

Қала тұрғындары өз қалаларындағы кәсіпкерлік жағдайды әртүрлі бағалайды. Барлық өңірде «тиімді» және «тиімді деуге болады» деген бағалардың үлесі 50%-дан асқанына қарамастан, бұл мәселе бойынша толық айқындық тек Қызылордада байқалады – мұнда 88,5% тұрғын кәсіпкерлікпен айналысуды тиімді деп санайды. Ал Таразда әрбір төртінші тұрғын өз қаласында бизнеспен айналысу тиімсіз десе, Оралда әрбір алтыншы осылай деп есептейді. Семейде сауалнамаға қатысқандардың төрттен бірінен астамы бұл сұраққа жауап беруге қиналған.

Кесте 2.5. ЖАЛПЫ, СІЗДІҢ ОЙЫҢЫЗША, БҮТІНГІ ТАҢДА ӨЗ ҚАЛАҢЫЗДА ЖЕКЕ КӘСІПКЕРЛІКПЕН/БИЗНЕСПЕН АЙНАЛЫСУ ТИІМДІ МЕ ӘЛДЕ ТИІМСІЗ БЕ? қалалар бөлінісі бойынша

Баға	Орал	Тараз	Қызылорда	Павлодар	Семей
Тиімсіз	7,50%	2,50%	3,00%	1,50%	4,50%
Тиімсіз деуге болады	9,50%	21,00%	7,50%	13,50%	11,00%
Тиімді деуге болады	45,50%	53,00%	54,50%	51,00%	50,50%
Тиімді	32,00%	23,50%	34,00%	26,50%	6,50%
Жауап беруге қиналамын	5,50%	-	1,00%	7,50%	27,50%

ҚАЛАЛАРДАҒЫ МИКРОКӘСІПКЕРЛІК

Егер қаладағы жағдай көпшіліктің бизнеспен айналысуына мүмкіндік берсе, онда қала тұрғындарын жұмыспен қамтылу тұрғысынан алғандағы ұстанымдары қандай, оларға қайсы жақынырақ – кәсіпкерлік пе әлде жалдамалы еңбек пе? деген сұрақ туындайды. Сауалнамаға қатысқандардың шамамен үштен бірі (29,4%) бүгінде кәсіпкерлікпен айналысқан тиімдірек деп санайды, әрбір алтыншысы (17,5%) үшін жалдамалы жұмыс жақынырақ. Ал айтарлықтай көп бөлігі (44,4%) екі түрлі жұмыспен қамтудың да айырмашылығы жоқ деп есептеп, екеуін де тиімді деп санайды.

Диаграмма 2.10. СІЗДІҢ ОЙЫҢЫЗША, ҚАЗІРГІ ТАҢДА ҚАЙСЫ ТИІМДІ, ЖАЛДАМАЛЫ ЖҰМЫС ІСТЕГЕН ТИІМДІ МЕ ӘЛДЕ ӨЗ БИЗНЕСІҢНІҢ БОЛҒАНЫ ТИІМДІ МЕ? сауалнамаға қатысқандардың жалпы санының %

Респонденттердің жасы неғұрлым жас болған сайын респонденттер арасында кәсіпкерлікке бейімділік соғұрлым жоғары, ал жалдамалы еңбекке бейімділік төмен болады (65 жас пен одан ересек топтардағы 24,3%-бен салыстырғанда, 11,5%). 18-24 жас аралығындағы сауалнамаға қатысқандардың 41,6%-ы өз кәсібін жүргізуді қолайлы деп есептейді, ал орта жастағыларда (25-54 жас) бизнеске бағытталу төменірек – шамамен үштен бір деңгейінде.

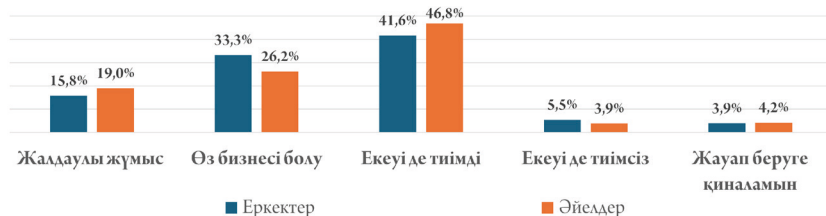
Кесте 2.6. СІЗДІҢ ОЙЫҢЫЗША, ҚАЗІРГІ ТАҢДА ҚАЙСЫ ТИІМДІ, ЖАЛДАМАЛЫ ЖҰМЫС ІСТЕГЕН ТИІМДІ МЕ ӘЛДЕ ӨЗ БИЗНЕСІҢНІҢ БОЛҒАНЫ ТИІМДІ МЕ? жас ерекшелігі бойынша

Жұмыспен қамту	18-24 жас	25-34 жас	35-44 жас	45-54 жас	55-64 жас	65 жас +
Жалдамалы жұмыс істеген	11,50%	13,00%	21,30%	15,00%	18,30%	24,30%
Өз бизнесінің болғаны	41,60%	34,20%	30,60%	33,50%	24,20%	13,20%
Екеуі де бірдей тиімді	41,60%	47,20%	41,70%	41,60%	49,70%	44,70%
Екеуі де бірдей тиімсіз	0,90%	2,10%	4,20%	5,80%	4,60%	9,90%
Жауап беруге қиналамын	4,40%	3,60%	2,30%	4,00%	3,30%	7,90%

Көбіне әйелдерге қарағанда, ер адамдар өз бизнесін ашқысы келеді (33,3% және 26,2%), әйелдер көбіне жалдамалы жұмыс істегенді ұнатады (19% и 15,8%).

2. ҚАЛА ТҰРҒЫНДАРЫНЫҢ КӘСІПКЕРЛІК БЕЛСЕНДІЛІГІ

Диаграмма 2.11. СІЗДІҢ ОЙЫҢЫЗША, ҚАЗІРГІ ТАҢДА ҚАЙСЫ ТИІМДІ, ЖАЛДАМАЛЫ ЖҰМЫС ІСТЕГЕН ТИІМДІ МЕ ӘЛДЕ ӨЗ БИЗ-НЕСІҢНІҢ БОЛҒАНЫ ТИІМДІ МЕ? жынысы бойынша

Бизнес иелерінің бизнеспен айналысу тиімді деп жауап беруі өте орынды (72%) , ешқайсы жалдамалы жұмыс тиімді деп жауап бермеген (бірде-бір мұндай жауап жоқ). Микробизнес иелері мен өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың жауаптарында мұндай біржақтылық байқалмайды: олардың тек 41,3%-ы өз бизнесін жүргізу тиімдірек деп санайды, ал келесі басым бөлігі (47,6%) қазіргі жұмысына толық қанағаттанбайды және жауаптарына қарағанда (екеуі де бірдей тиімді деп санайды), жалдамалы жұмысқа ауысуға дайын.

Кесте 2.7. СІЗДІҢ ОЙЫҢЫЗША, ҚАЗІРГІ ТАҢДА ҚАЙСЫ ТИІМДІ, ЖАЛДАМАЛЫ ЖҰМЫС ІСТЕГЕН ТИІМДІ МЕ ӘЛДЕ ӨЗ БИЗНЕСІҢНІҢ БОЛҒАНЫ ТИІМДІ МЕ? жұмыс өтілі бойынша

Жұмыспен қамту	Бизнестегі жұмыс өтілі				
	Микро-бизнестің жалдамалы жұмыскерлері	Бизнестің жалдамалы жұмыскерлері	Микробизнес иелері	Бизнес иелері	Мемқызметкерлер
Жалдамалы жұмыс істеген	22,80%	12,40%	4,80%	-	12,90%
Өз бизнесіңнің болғаны	33,00%	21,60%	41,30%	72,00%	33,10%
Екеуі де бірдей тиімді	39,80%	49,70%	47,60%	28,00%	48,50%
Екеуі де бірдей тиімсіз	1,50%	11,90%	1,60%	-	1,80%
Жауап беруге қиналамын	2,90%	4,30%	4,80%	-	3,70%

Тараз қаласында жүргізілген сауалнама нәтижесіне сәйкес микрокәсіпкерлікпен айналысатындардың үлесі жоғары болғанымен, халық бұл жұмыстан шаршаған сыңайлы. Сондықтан бүгінде тұрғындардың көбі жалдамалы жұмысты тиімдірек санайды (42%). Ал сауалнамаға қатысқандардың тек төрттен бірі ғана кәсіпкерлікті құптайды.

Керісінше, Қызылорда қаласының тұрғындары басқаша ойлайды: мұнда респонденттердің жартысына жуығы (45%) кәсіпкерлікті жалдамалы жұмысқа қарағанда тиімді деп санайды, ал жалдамалы еңбекті тиімді деп санағандар небәрі 6,5%-ды құрайды.

Сонымен қатар Қызылордада, сондай-ақ Орал, Павлодар және Семей қалаларында да сауалнамаға қатысқандардың басым бөлігі (шамамен жартысы) екі еңбек түрі де – кәсіпкерлік пен жалдамалы жұмыс – бірдей тиімді деген пікірді ұстанады.

Кесте 2.8. СІЗДІҢ ОЙЫҢЫЗША, ҚАЗІРГІ ТАҢДА ҚАЙСЫ ТИІМДІ, ЖАЛДАМАЛЫ ЖҰМЫС ІСТЕГЕН ТИІМДІ МЕ ӘЛДЕ ӨЗ БИЗНЕСІҢНІҢ БОЛҒАНЫ ТИІМДІ МЕ? қала бойынша

	Орал	Тараз	Қызылорда	Павлодар	Семей
Жалдамалы жұмыс істеген	16,00%	42,00%	6,50%	16,50%	6,50%
Өз бизнесіңнің болғаны	20,50%	24,00%	45,00%	23,00%	34,50%
Екеуі де бірдей тиімді	42,50%	32,00%	48,50%	50,50%	48,50%
Екеуі де бірдей тиімсіз	16,00%	2,00%	-	4,50%	0,50%
Жауап беруге қиналамын	5,00%	-	-	5,50%	10,00%

Жалпы айтқанда, жеке тұлға деңгейінде кәсіпкерлікпен айналысуға итермелейтін уәждер бірнеше топқа бөлінеді:

- тәуелсіздік пен дербестікке ұмтылу – өзіне жұмыс істеп, жеке мақсаттарға жетуге деген ниет;
- жетістікке ұмтылу, әлеуметтік мәртебесін арттыру – алға қойған мақсаттарға жету үшін белгілі бір деңгейде тәуекелге баруға дайын болу;
- қаржылық уәждер – табыс көлемін арттыруға немесе қаржылық тәуелсіздікке қол жеткізуге деген талпыныс;
- әлеуметтік уәждер – қоғамға пайда келтіру, оның қажеттіліктерін ескеріп, оларды қанағаттандыруға ұмтылу, бірақ барынша жоғары пайда табуды мақсат етпеу.

Ал қоғамдық ахуал қандай? Кәсіпкерлік белсенділікті қолдауға қоғам дайын ба? тиісті - нарық көзқарасы қалыптасқан ба?

2. ҚАЛА ТҮРҒЫНДАРЫНЫҢ КӘСІПКЕРЛІК БЕЛСЕНДІЛІГІ

Сауалнамаға қатысқандардың 58,8%-ы өз табысы мен материалдық жағдайының деңгейіне қол жеткізуде оны басқа факторларға немесе жағдайларға (елдегі жағдайға) тәуелді етпей, жеке көзқарас танытады. Сонымен қатар респонденттердің елеулі бөлігі – 41,2% – керісінше, тәуелді ұстанымға бейім: олардың пікірінше, жеке жағдайының нашарлауы өзіне байланысты емес.

Диаграмма 2.12. ЕКІ ПІКІРДІҢ ІШІНЕН ӨЗІҢІЗ КӨП КЕЛІСЕТІН БІР ПІКІРДІ ТАҢДАҢЫЗ, сауалнамаға қатысқандардың жалпы санының %

1. Менің қазіргі және болашақтағы табысым

- Менің қазіргі және болашақтағы табысым мен материалдық жағдайым елдегі жағдайға емес, өзіме байланысты
- Менің материалдық жағдайымның нашарлауы, әдетте, елдегі жағдайдың нашарлауына тікелей байланысты, маған көп нәрсе байланысты емес

Бәсекеге деген қатынас – толыққанды нарықтық көзқарас ретінде қалыптасқан құбылыстардың бірі, сауалнамаға қатысқандардың 70,6%-ы оны адамдардың дамып, көп жұмыс істеуіне түрткі болады деп санайды. Ал респонденттердің 29,4%-ы бәсекелестік зиян, өйткені бәсекелестік адам бойындағы ең жаман қасиетті ашады деген пікірді ұстанады.

2. Бәсекелестік

- Бәсекелестік пайдалы, өйткені ол адамдарды дамып, көбірек жұмыс істеуге ынталандырады
- Бәсекелестік зиян, өйткені ол адамдардағы ең нашар қасиеттерді әшкерелейді

Басқа өлшенетін аспектілеріне, атап айтқанда, экономикадағы мемлекеттік және жекеменшік меншіктің арақатынасына баға беруге келсек, қоғамдағы ұстанымдар көбіне нарыққа қарсы бағытта: халықтың 58%-ы экономикада мемлекеттік меншіктің үлесі жекеменшікке қарағанда көбірек болуы керек деп есептейді, ал 42%-ы керісінше – экономикада жекеменшіктің көбірек болғанын қолдайды.

3. Экономикадағы мемлекет және жеке меншік үлесі

- Экономикадағы мемлекеттік меншіктің үлесі жеке меншіктің үлесіне қарағанда көбірек болуы керек
- Экономикадағы жеке меншіктің үлесі мемлекеттік меншіктен көп болуы керек

ҚАЛАЛАРДАҒЫ МИКРОКӘСІПКЕРЛІК

Адамдардың жұмысын бағалауда жеке тәсілдерден гөрі ұжымдық көзқарастардың басымдығын келесі үлестірімнен көруге болады: 58,9%-ы адамдарға олардың идеялары мен ортақ іске қосқан үлесін қоғам тарапынан мойындап, көтермелеп отыру қажет деп санайды, ал 41,1%-ы мұндай марапаттауды қажет деп есептемейді.

Бұл сұраққа берілген жауаптардың респондент жасына байланысты екені анықталды. 18-ден 54 жасқа дейінгі буын өкілдері бәсекелестікке қатысты көзқарас, жеке бастың маңыздылығы, мемлекеттік меншікке қарағанда, жекеменшіктің басымдығын қолдауға қатысты шартты түрде нарықтық ұстаным жиірек байқалады. Егде жастағы адамдар көбіне мемлекетке арқа сүйейді. Бірақ, бір қызығы, жастар (18-35 жас аралығындағылар) басқа буын өкілдеріне қарағанда, көбіне адамдардың идеялары мен ортақ іске қосқан үлесін бөліп көрсетіп, көтермелеу қажет деп есептейді.

Кесте 2.9. ЕКІ ПІКІРДІҢ ІШІНЕН ӨЗІҢІЗ КӨП КЕЛІСЕТІН БІР ПІКІРДІ ТАҢДАҢЫЗ, жас ерекшелігі бойынша

Пікір	18-24 жас	25-34 жас	35-44 жас	45-54 жас	55-64 жас	65 жас +
Менің қазіргі және болашақтағы табысым мен материалдық жағдайым елдегі жағдайға емес, өзіме байланысты	67,30%	61,70%	59,30%	62,40%	55,60%	47,40%
Менің материалдық жағдайымның нашарлауы, әдетте, елдегі жағдайдың нашарлауына тікелей байланысты, маған көп нәрсе байланысты емес	32,70%	38,30%	40,70%	37,60%	44,40%	52,60%
Бәсекелестік пайдалы, өйткені ол адамдарды дамып, көбірек жұмыс істеуге ынталандырады	77,90%	69,90%	71,80%	72,30%	68,00%	65,10%
Бәсекелестік зиян, өйткені ол адамдардағы ең нашар қасиеттерді әшкерелейді	22,10%	30,10%	28,20%	27,70%	32,00%	34,90%
Ортақ іске өз үлесінді қосу мүмкіндігіне ие болу - ынталандыруды қажет етпейтін үлкен марапат	36,30%	35,20%	42,60%	44,50%	43,80%	43,40%
Адамдарды идеялары мен ортақ іске қосқан үлесі үшін ерекшелеп, көтермелеп отыру керек	63,70%	64,80%	57,40%	55,50%	56,20%	56,60%
Экономикадағы мемлекеттік меншіктің үлесі жеке меншіктің үлесіне қарағанда көбірек болуы керек	50,40%	57,00%	51,90%	61,30%	63,40%	64,50%
Экономикадағы жеке меншіктің үлесі мемлекеттік меншіктен көп болуы керек	49,60%	43,00%	48,10%	38,70%	36,60%	35,50%

2. ҚАЛА ТҰРҒЫНДАРЫНЫҢ КӘСІПКЕРЛІК БЕЛСЕНДІЛІГІ

Қалалар бойынша жасалған талдау тұрғындардың кәсіпкерлікті дамыту ұстанымдары туралы көзқарастарының әртүрлі екенін көрсетеді. Таразда жеке меншіктің басымдығы мен бәсекелестіктің қажеттілігі тұрғысынан кәсіпкерлік жағдайларға қолдау бар, алайда Қызылорда, Павлодар және Семеймен салыстырғанда, мұнда сауалнамаға қатысқандар ішінде бәсекелестікті жақтағандар саны едәуір аз (тиісінше 80,5%, 83% және 92%-бен салыстырғанда, 54%). Сонымен қатар Таразда сауалнамаға қатысқандардың басым көпшілігі (86%) өз сәтсіздіктерін сыртқы жағдайлармен байланыстыруға бейім.

Тек Оралда ғана бәсекелестікті зиянды нәрсе ретінде қарастырады (56,5%) және осы қалада экономикадағы мемлекеттік меншіктің басымдығын көбірек қолдайды (55,5%). Алайда, Павлодар мен әсіресе Семейде Оралға қарағанда, экономикада мемлекеттік меншіктің үлесі басым болуы керек деп санайтындардың саны әлдеқайда жоғары (67% және 76,5%). Семейден басқа барлық қалада (38,5%) адамдарды олардың идеялары мен ортақ іске қосқан үлесі үшін ерекшелеп, көтермелеу қажет деген көзқарас жиі кездеседі.

Кесте 2.10. ЕКІ ПІКІРДІҢ ІШІНЕН ӨЗІҢІЗ КӨП КЕЛІСЕТІН БІР ПІКІРДІ ТАҢДАҢЫЗ, қалалар бөлінісі бойынша

Пікір	Орал	Тараз	Қызылорда	Павлодар	Семей
Менің қазіргі және болашақтағы табысым мен материалдық жағдайым елдегі жағдайға емес, өзіме байланысты	82,00%	14,00%	84,00%	33,00%	81,00%
Менің материалдық жағдайымның нашарлауы, әдетте, елдегі жағдайдың нашарлауына тікелей байланысты, маған көп нәрсе байланысты емес	18,00%	86,00%	16,00%	67,00%	19,00%
Бәсекелестік пайдалы, өйткені ол адамдарды дамып, көбірек жұмыс істеуге ынталандырады	43,50%	54,00%	80,50%	83,00%	92,00%
Бәсекелестік зиян, өйткені ол адамдардағы ең нашар қасиеттерді әшкерелейді	56,50%	46,00%	19,50%	17,00%	8,00%
Ортақ іске өз үлесінді қосу мүмкіндігіне ие болу - ынталандыруды қажет етпейтін үлкен марапат	33,50%	41,50%	43,50%	25,50%	61,50%
Адамдарды идеялары мен ортақ іске қосқан үлесі үшін ерекшелеп, көтермелеп отыру керек	66,50%	58,50%	56,50%	74,50%	38,50%
Экономикадағы мемлекеттік меншіктің үлесі жеке меншіктің үлесіне қарағанда көбірек болуы керек	55,50%	47,50%	43,50%	67,00%	76,50%
Экономикадағы жеке меншіктің үлесі мемлекеттік меншіктен көп болуы керек	44,50%	52,50%	56,50%	33,00%	23,50%

Осылайша, қалаларда қарама-қайшы қоғамдық ахуал орын алады. Бұл ахуал белгілі бір дәрежеде (тіпті айтарлықтай) кәсіппен айналысу туралы шешім қабылдауға, яғни шын мәнінде кәсіпкерлік әлеуеттің жай-күйіне әсер етуі мүмкін. «Әлеует» термині латынның «potential» сөзінен шыққан, ол «шындық және мүмкіндік» дегенді білдіреді. Яғни, әлеует нысанның басқа күйге өту қабілетін көрсетеді. Әлеует көбінесе нысанның немесе үдерістің нақты жағдайын оның ықтимал (мінсіз) жағдайымен салыстыру үшін қолданылады. Кәсіпкерлік әлеуетке келсек, оны жүзеге асыру – әлеуетті және қызмет етіп жатқан кәсіпкерлердің өздерінің кәсіпкерлік қабілеттерін, қолда бар мүмкіндіктері мен қолжетімді ресурстарын шағын кәсіпкерлік саласында шаруашылық қызметті дайындау және жүзеге асыру мақсатында пайдалану үшін жасайтын жүйелі қадамдар үдерісі болып табылады¹⁵.

Сауалнамаға тек кәсіпкерлер ғана емес, қарапайым қала тұрғындары да қатысты. Дегенмен, оларды да әлеуетті кәсіпкерлер деп санауға болады. Сондықтан кәсіпкерлік әлеуетті бағалау үшін қала тұрғындарының кәсіпкер болғысы келетінін және олардың балаларының өз бизнесі болғанын қалайтын-қаламайтынын түсіну маңызды.

Сауалнама нәтижелері бойынша сауалнамаға қатысқан барлық респонденттің тек үштен бір бөлігінен сәл көбі (38,5%) ғана кәсіпкер болғысы келеді; 9%-ның өз бизнесі бар. Респонденттердің жартысы (50,9%) мұндай ниет білдірмеген. Алайда балаларға қатысты көзқарас өзгеше: көпшілігі, яғни 66,8%, белгілі бір деңгейде олардың кәсіпкер болғанын қалайды. Респонденттердің бестен бірі (20,8%) мұны қаламайды, ал жауап беруге қиналғандардың үлесі де жоғары (12,4%).

Диаграмма 2.13. ЖЕКЕ ӨЗ БАСЫҢЫЗ КӘСІПКЕР БОЛЫП, ЖЕКЕ МЕН-ШІК БИЗНЕСІҢІЗДІҢ БОЛҒАНЫН ҚАЛАР МА ЕДІҢІЗ? БАЛАЛАРЫҢЫЗДЫҢ КӘСІПКЕР БОЛЫП, ӨЗ БИЗНЕСІ БОЛҒАНЫН ҚАЛАЙ-СЫЗ БА? сауалнамаға қатысқандардың жалпы санының %; салыстырмалы деректер

15. П.А.Глухих. Халықтың кәсіпкерлік әлеуеті: тұрақты дамудағы рөлі және оны өлшеу тәсілдері

2. ҚАЛА ТҰРҒЫНДАРЫНЫҢ КӘСІПКЕРЛІК БЕЛСЕНДІЛІГІ

Кәсіпкерлік тәжірибе алуға деген ниет адамдардың балаларының болашағы туралы көзқарастарына ықпал етеді: өзі кәсіпкер болғысы келетіндердің 70,7%-ы өз балаларының да осындай болашағын нақты көреді (тағы 23,6%-ы балалары үшін осындай болашақты қалайды деуге болады). Сонымен қатар бизнеспен айналысқысы келетіндер арасында да осындай жауаптардың үлесі жоғары (52,4%-ы балаларының кәсіпкер болғанын қалайды деуге болады, ал 31%-ы балаларының кәсіпкер болғанын нақты қалайды). Бұл екі топта да өз баласының кәсіпкерлік болашағын мүлдем қаламайтын бірде-бір адам жоқ.

Қазірдің өзінде кәсіпкер болып жүргендердің жартысына жуығы (48,9%) өз балаларының да бизнеспен айналысқанын қалайды, ал тағы 31,1%-ы бұған оң көзқараспен қарайды. Сонымен қатар өзін кәсіпкер ретінде көрмейтіндер өз балаларының да осындай болашағын сирек елестетеді.

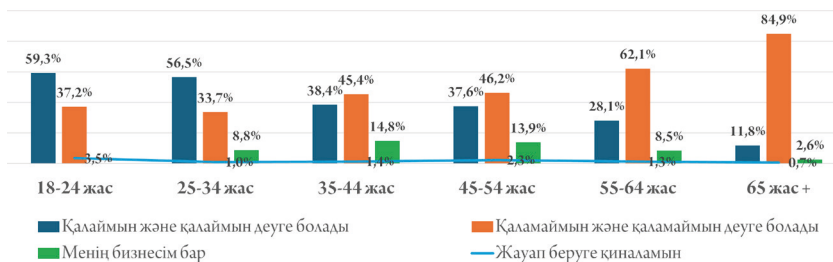
Кесте 2.11. ӨЗІНІҢ КӘСІПКЕР БОЛҒАНЫН ҚАЛАУ МӘСЕЛЕСІ АРҚЫЛЫ БАЛАЛАРЫНЫҢ КӘСІПКЕР БОЛҒАНЫН ҚАЛАУ

Балаларыңыздың кәсіпкер болып, өз бизнесі болғанын қалайсыз ба?	Жеке өз басыңыз кәсіпкер болып, жеке меншік бизнесіңіздің болғанын қалай ма едіңіз?				
	Иә, қалаймын	Қалаймын деуге болады	Қаламаймын деуге болады	Жоқ, қаламаймын	Қазірдің өзінде менің жеке кәсібім бар
Иә, қалаймын	70,70%	31,00%	8,80%	12,40%	48,90%
Қалаймын деуге болады	23,60%	52,40%	30,80%	35,40%	31,10%
Қаламаймын деуге болады	0,80%	5,60%	26,40%	19,40%	1,10%
Жоқ, қаламаймын	-	-	26,40%	15,80%	2,20%
Жауап беруге қиналамын	5,00%	11,10%	7,70%	17,00%	16,70%

Зерттелген қалалардағы кәсіпкерлік әлеуетті жас ерекшелігі бойынша бағаласақ, оның респонденттер жасымен тікелей байланысы анық көрінеді: респонденттер неғұрлым жас болса, олардың арасында әлеуетті кәсіпкерлердің үлесі соғұрлым жоғары (18-24 жас аралығындағы топта 59,3%-ның бизнеспен айналысқанды қалайды немесе қалайды деуге болады), ал жасы ұлғайған сайын мұндай ниет азая түседі.

(55-64 жас аралығындағы топта 62,1% және 65 жастан асқан топта 84,9% кәсіпкер болуды қаламайды немесе қаламайды деуге болады). Кәсіпкерлік әлеуеттің төмендеуі тұрғысынан шешуші жас тобы ретінде 35-44 жасты атауға болады. Себебі бұл топта кәсіпкер болғысы келмейтіндердің саны кәсіпкер болғысы келетіндерден көп. Бір қызығы, дәл осы топта және онымен іргелес 45-54 жас аралығында өз кәсібі бар адам саны өте көп (35-44 жас аралығындағы топта 14,8%-ның және 45-54 жас аралығындағы топта 13,9%-ның өз бизнесі бар).

Диаграмма 2.14. ЖЕКЕ ӨЗ БАСЫҢЫЗ КӘСІПКЕР БОЛЫП, ЖЕКЕ МЕН-ШІК БИЗНЕСІҢІЗДІҢ БОЛҒАНЫН ҚАЛАП МА ЕДІҢІЗ? жас ерекшелігі бойынша

Респонденттердің материалдық жағдайына қанағаттануы олардың кәсіпкерлікпен айналысу ниетіне әсер ете ме? Деректер талдауынан қарама-қайшылық байқалады. Бір жағынан, материалдық жағдайына көңілі толмайтын адамдардың оны жақсартқысы келетіні әбден түсінікті және теориялық тұрғыдан бизнеспен айналысу мұндай мүмкіндік бере алар еді (бұл топтағылардың 56,5%-ы мұны қалайды). Бірақ материалдық жағдайына көңілім толмайды немесе көңілім толмайды деуге болады деген топтағылар көбіне бизнеспен айналысқысы келмейді. Өз жағдайына көңілі толатындар тобында кәсіпкерлікпен айналысқысы келетіндер мен келмейтіндер саны шамамен бірдей (тиісінше 45,3% және 43,4%). Бірақ материалдық жағдайына көңілім толады және көңілім толады деуге болады деген топтарда әрбір тоғызыншы адамның өз бизнесі бар екенін атап өткен жөн.

Балалардың кәсіпкерлік болашағына келетін болсақ, бұл жағдайда бірыңғай үрдіс айқын көрінеді – материалдық жағдайына қанағаттану деңгейіне қарамастан, барлық төрт топ өкілдері де өз балаларының кәсіпкер болғанын қалайды. Дегенмен, өзінің материалдық жағдайына көңілі толатын топтарда «қалар едім» деген жауаптардың үлесі біршама жоғары екені байқалады.

2. ҚАЛА ТҰРҒЫНДАРЫНЫҢ КӘСІПКЕРЛІК БЕЛСЕНДІЛІГІ

Диаграмма 2.15. ЖЕКЕ ӨЗ БАСЫҢЫЗ КӘСІПКЕР БОЛЫП, ЖЕКЕ МЕН-ШІК БИЗНЕСІҢІЗДІҢ БОЛҒАНЫН ҚАЛАР МА ЕДІҢІЗ? материалдық жағдайына қанағаттану бойынша

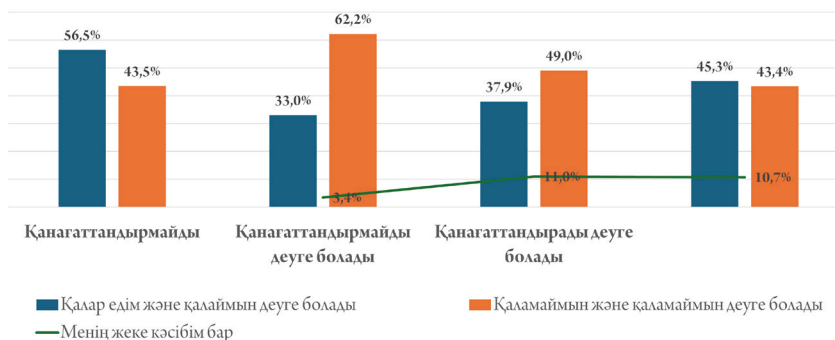
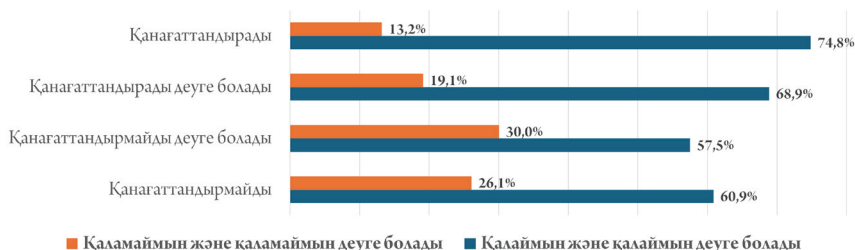

Диаграмма 2.16. БАЛАЛАРЫҢЫЗДЫҢ КӘСІПКЕР БОЛЫП, ӨЗ БИЗНЕСІ БОЛҒАНЫН ҚАЛАЙСЫЗ БА? материалдық жағдайына қанағаттану бойынша

Қалалар бөлінісінде бұл зерттеу нәтижелері көңіл көншітпейді. Кәсіпкер болғысы келетіндердің саны 76%-ға жететін Қызылорда қаласынан басқа қалаларда сауалнамаға қатысқандардың көбі кәсіпкер болуды қаламайды немесе қаламайды деуге болады. Әсіресе, мұндай жауаптар үлесі Павлодарда (66,5%), Таразда (66,5%) және Оралда (70,5%) жоғары екені байқалады. Семей қаласында кәсіпкерлік әлеует жағдайы екіұшты: кәсіпкер болғысы келмейтіндердің үлесі (36,5%) кәсіпкер болғысы келетіндер үлесімен (41,5%) шамалас.

Алайда сауалнамаға қатысқандардың балаларына қатысты көзқарасы мүлдем басқаша: Тараздан басқа қалған қалаларда көбі балаларының бизнеспен айналысқанын қалайды (әсіресе бұл көрсеткіш Қызылордада жоғары – 93%). Таразда керісінше, балаларының кәсіпкер болғанын қаламайтындардың үлесі қалайтындардан жоғары (57,5% және 42,5%). Семей қаласына ерекше назар аударған жөн, бұл қалада

ҚАЛАЛАРДАҒЫ МИКРОКӘСІПКЕРЛІК

сауалнамаға қатысқандардың төрттен бірі (26%) осы сұраққа жауап беруге қиналған.

Диаграмма 2.17. ЖЕКЕ ӨЗ БАСЫҢЫЗ КӘСІПКЕР БОЛЫП, ЖЕКЕ МЕН-ШІК БИЗНЕСІҢІЗДІҢ БОЛҒАНЫН ҚАЛААР МА ЕДІҢІЗ? қалалар бөлінісі бойынша

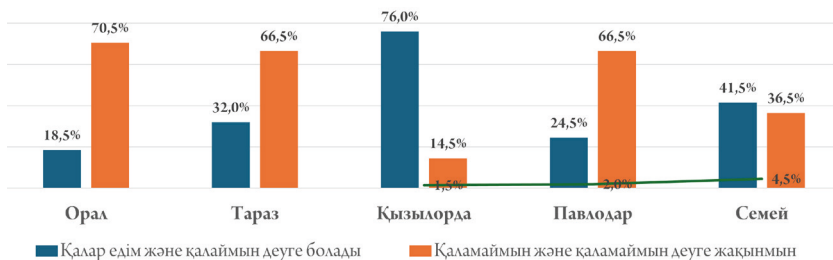
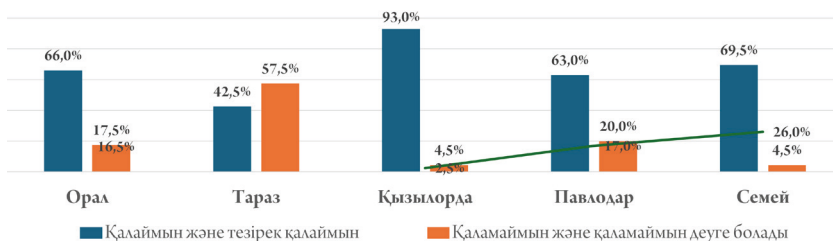

Диаграмма 2.18. БАЛАЛАРЫҢЫЗДЫҢ КӘСІПКЕР БОЛЫП, ӨЗ БИЗНЕСІ БОЛҒАНЫН ҚАЛАЙСЫЗ БА? қалалар бөлінісі бойынша

Сонымен сауалнама нәтижелері бойынша Таразда кәсіпкерлік әлеует сарқылған деген қорытынды жасауға болады. Мұнда сауалнамаға қатысқандардың көбі өздерінің де, балаларының да кәсіпкер болғанын қаламайды. Ал Қызылордада керісінше, кәсіпкерліктің әлеуеті жоғары екені анықталды. Орал мен Павлодарда кәсіпкерлік әлеуеттің төмендеу үрдісі байқалады: біріншіден, респонденттердің басым бөлігінің өздері кәсіпкер болуды қаламайды, екіншіден, осы қалаларда сауалнамаға қатысқандардың 60%-дан астамы балаларының бизнеспен айналысқанын қалағанымен, тиісінше 17,5% және 20%-ы бұған қарсы, ал келесі 16,5% және 17%-ы балаларының кәсіпкерлік болашағы туралы сұраққа жауап беруге қиналған.

Семейдегі кәсіпкерлік әлеуетті бағалау өте қиын: жеке кәсіпкер болуды қалайтындардың үлесі салыстырмалы түрде жоғары (41,5%), сондай-ақ балаларының кәсіпкерлікпен айналысқанын қалайтындар да көп (69,5%). Бірақ респонденттердің жартысы өздерін кәсіп-

2. ҚАЛА ТҰРҒЫНДАРЫНЫҢ КӘСІПКЕРЛІК БЕЛСЕНДІЛІГІ

кер ретінде елестете алмайды, ал әрбір төртінші адам балаларының кәсіпкерлік болашағы туралы сұраққа жауап беруге қиналды. Бұл қалада Абай облысының құрылуына және Семейге облыс орталығы мәртебесінің қайтарылуына байланысты белгілі бір әлеуметтік-экономикалық үдерістер жүріп жатыр деп болжауға болады. Жұмыспен қамтудың жаңа мүмкіндіктері пайда болды (бірінші кезекте атқарушы биліктің жоғарыдан төмен басқару құрылымы мен оған қызмет көрсететін инфрақұрылымды құру туралы сөз болып отыр). Бұл жағдай тұрғындардың бизнеспен айналысу перспективаларына баға беруге әсер етеді. Шамасы, белгілі бір өтпелі кезең туралы айтуға да болады, оның барысында экономика мен жұмыспен қамту құрылымы айқындала түсіп, қала тұрғындарына онда дәлірек бағдар алуға мүмкіндік береді.

2.3. Кәсіпкерлік қызметпен айналысуға итермелейтін себептер

Бизнеспен айналысқысы келетінін айтқан респонденттер (38,5%, жоғарыдағы диаграмманы қараңыз) алдағы 3-5 жыл ішінде өз ниеттерін жүзеге асыру мүмкіндігін жоғары деп бағалайды. Олар 10 балдық шкала бойынша орта есеппен 6,14 балл берген. Бірақ бұл топтағы сауалнамаға қатысқандардың 8%-ның ғана бизнес-жоспары бар.

Диаграмма 2.19. СІЗ ҚАНДАЙ САЛАДА ӨЗ БИЗНЕСІҢІЗДІ АШҚЫҢЫЗ КЕЛЕДІ? ашық сауал

Сауалнамаға қатысқандар өз бизнесін қай салада немесе бағытта дамытқысы келеді? Ең алдымен, бұл сауда және қызмет көрсету салалары (28,8% және 19,2%). Респонденттер арасында өндіріс, білім беру, мейрамхана бизнесі, құрылыс және егіншілік сынды басқа бағыттар аз сұранысқа ие – сауалнамаға қатысқандардың 5-тен 8%-ына дейін бұл салаларға қызығушылық білдірген.

Әйелдер мен ерлердің бизнеске деген қызығушылықтарында біраз айырмашылық бар. Мәселен, әйелдер кәсіпкерлікке көбірек бейім (жауап беруге қиналған ерлердің 9,2%-мен салыстырғанда, әйелдерде – 6,9%). Әйелдер үшін басым бағыттар: сауда (37,9%), қызмет көрсету саласы (18%), білім беру (11,1%), өндіріс (9%) және мейрамхана бизнесі (6,3%). Ал ерлердің әлеуетті қызмет салаларының алғашқы бестігіне қызмет көрсету мен сауда (әрқайсы 20,4%), құрылыс (8,7%), өндіріс (7,7%) және ауыл шаруашылығы (7,1%) кіреді.

Кесте 2.12. СІЗ ҚАНДАЙ САЛАДА ӨЗ БИЗНЕСІҢІЗДІ АШҚЫҢЫЗ КЕЛЕДІ? жынысы бойынша

Бизнес саласы	Ерлер	Әйелдер
сауда	20,40%	37,60%
өндіріс	7,70%	9,00%
көлік жөндеу/ТҚС	5,60%	-
агрономия/егіншілік/фермерлік/ауыл шаруашылығы	7,10%	2,10%
туризм	3,10%	2,10%
мейрамхана бизнесі/көпшілік тамақтану орны	5,60%	6,30%
білім беру	2,60%	11,10%
медицина	1,00%	2,10%
қызмет көрсету саласы	20,40%	18,00%
ойын-сауық/демалыс	3,60%	-
энергетика	-	0,50%
құрылыс	8,70%	1,60%
логистика	1,50%	-
спорт орталығы	1,00%	0,50%
көлікті жалға беру	1,00%	-
тамақ өнеркәсібі	0,50%	1,10%
сақтандыру	-	1,10%
жарнама	1,00%	-
жауап беруге қиналамын	9,20%	6,90%

2. ҚАЛА ТҮРҒЫНДАРЫНЫҢ КӘСІПКЕРЛІК БЕЛСЕНДІЛІГІ

Жас ерекшеліктеріне қарай жүргізілген талдау әр буын өкілдерінің арасында айтарлықтай айырмашылықтарды көрсеткен жоқ: жас та, егде жастағы адамдар да бизнес үшін ең әлеуетті қызықты бағыттар ретінде сауда мен қызмет көрсету саласына көп назар аударады.

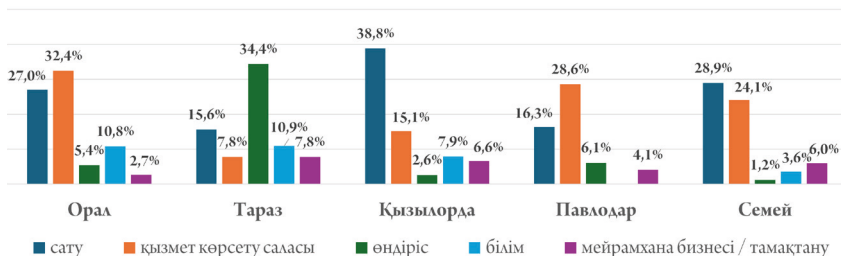
Кесте 2.13. СІЗ ҚАНДАЙ САЛАДА ӨЗ БИЗНЕСІҢІЗДІ АШҚЫҢЫЗ КЕЛЕДІ? жас ерекшелігі бойынша

Сала	18-24 жас	25-34 жас	35-44 жас	45-54 жас	55-64 жас	65 жас +
сауда	23,90%	27,50%	27,70%	32,30%	32,60%	38,90%
өндіріс	7,50%	10,10%	6,00%	6,20%	9,30%	16,70%
көлік жөндеу/ТҚО	4,50%	4,60%	1,20%	3,10%	-	-
агрономия/егіншілік/фермерлік/ауыл шаруашылығы	3,00%	3,70%	4,80%	7,70%	7,00%	-
туризм	3,00%	1,80%	3,60%	-	4,70%	5,60%
мейрамхана бизнесі/көпшілік тамақтану орны	14,90%	2,80%	3,60%	4,60%	7,00%	5,60%
білім беру	4,50%	7,30%	7,20%	9,20%	7,00%	-
медицина	1,50%	3,70%	1,20%	-	-	-
қызмет көрсету саласы	23,90%	19,30%	18,10%	20,00%	14,00%	16,70%
ойын-сауық/демалыс	-	1,80%	3,60%	-	4,70%	-
энергия өндіру	1,50%	-	-	-	-	-
құрылыс	3,00%	3,70%	7,20%	7,70%	7,00%	
логистика	1,50%		2,40%	-	-	-
спорт орталығы	-	0,90%	1,20%	-	-	5,60%
көлікті жалға беру	-	0,90%	1,20%	-	-	-
тамақ өнеркәсібі	-	0,90%	-	1,50%	2,30%	-
сақтандыру	-	-	1,20%	-	-	5,60%
жарнама	1,50%	-	-	1,50%	-	-
Жауап беруге қиналамын	6,00%	11,00%	9,60%	6,20%	4,70%	5,60%

Сонымен қатар қалалар бойынша деректерді талдау қала тұрғындарының қызығушылық ерекшеліктерін анықтады. Қызылорда, Орал және Семей тұрғындарына сауда саласы көбірек қызықты болса, Таразда өндіріске басымдық беруге ниет білдірген. Орал, Павлодар және

Семей қалаларындағы респонденттер кәсіпкерлік бағыты ретінде қызмет көрсету саласына көп қызығушылық білдірген. Бұдан өзге Орал мен Таразда кәсіпкерлік қызметтің тағы бір тартымды саласы ретінде білім беру саласы қарастырылған.

Диаграмма 2.20. СІЗ ҚАНДАЙ САЛАДА ӨЗ БИЗНЕСІҢІЗДІ АШҚЫҢЫЗ КЕЛЕДІ? қалалар бойынша топ-5 сала

Сонымен әзірге өз кәсібі жоқ қала тұрғындарының белгілі бір бөлігі кәсіпкер болғысы келеді. Бірақ олардың мұндай қадамға баруына не кедергі?

Сауалнама нәтижелерінен көріп отырғанымыздай, ең бірінші кедергі ретінде бастапқы капиталдың жоғын атап өткен (39,3%).

Ал екінші топтағы кедергілер (респонденттердің төрттен бірі атап өткен) – әлеуетті кәсіпкердің жасы, бәсекенің жоғары болуы және соның салдарынан бизнесте сәтсіздікке ұшыраудан қорқу.

Үшінші топтағы кедергілерді сауалнамаға қатысқандардың шамамен оннан бірі атап өтті. Ол негізінен мемлекет пен банктер тарапынан кәсіпкерлік бастамаларға сыртқы қолдаудың жеткіліксіздігі мен әлеуетті кәсіпкерлердің елдегі/өңірдегі/қаладағы ағымдағы нарықтық жағдай туралы хабардарлығының төмендігімен байланысты.

Жас ерекшеліктері адамдардың бизнеспен айналыспау себептерін түрліше анықтайды. Жас топтарда (18-34 жас) басқаларға қарағанда өз бизнесін бастауға бастапқы капиталдың жоқтығы мен несие алған кезде қиындық туындайтынын жиі атап өткен. Сондай-ақ ең жас топта (18-24 жас) өз бизнесін құруға қажетті білімнің жеткіліксіздігі туралы жиі сөз қозғалады. 35-44 жас аралығындағы топта бизнесінің дамуына жоғары бәсекелестіктің кедергі келтіретінін, бизнеске арналған идеяларының болмауы жайлы жиі айтылады. Бір қызығы, ең жас топ өкілдері бизнесті бастауға кедергі келтіретін себеп ретінде жас ерекшелігін атап өткен (25,7%), бірақ ересек жастағылар тобында – 55-64 жастағылар (45,8%) және 65 жастан асқандар (84,9%) одан да жиі атап көрсеткен.

2. ҚАЛА ТҮРҒЫНДАРЫНЫҢ КӘСІПКЕРЛІК БЕЛСЕНДІЛІГІ

Диаграмма 2.21. ӨЗІҢІЗДІҢ ЖЕКЕ БИЗНЕСІҢІЗДІ ҰЙЫМДАСТЫРЫП, ДАМУЫҒА НЕ КЕДЕРГІ БОЛЫП ОТЫР...?

Сауалнамаға қатысқандардың кәсіпкерлікке араласуына кедергі келтіретін себептер тізімі өте ауқымды. Байқағанымыздай, әртүрлі әлеуметтік топтарда бұл түсіндірмелер объективті (бастапқы капиталдың жоқтығы, несие алудағы қиындықтар, мемлекеттің ұстанымы және т.б.) және субъективті-психологиялық (жасын алға тарту, сәтсіздіктен қорқу, бәсекелестіктен қаймығу, идеялардың тапшылығы және т.б.) сипатта болады. Осындай жағдайларда біреудің табысты тәжірибесі, жақын ортадағы адамдардың немесе туыстардың кәсіпкерліктегі жетістіктері көмектесе ала ма? Келесі сұрақтар топтамасы біреудің табысқа жету факторының әлеуетті кәсіпкерлерге ықпалы бар-жоғын анықтауға мүмкіндік береді.

Сауалнамаға қатысқандардың айналасында кәсіпкерлік тәжірибесі бар адам өте көп, әсіресе таныстары мен жақын достары арасында жиі кездеседі. Сонымен қатар әр бесінші адамның отбасында кәсіпкерлер бар екен, ал респонденттердің 41,9%-ның туыстары арасында кәсіпкерлер бар болып шықты.

Кесте 2.14. ӨЗІҢІЗДІҢ ЖЕКЕ БИЗНЕСІҢІЗДІ ҰЙЫМДАСТЫРЫП, ДАМУЫҒА НЕ КЕДЕРГІ БОЛЫП ОТЫР...? жас ерекшелігі бойынша

Кедергілер	18-24 жас	25-34 жас	35-44 жас	45-54 жас	55-64 жас	65 жас +
Бизнесте сәтсіздікке ұшыраймын деген қорқыныш	24,80%	26,40%	23,60%	23,70%	24,20%	11,20%
Жоғары бәсекелестік	22,10%	28,50%	33,30%	28,30%	17,60%	12,50%
Жас	25,70%	2,10%	3,20%	10,40%	45,80%	84,90%
Нарықтағы жағдай туралы ақпараттың аздығы	16,80%	11,40%	12,50%	8,70%	4,60%	4,60%
Жеке бизнесін бастауға білімнің жеткіліксіздігі	21,20%	10,90%	10,20%	11,60%	5,20%	3,30%
Салық жүйесінің тұрақсыздығы	3,50%	11,90%	9,30%	11,00%	9,80%	3,90%
Бизнесте арналған идеяның болмауы	15,00%	11,90%	17,10%	16,20%	13,10%	7,20%
Сенімді серіктестердің жоқтығы	13,30%	5,20%	9,30%	8,10%	5,20%	2,00%
Қажетті «байланыстың», таныстардың жоқтығы	5,30%	14,50%	8,80%	12,10%	10,50%	3,90%
Бастапқы капиталдың жоқтығы	56,60%	48,20%	44,40%	35,30%	32,70%	19,10%
Билік тарапынан қолдаудың болмауы немесе әлсіз болуы	8,00%	12,40%	11,10%	11,00%	9,80%	7,20%
Денсаулық жағдайы	0,00%	0,00%	0,50%	2,90%	5,90%	16,40%
Несие алу кезінде туындаған қиындықтар	12,40%	14,00%	11,10%	11,00%	8,50%	5,30%
Шенеуніктік бюрократия	5,30%	12,40%	11,60%	13,30%	10,50%	2,60%
Еш нәрсе кедергі емес	5,30%	11,40%	11,10%	11,60%	9,20%	4,60%

Жас ерекшеліктері бойынша жүргізілген талдаудан барлық респонденттердің айналасында – отбасы немесе достарының ішінде кәсіпкерлік тәжірибесі бар адамдардың бар екенін көреміз. Басқаларға қарағанда, көбіне 35-44 жас аралығындағы респонденттер «кәсіпкерлер ортасында жүреді» деуге болады: бұл топта «отбасылық» кәсіпкерлердің, яғни отбасы мүшелері мен туыстар арасындағы кәсіпкерлердің де, сондай-ақ жақын достар мен таныстар арасындағы кәсіпкерлердің де үлесі жоғары. 55 жастан асқан топтарда, әсіресе 65+ жас санатында, отбасындағы кәсіпкерлердің үлесі төмендейді (13,2%).

2. ҚАЛА ТҰРҒЫНДАРЫНЫҢ КӘСІПКЕРЛІК БЕЛСЕНДІЛІГІ

Диаграмма 2.22. АЙНАЛАҢЫЗДА КӘСІПКЕРЛІКПЕН АЙНАЛЫСЫП КӨРГЕН АДАМДАР БАР МА...? әр жол бойынша жауап

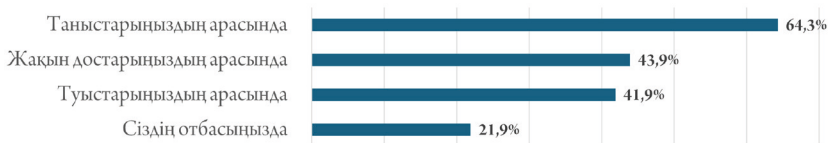
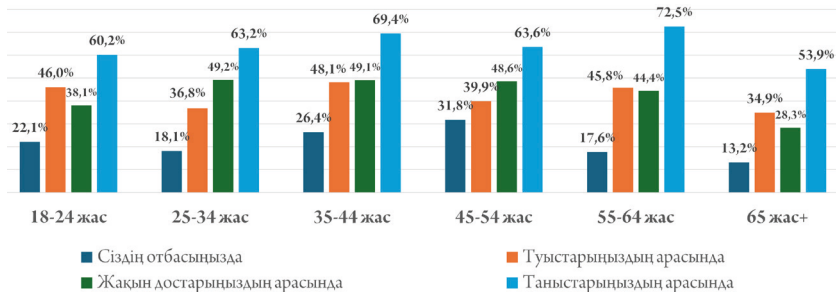
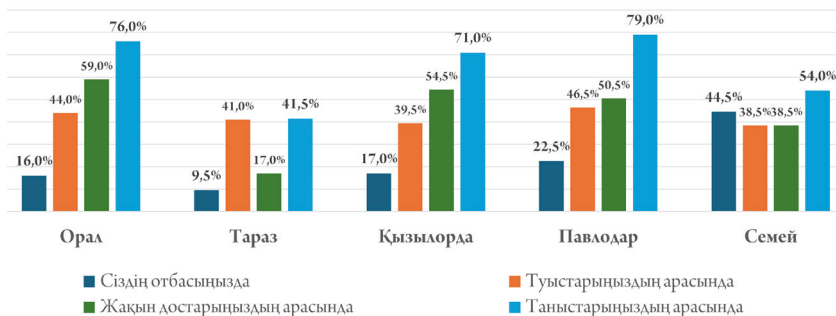

Диаграмма 2.23. АЙНАЛАҢЫЗДА КӘСІПКЕРЛІКПЕН АЙНАЛЫСЫП КӨРГЕН АДАМДАР БАР МА...? жас ерекшелігі бойынша

Қалалар бөлінісі бойынша деректерден көріп отырғанымыздай, Семейде сауалнамаға қатысқандардың жақын айналасында (отбасы, туыстар, жақын достар) кәсіпкерлік тәжірибесі бар адам өте көп. Орал, Қызылорда және Павлодар қалаларында жүргізілген сауалнама нәтижелері ұқсас: бұл қалаларда респонденттер кәсіпкерлердің көбіне таныстар арасында, ал жақын достар арасында біршама аз кездесетінін айтты. Таразда сауалнамаға қатысқандардың туыстары мен таныстары арасында кәсіпкерлер көбірек екені анықталды.

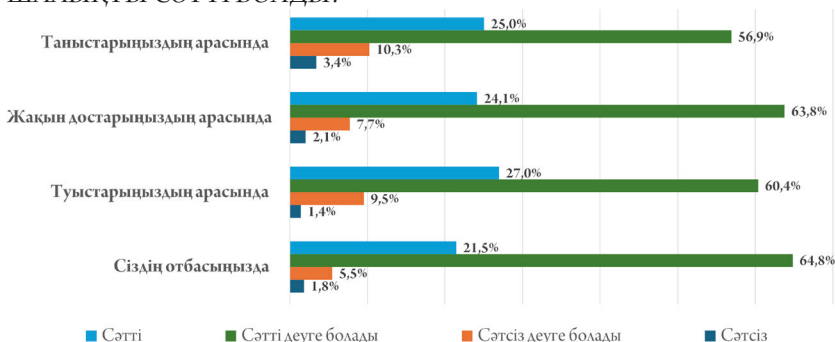
Диаграмма 2.24. АЙНАЛАҢЫЗДА КӘСІПКЕРЛІКПЕН АЙНАЛЫСЫП КӨРГЕН АДАМДАР БАР МА...? қалалар бөлінісі бойынша

ҚАЛАЛАРДАҒЫ МИКРОКӘСІПКЕРЛІК

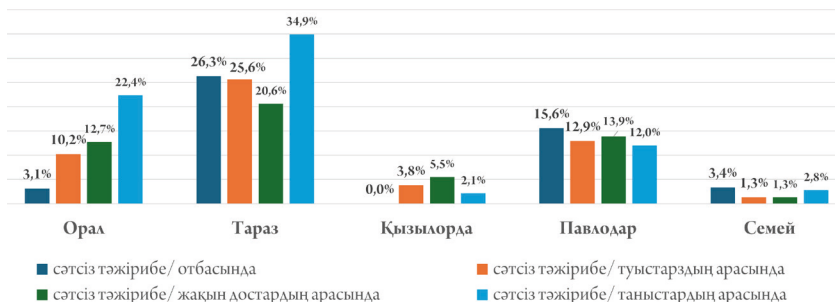
туралы 7,3% респондент айтты, туыстар арасында – 10,9%, жақын достар арасында – 9,8%, таныстар арасында – 13,7%.

Диаграмма 2.25. АЙНАЛАҢЫЗДА КӘСІПКЕРЛІКПЕН АЙНАЛЫСЫП КӨРГЕН АДАМДАР БАР МА, ОЛАРДЫҢ ТӘЖІРИБЕСІ ЖАЛПЫ ҚАНШАЛЫҚТЫ СӘТТІ БОЛДЫ?

Өз айналасындағылардың кәсіпкерлік нәтижелерінің сәтсіздігі туралы Тараз тұрғындары жиі айтады. Назар аударарлық жайт, бұл қалада сауалнамаға қатысқандардың төрттен бірі (26,3% және 25,6%) отбасы мүшелері мен туыстарының сәтсіз кәсіпкерлік тәжірибесі болғанын айтса, әр үшінші адам таныстары арасындағы сәтсіздікті атап өтті. Қызылорда мен Семей қалаларында сауалнамаға қатысқандар айналасында сәтсіз бизнес жағдайлары өте аз (1-6%). Ал Орал қаласында сауалнамаға қатысқандардың таныстары арасындағы кәсіпкерлік тәжірибесінің сәтсіздігі туралы жиі айтса (22,4%), Павлодарда бұл көрсеткіш отбасы мүшелері арасында жоғары (15,6%).

Диаграмма 2.26. СӘТСІЗ КӘСІПКЕРЛІК ТӘЖІРИБЕ, қалалар бөлінісі бойынша

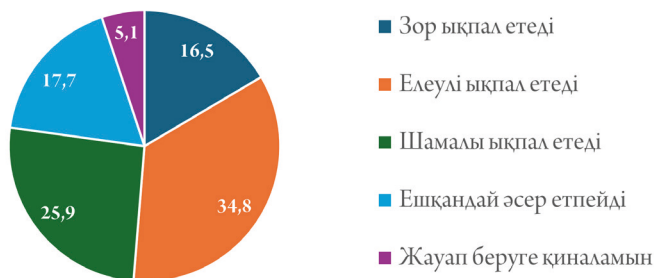

2. ҚАЛА ТҰРҒЫНДАРЫНЫҢ КӘСІПКЕРЛІК БЕЛСЕНДІЛІГІ

Сауалнамаға қатысқан қала тұрғындары туыстары, достары мен таныстары арасында кәсіпкерлері көп ортада өмір сүреді, олардың басым бөлігі белгілі бір деңгейде табысқа жетіп, өз мақсаттарына қол жеткізіп отыр. Тек әрбір оныншы адам ғана сәтсіз кәсіпкерлікке жақын үлгіге тап болған. Демек, қала тұрғындарының пікірінше, кәсіпкерлік қызмет нәтижелері туралы оң көзқарас қалыптасқан деп болжауға болады.

Кәсіпкерлердің сәтті табысы басқа адамдарды осы іспен айналысуға ынталандыра ала ма? Сауалнамаға қатысқандардың 51,3%-ы кәсіпкерлік тәжірибенің сәттілігі басқа адамдардың, әлеуетті кәсіпкерлердің шешімдеріне шешуші және айқын әсер етеді деп санайды. Әрбір төртінші адам кәсіпкерлердің оң тәжірибесі басқаларға өз кәсібін бастау туралы шешім қабылдауына шамалы ықпал етеді деп есептейді, ал әрбір алтыншы адам (17,7%) ешқандай әсер етпейді деп санайды.

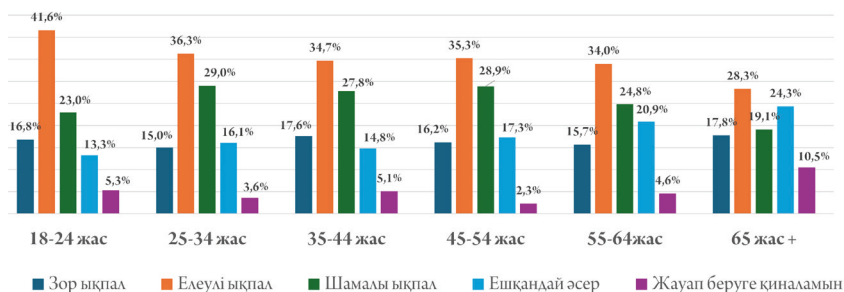
Диаграмма 2.27. АДАМҒА КӘСІПКЕРЛІКПЕН АЙНАЛЫСУ/ӨЗ БИЗНЕСІН АШУ ҮШІН ШЕШІМ ҚАБЫЛДАУЫНА АЙНАЛАСЫНДАҒЫ АДАМДАРДЫҢ КӘСІПКЕРЛІК ТӘЖІРИБЕСІНІҢ СӘТТІЛІГІ ҚАНДАЙ ЫҚПАЛ ЕТЕДІ? сауалнамаға қатысқандардың жалпы санының %

Жас ерекшелігі мен бизнестегі табысты жұмыс тәжірибесінің әлеуетті кәсіпкерлердің шешіміне әсерін бағалау арасында байланыс бар. Сауалнамаға қатысқандар неғұрлым жас болса, соғұрлым олар сәтті тәжірибенің өздерінің бизнеспен айналысу туралы шешіміне айтарлықтай ықпал етуі мүмкін екенін жиі айтқан (18-24 жас тобында 41,6%). Ал егде жастағы респонденттер өзгенің, тіпті табысты болса да, кәсіпкерлік тәжірибесі олардың шешімдеріне ешқандай әсер етпейтінін жиі атап өткен (55 жастан асқан топтағы әрбір бесінші-төртінші адам). Бір қызығы, барлық жас топтарында кәсіпкер тәжірибесі сәттілігінің нақты әсері туралы айтқан респонденттер үлесі шамамен бірдей (15-18%).

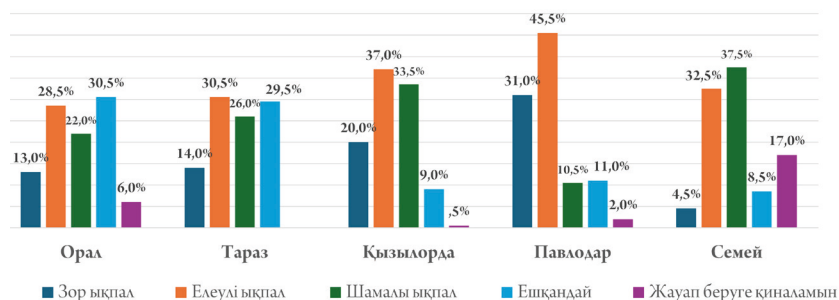
ҚАЛАЛАРДАҒЫ МИКРОКӘСІПКЕРЛІК

Диаграмма 2.28. АДАМҒА КӘСІПКЕРЛІКПЕН АЙНАЛЫСУ/ӨЗ БИЗ-
НЕСІН АШУ ҮШІН ШЕШІМ ҚАБЫЛДАУЫНА АЙНАЛАСЫНДАҒЫ
АДАМДАРДЫҢ КӘСІПКЕРЛІК ТӘЖІРИБЕСІНІҢ СӘТТІЛІГІ ҚАНДАЙ
ЫҚПАЛ ЕТЕДІ? жас ерекшелігі бойынша

Басқа қалаларға қарағанда, Павлодар тұрғындары (45,5%) кәсіпкерлік табыстың адамдардың өз бизнесін ашу шешімдеріне елеулі ықпал ететінін жиі айтқан. Сондай-ақ Тараз (30,5%) және Қызылорда (37%) қалалары респонденттері де елеулі ықпалы жайлы жиі атап өткен. Семейде табыстың әсерін бағалау елеулі ықпал етеді (32,5%) және шамалы ықпал етеді (37,5%) деп бөлінген, ал Орал мен Тараздағы респонденттердің үштен біріне жуығы (30,5% және 29,5%) кәсіпкерлік тәжірибе адамдардың бизнеспен айналысу шешімдеріне ешқандай әсер етпейді деп санайды.

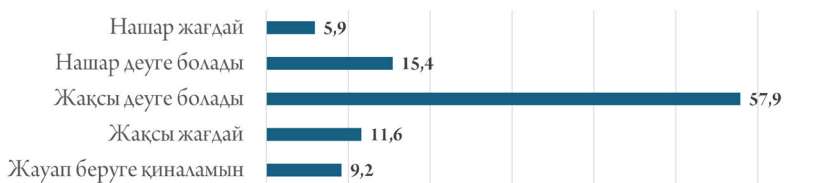
Диаграмма 2.29. АДАМҒА КӘСІПКЕРЛІКПЕН АЙНАЛЫСУ/ӨЗ БИЗ-
НЕСІН АШУ ҮШІН ШЕШІМ ҚАБЫЛДАУЫНА АЙНАЛАСЫНДАҒЫ
АДАМДАРДЫҢ КӘСІПКЕРЛІК ТӘЖІРИБЕСІНІҢ СӘТТІЛІГІ ҚАНДАЙ
ЫҚПАЛ ЕТЕДІ? қалалар бөлінісі бойынша

2.4. Кәсіпкерлік қызметке арналған шарттар мен қорлардың қол жетімділігіне баға беру

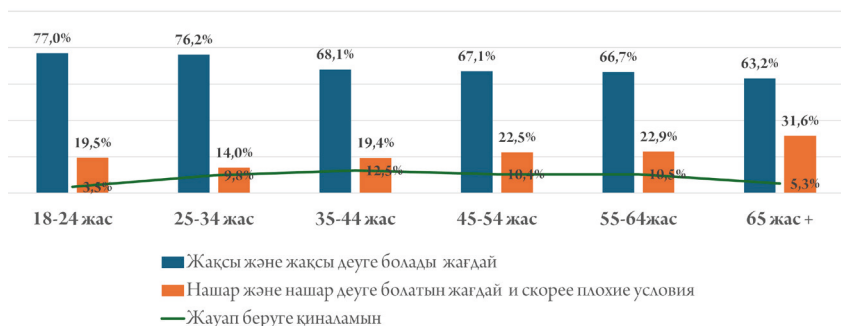
Сауалнамаға қатысқандардың 69,5%-ы микрокәсіпкерлікті дамыту үшін қалаларда жасалған жағдай жақсы немесе жақсы деуге болады деп санайды. Алайда әрбір бесінші адам қаладағы жағдайға нашар деуге болады немесе нашар деп баға берген, ал шамамен әрбір оныншы адам жауап беруге қиналған.

Диаграмма 2.30. ҚАЛАҢЫЗДА МИКРОКӘСІПКЕРЛІКТІ ДАМУҒА ҚАНАДЫ ЖАҒДАЙ ЖАСАЛҒАН? сауалнамаға қатысқандардың жалпы санының %

Бір қызығы, респонденттердің жасы кәсіпкерлікке жасалған жағдайларға берген бағасына әсер етеді – жасы ұлғайған сайын қаладағы бизнеске жасалған жағдайдың нашар екендігі туралы пікір, яғни сенімсіздік деңгейі жоғарылайды (18-24 жастағылардың 19,5%-ы және 65 жастан асқандардың 31,6%-ы). Назар аударарлығы, ең еңбекке қабілетті жастағы 35-тен 55 жасқа дейінгі буын өкілдерінің арасында жауап беруге қиналғандар пайызы айтарлықтай жоғары (10-13%).

Диаграмма 2.31. ҚАЛАҢЫЗДА МИКРОКӘСІПКЕРЛІКТІ ДАМУҒА ҚАНАДЫ ЖАҒДАЙ ЖАСАЛҒАН? жас ерекшелігі бойынша

ҚАЛАЛАРДАҒЫ МИКРОКӘСІПКЕРЛІК

Көбіне басқаларға қарағанда, ірі және орта бизнес иелері мен мемлекеттік сектор қызметкерлері/бюджеттік сала мамандары өз қалаларында микрокәсіпкерлікті дамытуға жақсы жағдай жасалған деп атап өткен. Бұл пікірді микробизнес иелері мен олардың жалдамалы қызметкерлері сирек қолдайды: мәселен, әрбір бесінші микробизнес иесі қаладағы жағдайға нашар деп баға берсе, ал тағы сонша адам жағдай туралы сұраққа жауап беруге қиналды.

Диаграмма 2.32. ҚАЛАҢЫЗДА МИКРОКӘСІПКЕРЛІКТІ ДАМУҒА ЖАҒДАЙ ЖАСАЛҒАН?

Зерттеу іріктемесіне енген қалалардағы жағдайға келсек, оларды шартты түрде екі топқа бөлуге болады. Бірінші топтағы қалалар – Орал, Қызылорда және Павлодар – мұнда респонденттердің басым көпшілігі (72-82%) өз қалаларындағы микрокәсіпкерлікті дамытуға жасалған жағдайды көбіне жақсы деуге болады және жақсы деп көрсеткен. Ал екінші топтағы қалалар – Семей мен Тараз – бұл жерде мұндай баға берген респонденттер саны айтарлықтай аз (тиісінше 56,5% және 58,5%). Сонымен қатар Таразда респонденттердің 41%-ы жағдайды нашар және өте нашар деп бағаласа, Семейде 29,5%-ы жауап беруге қиналған.

Диаграмма 2.33. ҚАЛАҢЫЗДА МИКРОКӘСІПКЕРЛІКТІ ДАМУҒА ЖАҒДАЙ ЖАСАЛҒАН? қалалар бөлінісі бойынша

2. ҚАЛА ТҮРҒЫНДАРЫНЫҢ КӘСІПКЕРЛІК БЕЛСЕНДІЛІГІ

Кәсіпкерлікпен айналысуға ниет білдірген әлеуетті кәсіпкерлерге қолайлы немесе керісінше, кедергі келтіретін жағдайлардан бөлек, олардың тұрғылықты жерінде кәсіпкерлік қызмет үшін қандай ресурстар бар екенін түсініп алған жөн. Жалпы алғанда, ресурстар дегеніміз – адамдарға қажетті материалдық және рухани игіліктерді алудың көздері мен алғышарттары. Бұл зерттеуде «қарапайым» адамға түсінікті әрі бағалауға қолжетімді әртүрлі ресурстар жиынтығы ұсынылды. Бұл жиынтық кәсіпкерлікпен айналысамын деп шешім қабылдаған адамның неге сенім арта алатынын анықтауға мүмкіндік береді.

Кесте 2.15-те авторлық тәсіл негізінде сауалнама барысында бағаланған ресурстардың жіктемесі берілген. Барлық ресурстар 3 топқа бөлінді (атаулары шартты түрде алынған) – әлеуметтік-экономикалық, инфрақұрылымдық және қызмет көрсету саласы.

Кесте 2.15. РЕСУРСТАР ЖІКТЕМЕСІ

№	Ресурстар	Ресурстар жіктемесі
1-топ.	Бизнес белсенділігі – жаңа кәсіпкерлердің, ұйымдардың пайда болуы	экономикалық
	Қызметтер, өнеркәсіптік тауарлар мен азық-түлік бағасының динамикасы	әлеуметтік-экономикалық
	Халықтың материалдық жағдайы және оның әлеуметтік көңіл-күйі	әлеуметтік-экономикалық
	Халықтың жалпымәдени деңгейі (тәрбиелігі, білімінің зияткерлік деңгейі, мәдени өмірдегі белсенділігі)	әлеуметтік мәдени
2-топ.	Коммерциялық жылжымайтын мүлікті жалға беру бағасының динамикасы	инфрақұрылымдық
	ТКШ жағдайы мен дамуы	инфрақұрылымдық
	Жол-көлік инфрақұрылымының (жолдар, жол айырықтар, тұрақтар) жалпы жағдайы мен дамуы	инфрақұрылымдық
3-топ.	Банктер мен микроқаржы ұйымдарының қызмет көрсету шарттары	қызмет көрсету (қаржылық)
	Онлайн саудаға арналған цифрлық платформалар мен сервистердің (маркет-плейстердің) дамуы	қызмет көрсету (цифрлық)
	Әкімдіктердің бизнесті қолдау жөніндегі қызметі (қолдау бағдарламаларын орындау)	қызмет көрсету (мемқолдау)

ҚАЛАЛАРДАҒЫ МИКРОКӘСІПКЕРЛІК

Халық соңғы екі жылда бизнес белсенділігі және халықтың жалпы мәдени деңгейі сияқты бағыттар бойынша жағдайдың жақсарғанын байқап отыр (оқыңыз: әлеуметтік-экономикалық ресурстармен қамтамасыз етілуі) кәсіпкерлік белсенділіктің негізі ретінде адамдар бастамашылдық пен дербестікке дайын деп топшылауға болады. Сонымен қатар инфляция, қала тұрғындарының материалдық жағдайының нашарлауы мен олардың тұтынушылық әлеуетінің төмендеуі қазіргі уақытта кәсіпкерлік бастаманы тежейтін факторлар ретінде қарастырылуы мүмкін (көбі жағдайды нашарлады және нашарлады деуге болады деп көрсеткен).

Диаграмма 2.34. 1-ТОП РЕСУРСТАРЫНЫҢ БАҒАСЫ (әлеуметтік-экономикалық)

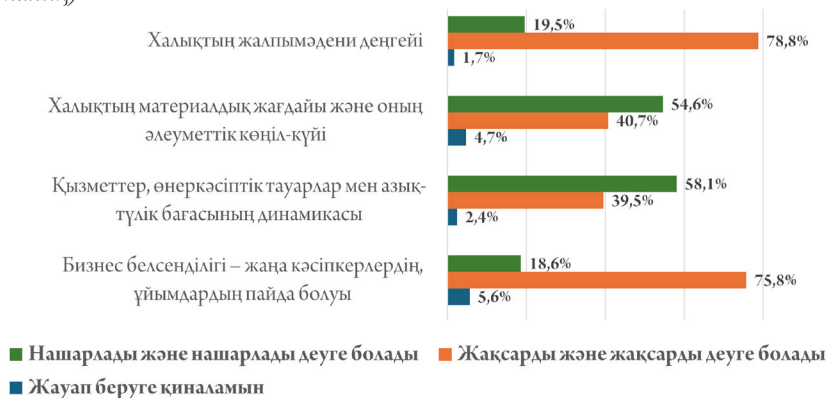
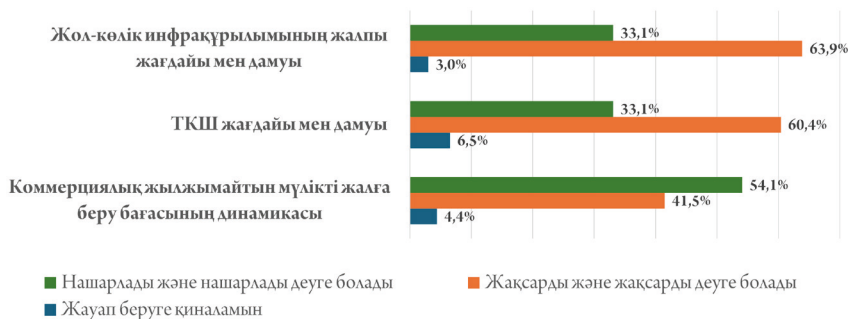

Диаграмма 2.35. 2-ТОП РЕСУРСТАРЫНЫҢ БАҒАСЫ (инфрақұрылымдық)

2. ҚАЛА ТҮРҒЫНДАРЫНЫҢ КӘСІПКЕРЛІК БЕЛСЕНДІЛІГІ

Инфрақұрылымдық ресурстар арасында жол-көлік инфрақұрылымы мен тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық саласын бағалау қала тұрғындарының олардың жағдайы мен дамуына қанағаттануының салыстырмалы түрде жоғары деңгейде (63,9% және 60,4%) екенін көрсетеді. Бірақ тікелей кәсіпкерлік қызмет жүзеге асырылатын коммерциялық жылжымайтын мүлікті жалға алу бағасының динамикасы туралы бұлай деуге болмайды – соңғы екі жылда бұл ресурстың қолжетімділігі төмендеді (54,1%).

Қызмет көрсету ресурстар тобына келетін болсақ, бұл тұста халық цифрлық құралдардың (онлайн-саудаға арналған платформалар мен сервистер) қолжетімділігін өте жоғары бағалаған (87,8%), сондай-ақ жергілікті атқарушы органдардың (әкімдіктердің) кәсіпкерлікті қолдауын салыстырмалы түрде жоғары деңгейде атап өткен (59,1%). Банктер мен микроқаржы ұйымдарының қызмет көрсету шарттарына қатысты қала тұрғындарының пікірі қарама-қайшы: сауалнамаға қатысқандардың шамамен бірдей бөлігі осы қызметтердің қолжетімділігі жақсарғанын (49,6%) және нашарлағанын (42,4%) айтқан.

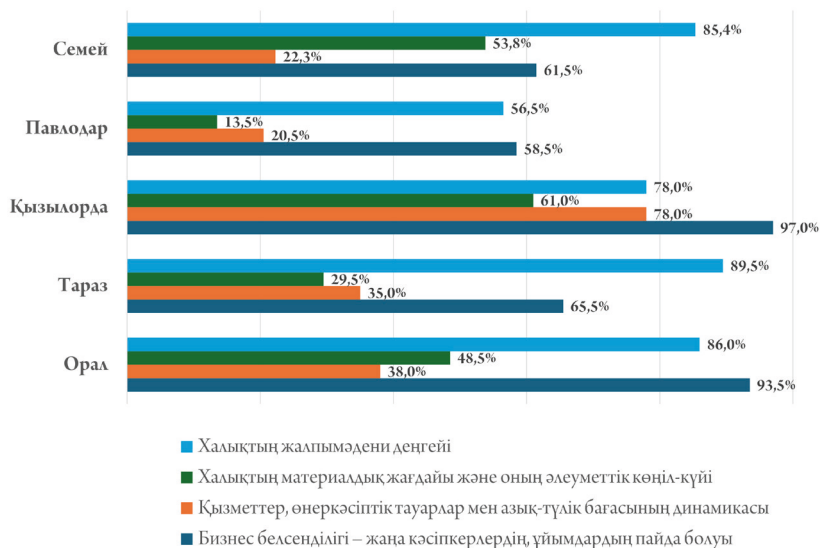
Диаграмма 2.36. 3-ТОП РЕСУРСТАРЫНЫҢ БАҒАСЫ (қызмет көрсету)

Қалалар бойынша талдау ресурстар базасының жағдайын бағалауда белгілі бір ерекшеліктердің бар екенін көрсетті. Дегенмен барлық қалаларға ортақ жайт – халықтың материалдық жағдайына және тауарлар мен қызметтер бағасының динамикасына берілген салыстырмалы түрде төмен бағалар, әсіресе Тараз, Орал және Павлодар қалаларында айқын байқалады. Павлодарда аталған топтағы барлық ресурстардың қолжетімділігі бойынша ең төмен бағалар тіркелгенін, ал Қызылордада бұл тұрғыда қолайлы жағдай жасалғанын атап өткен жөн.

Семей тұрғындары инфрақұрылымдық топ ресурстарына өте нашар баға берген, әсіресе мұнда жалдамалы тұрғын үй бағасының динамикасына көңілі толмайтындар саны көп (22,3%).

Диаграмма 2.37. 1-ТОП РЕСУРСТАРЫНЫҢ БАҒАСЫ. ҚАЛАЛАР БӨЛІНІСІ БОЙЫНША («жағдай жақсарды» жауаптары бойынша)

Ұқсас жағдай Павлодарда да байқалады: Семеймен салыстырғанда жол-көлік инфрақұрылымының жағдайы сәл жақсырақ бағаланғанымен, коммерциялық жалға алу қолжетімділігі бұдан да төмен бағаланған (20,5%). Тараз бен Оралда да инфрақұрылымдық ресурстарды бағалауда ұқсас жайттар бар, бірақ жауаптарға қарағанда, Таразда жолдардың жағдайы Оралға қарағанда жақсырақ. Алайда екі қала тұрғындары да кәсіпкерлік үшін жалға алу бағасының нашарлағаны атап өткен. Ал Қызылордада инфрақұрылымдық ресурстардың қолжетімділігі тұрғысынан ең қолайлы жағдай қалыптасқан.

Қызмет көрсету тобының ресурстарына келсек, барлық қалаларда тұрғындардың басым бөлігі цифрлық платформалар мен қызметтердің дамуына қанағаттанған. Әкімдіктер тарапынан қолдау ресурс ретінде Тараздан басқа барлық қалаларда салыстырмалы түрде жоғары бағаланады (тек 37,5%-ы жақсарғанын көреді). Таразды ғана қоспағанда (мұнда 37,5%-ы ғана жағдайдың жақсарғанын байқаған), әкімдіктердің қолдауы ресурс ретінде барлық қалаларда салыстырмалы түрде жоғары бағаланған.

Қызығы, банктер мен микроқаржы ұйымдарының қызметтеріне қатысты оң бағалар қалалар бойынша айтарлықтай ерекшеленеді – Қызылордада 82,5%-дан Таразда 9%-ға дейін (Павлодарда – 41%, Семейде – 48,1%, Оралда – 67%). Елдің қаржы ұйымдары жекелеген

2. ҚАЛА ТҮРҒЫНДАРЫНЫҢ КӘСІПКЕРЛІК БЕЛСЕНДІЛІГІ

өңірлер немесе қалалар тұрғындарына қатысты әлдебір арнайы кемсіту саясатын жүргізеді деу қиын, сондықтан мұндай айырмашылықтарды анықтау жіті зерттеу мен кәсіби сараптаманы талап етеді. Өз тарапымыздан, әр түрлі қалалар халқының табыс деңгейіндегі айырмашылық пен олардың тұрғындарының тұтынушылық қалауындағы ерекшеліктер осылай баға беруіне ықпал еткен болуы мүмкін деп болжаймыз.

Диаграмма 2.38. 2-ТОП РЕСУРСТАРЫНЫҢ БАҒАСЫ. ҚАЛАЛАР БӨЛІНІСІ БОЙЫНША («жағдай жақсарды» жауаптары бойынша)

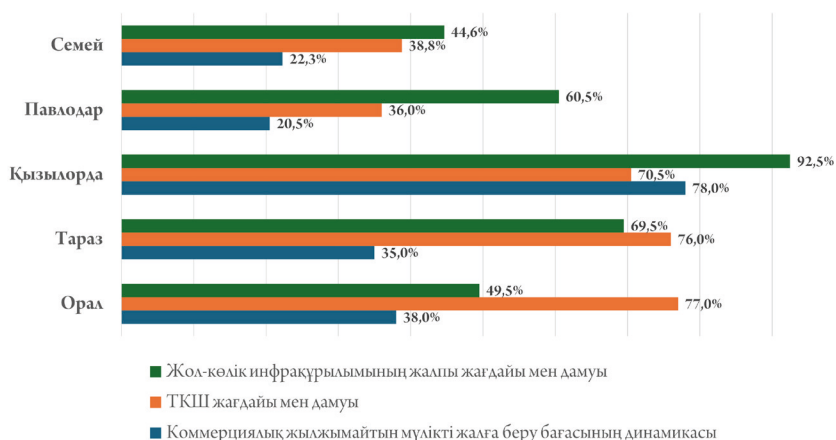
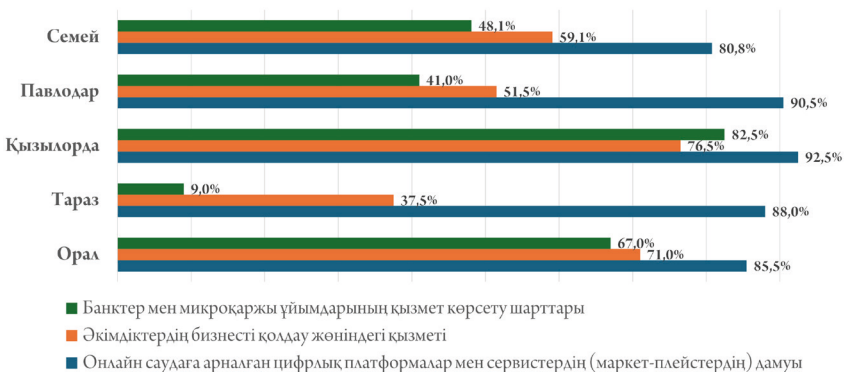

Диаграмма 2.39. 3-ТОП РЕСУРСТАРЫНЫҢ БАҒАСЫ. ҚАЛАЛАР БӨЛІНІСІ БОЙЫНША («жағдай жақсарды» жауаптары бойынша)

3. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ МИКРОКӘСІПКЕРЛІК: КЕДЕРГІЛЕР МЕН ҚОЛДАУ ШАРАЛАРЫ

3.1. Тәуекелдер мен кедергілердің өңірлерде кәсіпкерлікпен айналысу мақсатына тигізетін ықпалы

Адамдардың өз ісін бастау туралы шешім қабылдау себептері әрдайым жеке тұлғаның тек қаржылық пайда немесе өзін-өзі жүзеге асыруға ұмтылысына негізделген ұтымды таңдауымен түсіндіріле бермейді. Алайда жаңадан бастаған кәсіпкерлердің едәуір бөлігі үшін балама шығындар мен пайданы ұтымды салыстыру мәселесі туындайды. Кәсіпкерлік бастама осындай ұтымды таңдау негізінде жүзеге асса, онда біз мұны «ерікті» кәсіпкерлік деп атаймыз.

Екінші жағынан, көптеген кәсіпкерлік бастамалар мүлдем басқа себептер мен жағдайлардың ықпалымен жүзеге асырылады – табыс табудың балама мүмкіндіктерінің жоқтығы, тіршілік етуді қамтамасыз ету қажеттілігі, бұрынғы мамандықтың мәртебесі мен беделінің күрт құлдырауы және т.б. Мұндай жағдайда мәжбүрлі кәсіпкерлік немесе «еріксіз» кәсіпкерлік туралы айтуға тура келеді»¹⁶.

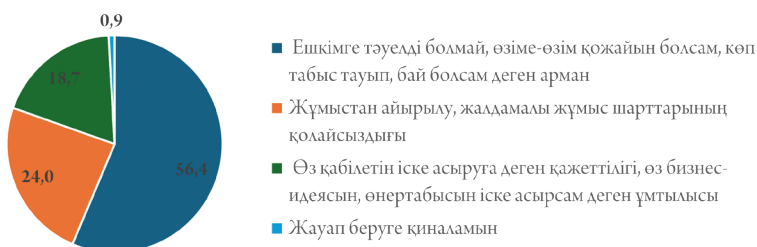
Сауалнамаға қатысқандардың жартысынан астамы (56,4%) өз қаласында кәсіпкерлікпен айналысуды бастауға итермелейтін басты себеп – әл-ауқатын арттырып, қаржылық тәуелсіздікке қол жеткізу ниеті деп санайды. Демек, негізгі қозғаушы күш қаржылық пайда болып табылады. Ал әрбір төртінші адам (24%) кәсіпкер мәртебесін көбінесе жұмысқа орналасудағы қиындықтар мен лайықты өмір сүру деңгейін сақтау ұмтылысына байланысты қолайсыз жағдайларға байланысты мәжбүрлі түрде алуға тура келетінін айтады. Бұл көзқарасты көбінесе жұмыссыз респонденттер мен жалдамалы қызметкерлер, ер адамдар, сондай-ақ отбасыларының материалдық жағдайына қанағаттанбайтын адамдар ұстанады. Сонымен бірінші жағдайда да, екінші жағдайда да кәсіпкерлікпен айналысу ниеті адамның мәжбүрлі қадамы деген түсінікке тап боламыз. Айырмашылығы мынада: бірінші жағдайда адамның таңдау мүмкіндігі бар және ол өз бизнесін таңдайды, ал екінші жағдайда басқа балама жоқ. Қалай болғанда да, бұл адамды жаңа қызмет түріне итермелейтін ынталандырудың кәсіпкерлік бастама себептері туралы басым түсінік екенін айтуға негіз береді.

Респонденттердің 18,7%-ы кәсіпкерлік қызметпен айналысудың басты себебі өзін-өзі жүзеге асыру және өз идеясын іске асыру деп санайды. Бұл топ кәсіпкерлікті инновациялық әлеуетті жүзеге асыру

16. Чепуренко А.Ю. Ресейдегі алғашқы кәсіпкерлік: GEM аралық қорытындылары.

мүмкіндігі деп түсінеді, мұнда бірінші орынға қаржылық пайда емес, прогресс пен өнертапқыштық шығады. Кәсіпкер үшін өзін-өзі жүзеге асыру ниеті туралы көбінесе 25-34 жас аралығындағы, шағын және орта бизнес кәсіпорындарында жұмыс істейтін және айналасында кәсіпкерлікпен айналысатын адамдары бар респонденттер айтады.

Диаграмма 3.1. ҚАЛАҢЫЗДАҒЫ АДАМДАРДЫҢ КӘСІПКЕРЛІКПЕН АЙНАЛЫСА БАСТАУЫНА КӨБІНЕ НЕ СЕБЕП БОЛДЫ ДЕП ОЙЛАЙСЫЗ? сауалнамаға қатысқандардың жалпы санының %

Кәсіпкерлік қызметпен айналысу әлеуетіне байланысты статистикалық маңызды айырмашылықтар анықталды: қазіргі кәсіпкерлер арасында, яғни өз бизнесі бар адамдар арасында, өзін-өзі жүзеге асыруды мотив ретінде қарастыратын ерікті кәсіпкерлік туралы пікір басқа топтармен салыстырғанда әлдеқайда кең таралған.

Диаграмма 3.2. ҚАЛАҢЫЗДАҒЫ АДАМДАРДЫҢ КӘСІПКЕРЛІКПЕН АЙНАЛЫСА БАСТАУЫНА КӨБІНЕ НЕ СЕБЕП БОЛДЫ ДЕП ОЙЛАЙСЫЗ? кәсіпкерлік қызметпен айналысу мүмкіндігі бойынша

Әлеуетті кәсіпкерлер арасында, яғни өз ісін ашқысы келетіндер арасында, мотив ретінде көбінесе қаржылық қызығушылық – көп табыс тауып, өзіме-өзім қожайын болсам (61%) деген арманын атап

көрсеткен. Кәсіпкерлікпен айналысуға мәжбүрлік кәсіпкерлік қызметке қызығушылық танытпайтындар тобында жиірек байқалды (27%).

Сонымен қатар сауалнамаға қатысқандардың білім деңгейі артқан сайын бизнеске өз еркімен келгенін танытатын мотивация факторы – өзін-өзі іске асыру қажеттілігі, өз табысын өмірде жүзеге асыруға ұмтылыс күшейе түседі, ал мотивацияны мәжбүрлі фактор ретінде сипаттау төмендейді. Адамды көбінесе жоғары табыс табу және өзіне-өзі қожайын болу ниеті жетелейді деп санайтындардың ең көп үлесі орта арнаулы білімі бар топта (60%) байқалады.

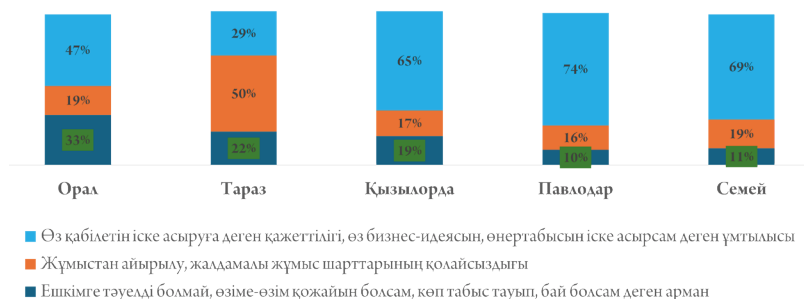
Диаграмма 3.3. ҚАЛАҢЫЗДАҒЫ АДАМДАРДЫҢ КӘСІПКЕРЛІКПЕН АЙНАЛЫСА БАСТАУЫНА КӨБІНЕ НЕ СЕБЕП БОЛДЫ ДЕП ОЙЛАЙСЫЗ? білімі бойынша

Қалалар бөлінісі бойынша алсақ, Қызылорда, Павлодар және Семей қалаларында кәсіпкерлік қызметпен айналысу себептері туралы ұқсас пікірлер қалыптасқанын байқауға болады. Мұндай ұмтылыстың қаржылық негізі туралы түсінік басым орын алады (65-74%). Келесі себеп тұрғылықты жері бойынша жұмысқа орналасудағы қиындықтармен немесе жұмыс жағдайына қанағаттанбауымен (16-19%) байланысты. Ал кәсіпкерлік қызметпен айналысудың себебі ретінде идеяның болуы немесе өз қабілетін іске асыруға деген қажеттілігі, өз идеясы туралы пікір сирек кездеседі (10-19%).

Тараз бен Оралда көзқарастар құрылымы өзгеше қалыптасқан. Таразда көпшілігі (50%) кәсіпкерлікпен айналысуды жұмыстан айырылу немесе жұмыс жағдайының қолайсыздығына байланысты мәжбүрлі шара ретінде қарастырады. Ал Оралда, керісінше, кәсіпкерлікпен айналысуды адамның саналы таңдауы, өз әлеуетін жүзеге асыруға деген ұмтылысы деп санайтындардың үлесі айтарлықтай жоғары. Қаладағы сауалнамаға қатысқандардың әрбір үшіншісі (33%) осылай жауап берген.

Диаграмма 3.4. ҚАЛАҢЫЗДАҒЫ АДАМДАРДЫҢ КӘСІПКЕРЛІКПЕН АЙНАЛЫСА БАСТАУЫНА КӨБІНЕ НЕ СЕБЕП БОЛДЫ ДЕП ОЙЛАЙСЫЗ? қалалар бөлінісі бойынша

Сәйкес мотивация сыртқы себептер мен ішкі ынталандырулар кешенінің ықпалымен дамиды. Алайда бұл мотивацияның жүзеге асуы үшін бірқатар алғышарттар қажет. Оның ішінде жеке қасиеттер мен әртүрлі ресурстардың белгілі бір жиынтығы, сондай-ақ нақты әлеуметтік-мәдени құндылықтар мен ұстанымдар бар. Осыған байланысты адамдардың кәсіпкерлікпен айналысуына не кедергі болатыны, олардың өз бизнесін бастауына не бөгет жасайтыны туралы мәселе маңызды бола түседі: бұл жай ғана қорқыныш па, әлде басқа да сыртқы себептер бар ма?

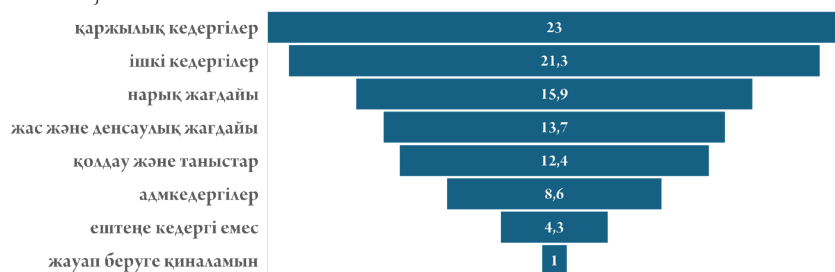
Бұл сұраққа жауап алу мақсатында сауалнама барысында респонденттерге: «Өзіңіздің жеке бизнесіңізді ұйымдастырып, дамыту үшін жеке өз басыңызға не кедергі болып отыр...?» деген сұрақ қойылды. Кестеде кедергілердің жіктемесі берілген, олар 6 топқа бөлінген (атаулары шартты түрде алынған).

Зерттеу көрсеткендей, адамдардың ұғымындағы басты кедергілер қаржы ресурстарының қолжетімділігіне және адамның ішкі жай-күйіне, өз күшіне деген сеніміне әрі тәуекелге бару дайындығына байланысты екен. Экономикалық факторлардың әсері бар, бірақ олар сәтсіздікке ұшырау қорқынышы сияқты маңызды емес. Сонымен қатар табысты дамып келе жатқан бизнес туралы айтқанда, күнделікті санада жиі айтылатын байланыстар факторы да аса маңызды болмай отыр. Дегенмен, мемлекет, серіктестер, отбасы тарапынан қолдаудың болуы бизнесті дамыту үшін маңызды бейматериалдық ынталандыру екені анықталды.

Кесте 3.1. ЖЕКЕ БИЗНЕСТІ ҰЙЫМДАСТЫРУҒА КЕДЕРГІ КЕЛТІРЕТІН КЕДЕРГІЛЕР ЖІКТЕМЕСІ ...?

Кедергілер жіктелімі	Кедергілер
Қаржылық кедергілер	Бастапқы капиталдың жоқтығы
	Несие алу кезінде туындаған қиындықтар
Ішкі кедергілер	Бизнесте сәтсіздікке ұшыраймын деген қорқыныш
	Жеке бизнесін бастауға білімнің жеткіліксіздігі
	Бизнесті арналған идеяның болмауы
Нарық жағдайы	Жоғары бәсекелестік
	Нарықтағы жағдай туралы ақпараттың аздығы
Жас ерекшелігі мен денсаулық	Жас
	Денсаулық жағдайы
Қолдау мен байланыс	Білік тарапынан қолдаудың болмауы немесе әлсіз болуы
	Қажетті «байланыстың», таныстардың жоқтығы
	Сенімді серіктестердің жоқтығы
Әкімшілік кедергілер	Шенеуніктік бюрократия
	Салық жүйесінің тұрақсыздығы

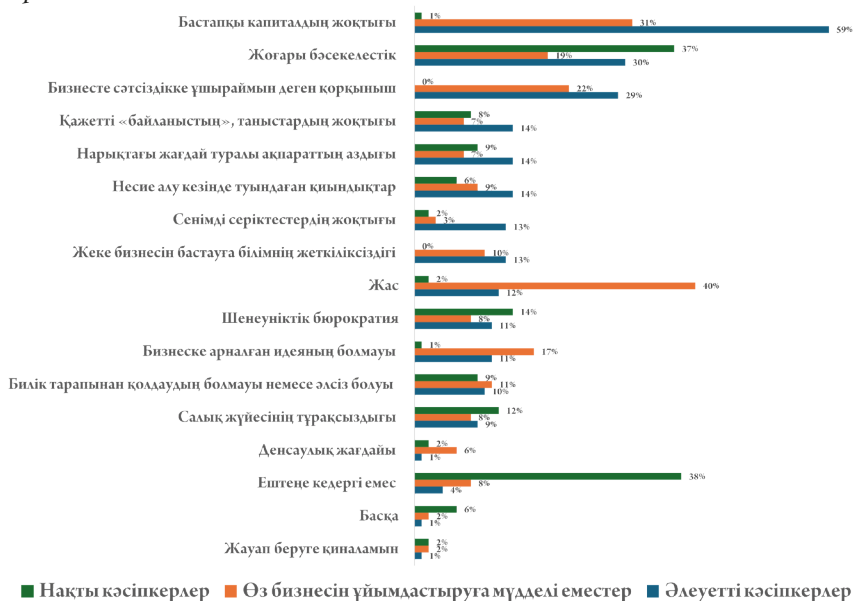
Диаграмма 3.5. ЖЕКЕ БИЗНЕСТІ ҰЙЫМДАСТЫРУ МЕН ДАМУҒА КЕДЕРГІ КЕЛТІРЕТІН кедергілер...? сауалнамаға қатысқандардың жалпы санының %

Өз бизнесін бастағысы келетіндер кәсіпкерлік қызметке кірісудің ең маңызды кедергісі ретінде қаржылық кедергілерді жиі қабылдайды. Ал қалыптасқан кәсіпкерлер үшін бизнестің дамуына кедергі келтіретін ең маңызды факторлар жоғары бәсекелестік (37%) және шенеуніктік бюрократия (14%) болып табылады. Сонымен қатар кәсіпкерлік тәжірибесі бар адамдардың 38%-ы қазіргі уақытта өз бизнесін дамытуға ешқандай нәрсенің кедергі келтірмейтінін айтады.

Ал әлеуетті кәсіпкерлердің тек 4%-ы ғана кәсіпкерлік қызметпен айналысуға ешқандай кедергі жоқ екенін көрсетеді.

Диаграмма 3.6. ЖЕКЕ БИЗНЕСТІ ҰЙЫМДАСТЫРУ МЕН ДАМУЫҒА КЕДЕРГІ КЕЛТІРЕТІН КЕДЕРГІЛЕР...? кәсіпкерлік қызметпен айналысу мүмкіндігі бойынша

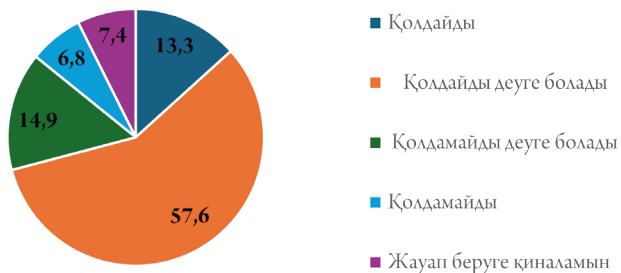
3.2. Мемлекеттің кәсіпкерлікпен айналысуға көрсеткен қолдауы мен ынталандыру шараларына баға беру

Қала тұрғындары мен әлеуетті кәсіпкерлердің пікірінше, «Атамекен» ҰКП немесе әкімдіктер сияқты мекемелер басты рөл атқармай, бұл орынды азаматтар мен қаржы ұйымдарының өздері алып отырғанына қарамастан, мемлекеттік саясатты, нормативтік актілерді және қолдау құрылымдарын қамтитын институционалдық ортаның кәсіпкерлік қызметті дамытуда немесе тежеуде шешуші рөл атқаратынын мойындауымыз керек. Бюрократиялық кедергілер, күрделі нормативтік актілер немесе кәсіпкерлікті дамытуға қолайсыз саясат басым болған жағдайда жаңадан бастаған кәсіпкерлер өз бастамаларына кедергі келтіретін айтарлықтай қиындықтарға тап болады. Қазірі таңда жұмыс істеп жүрген кәсіпкерлер де өз қызметтерін жүзеге асырудағы басты кедергілердің бірі ретінде осы шенеуніктік бюрократияны атап өткен.

Сонымен қатар институттар кәсіпкерлердің қаржыландыру, инфрақұрылым және байланыс желілері сияқты маңызды ресурстарға қол жеткізуін қамтамасыз етуде елеулі рөл атқарады. Жеке күш-жігердің ықпалы осы ресурстардың болуына, қолжетімділігіне және оларды институттардың тиімді бөлуіне тәуелді болады. Институттар ресурстарды жеткілікті мөлшерде ұсына алмаған немесе ресурстарды тиімсіз бөлген жағдайда, жеке кәсіпкерлік қызметтің экономикаға ықтимал әсері шектеулі болады.

Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, сауалнамаға қатысқандардың басым көпшілігінде мемлекет кәсіпкерлерге қолдау көрсетеді деген түсінік қалыптасқан (жалпы көрсеткіш 71%). Дегенмен, әрбір бесінші адам (21,7%) мемлекет тарапынан қолдау жоқ деген қарама-қарсы пікірді ұстанады. 25-34 және 45-54 жас аралығындағы ер адамдар, орта және арнаулы орта білімді, табысы орташадан төмен, айналасында өз кәсібін жүргізетін адамдары бар тұлғалар көбіне осындай пікір білдіреді. Сондай-ақ мемлекеттік қолдаудың жоқтығы туралы отбасы мүшелерінің емес, көбінесе достары мен таныстарының тәжірибесіне сүйеніп айтады.

Диаграмма 3.7. МЕМЛЕКЕТ КӘСІПКЕРЛІК ПЕН КӘСІПКЕРЛЕРГЕ ҚАЛАЙ ҚАРАЙДЫ ДЕП ОЙЛАЙСЫЗ – ҚОЛДАЙ МА ӘЛДЕ ҚОЛДАМАЙ МА? сауалнамаға қатысқандардың жалпы санының %

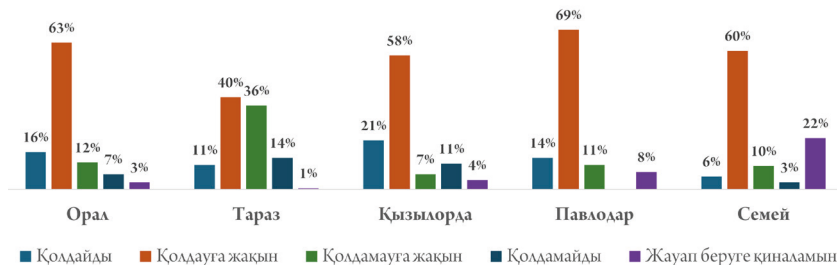

Қалалар бөлінісі бойынша алсақ, кәсіпкерлерге мемлекет тарапынан қолдау көрсетілетіні туралы Орал мен Қызылордада жиі айтылса, Таразда сирек айтылатыны байқалады. Таразда әрбір екінші адам (жалпы көрсеткіш 50%) басқа қалаларға қарағанда жиірек мемлекет тарапынан кәсіпкерлікке қолдау жоқ екенін атап өтеді. Павлодар мен Семей қалаларында сауалнамаға қатысқандар өз жауаптарына жауапкершілікпен қарайды. Бұл қалаларда мемлекет тарапынан жеке бастаманы қолдауды бағалау кезінде нақты айтудың орнына «қолдайды деуге болады» деген жартылай жауапты таңдағандардың үлесі басым

3. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ МИКРОКӘСІПКЕРЛІК

болған (60-69%). Сондай-ақ осы қалаларда басқаларға қарағанда жауап беруге қиналғандар көрсеткіші жоғары (8-11%).

Диаграмма 3.8. МЕМЛЕКЕТ КӘСІПКЕРЛІК ПЕН КӘСІПКЕРЛЕРГЕ ҚАЛАЙ ҚАРАЙДЫ ДЕП ОЙЛАЙСЫЗ – ҚОЛДАЙ МА ӘЛДЕ ҚОЛДАМАЙ МА? қалалар бөлінісі бойынша

Әлеуетті кәсіпкерлер арасында мемлекеттің кәсіпкерлікті қолдауын бағалау деңгейі жұмыс істеп тұрған кәсіпкерлер мен өз бизнесіне қызығушылық танытпайтындарға қарағанда жоғары. Бұл жағдайда кәсіпкерлік тәжірибенің болмауы елдегі кәсіпкерлікті дамытудағы мемлекеттің рөлі туралы оңтайлы пікір қалыптастыруға ықпал етеді деп болжауға болады. Сонымен қатар жұмыс істеп тұрған кәсіпкерлердің арасында мемлекеттің кәсіпкерлерге деген көзқарасы туралы сұраққа жауап беруге қиналғандардың үлесі жоғары (19%) екені назар аударарлық. Бұл өз кезегінде мемлекеттің экономикалық саясатындағы жаңа өзгерістер аясында жеке бизнестің жағдайында белгісіздіктің артып келе жатқанын көрсетуі мүмкін.

Диаграмма 3.9. МЕМЛЕКЕТ КӘСІПКЕРЛІК ПЕН КӘСІПКЕРЛЕРГЕ ҚАЛАЙ ҚАРАЙДЫ ДЕП ОЙЛАЙСЫЗ – ҚОЛДАЙ МА ӘЛДЕ ҚОЛДАМАЙ МА? кәсіпкерлік қызметпен айналысу мүмкіндігі бойынша

Кәсіпкерлікті дамытуға мемлекеттік деңгейде үлкен мән берілуі керек деген көзқарас бүгінде аксиомаға айналды. Өйткені кәсіпкерлік

тек жаңа жұмыс орындарын құрып, тұтыну нарығын кеңейтіп қана қоймай, сонымен қатар экономиканың салалық құрылымын дамытуға, өзгертуге және әртараптандыруға да ықпал етеді. Халықаралық еңбек ұйымы кәсіпкерлікті дамытуды халықтың күш-жігері мен ұмтылысын экономикалық дамуға бағыттаудың маңызды тәсілі ретінде қарастырады. Осы тұрғыдан алғанда, кәсіпкерлік экономикалық өсуге үлес қосады, жаңғыртуды жеделдетеді және тұрақты дамуды ынталандыруда әрі лайықты жұмыс орындарын құруда елеулі рөл атқара алады¹⁷.

Микрокәсіпкерлікті дамыту мемлекеттік экономикалық саясаттың маңызды басымдықтарының біріне айналуы мүмкін. Микрокәсіпорындар тек экономикалық қана емес, сонымен қатар әлеуметтік мәселелерді де шешуге арналған, бұл әлеуметтік бағдарланған экономиканы дамыту үшін аса маңызды. Микрокәсіпкерлік жалпы экономикалық, ресурстық, шығармашылық-ізденіс, инновациялық, әлеуметтік және ұйымдастырушылық қызметтерді атқарады. Микробизнестің әлеуетін ашу және арттыру үшін шағын кәсіпорындарға тиімді мемлекеттік қолдау көрсету қажет екені сөзсіз. Бұл қолдау бюрократиялық кедергілерді азайтуға, салық салуды жеңілдетуге, қаржыландырудың қолжетімділігін қамтамасыз етуге және басқа да шараларға бағытталуы қажет.

Қазіргі таңда елімізде кәсіпкерлікті қолдауға арналған бірқатар бағдарламалар мен жобалар жүзеге асырылып отыр. Оларға жекелеген топтардағы кәсіпкерлік белсенділікті арттыру, кәсіпкерлердің өсуін жеделдету, кәсіпкерлік субъектілеріне қаржыландыру қолжетімділігін жақсарту және бәсекелестікті жан-жақты дамыту кіреді. Бұл жобалар мемлекеттік деңгейде де, кәсіби қауымдастықтар деңгейінде де іске асырылып жатыр. Алайда, әлеуетті кәсіпкерлер осы бағдарламалардың бар екенін және олар ұсынатын мүмкіндіктер туралы қаншалықты хабардар? Соңғы жылдары елімізде жұмыс істеп тұрған кәсіпкерлер арасында жүргізілген сауалнамалар көрсеткендей, олардың әрбір үшіншісі дерлік мемлекеттік қолдау бағдарламалары туралы мүлдем білмейді, әрбір екіншісі естіген немесе біледі, бірақ өзі қатыспаған, ал тек әрбір оныншысы ғана бизнесті қолдаудың қолданыстағы бағдарламалары мен жобалары аясында мемлекеттік қолдауға жүгіну тәжірибесіне әртүрлі нәтижемен ие болған¹⁸.

Бес қалада жүргізілген сауалнама көрсеткендей, анкетада ұсынылған бағдарламалар мен жобалардың ішіндегі ең көп танымалы – «2021-2025 жылдарға арналған Бизнестің жол картасы» мемлекеттік бағдарламасы. Сауалнамаға қатысқандардың 63%-ы осы бағдарлама

17. МОТ. Көру режимі: <https://www.ilo.org/ru/resource>

18. «Қазақстандағы іскерлік ахуал» жобасы. «Атамекен» ҰКП жүзеге асырады.

туралы білетінін немесе естігенін айтты. Бұл Бағдарламаның мақсаттары өңірлік кәсіпкерліктің тұрақты әрі теңгерімді өсуін қамтамасыз ету, сондай-ақ қолданыстағы жұмыс орындарын сақтап, жаңа тұрақты жұмыс орындарын құру болды. Бағдарлама 4 бағытты қамтиды: моноқалалар, шағын қалалар мен ауылдық елді мекендердегі кәсіпкерлердің жаңа бизнес бастамаларын қолдау; экономиканың басым секторларында қызмет ететін кәсіпкерлерге салалық қолдау көрсету; кәсіпкерлердің валюталық тәуекелдерін азайту; кәсіпкерлікті қаржылық емес шаралармен қолдау¹⁹.

Танымалдылығы бойынша екінші орында DAMU кәсіпкерлікті қолдау қорының Бірыңғай кешенді бағдарламасы тұр. Сауалнамаға қатысқандардың 45%-ы осы бағдарлама туралы хабардар екенін айтты. Ал респонденттердің 35%-ның «Атамекен» Ұлттық кәсіпкерлер палатасының бизнесті қолдау бағдарламаларымен таныс екені анықталды.

«Бастау-бизнес» жобасы туралы халықтың тек 20%-ы ғана хабардар екен. Бұл жоба жұмыссыз және өзін-өзі жұмыспен қамтыған азаматтарды кәсіпкерлік негіздеріне оқытуға, олардың экономикалық белсенділігін арттыруға және өз ісін ашуға көмектесуге бағытталған. Атап өтетін жайт, бүгінгі таңда дәл осы жоба еріксіз кәсіпкерлер санатындағы адамдарды кәсіпкерлік қызметке тартудың негізгі құралы болып табылады. Жоба жас кәсіпкерлерге, сондай-ақ жекелеген әлеуметтік топтарға жататын тұлғаларға кәсіпкерлік негіздерін үйретуге, өз ісін ашуға жәрдемдесуге және өз бизнесін жүргізу үшін қажетті бастапқы білім мен дағдыларды меңгеруге мүмкіндік береді.

Диаграмма 3.10. КӘСІПКЕРЛІК ҚЫЗМЕТТІ ҚОЛДАУ ЖӨНІНДЕГІ ҚАНДАЙ ҚҰЖАТТАР МЕН БАҒДАРЛАМАЛАР ТУРАЛЫ БІЛЕСІЗ/ЕСТІДІНІЗ? сауалнамаға қатысқандардың жалпы санының %

19. Көру режимі: https://egov.kz/cms/ru/articles/road_business_map.

Әлеуетті кәсіпкерлердің арасында «Бастау-бизнес» бағдарламасы туралы тек әрбір төртінші адам (25%) ғана хабардар. Ал қазір жұмыс істеп жүрген кәсіпкерлерге келсек, олардың қолдау бағдарламалары жайлы хабардарлық деңгейі кәсіпкерлікпен айналыспайтындарға қарағанда екі есе жоғары екені анықталды.

Диаграмма 3.11. КӘСІПКЕРЛІК ҚЫЗМЕТТІ ҚОЛДАУ ЖӨНІНДЕГІ ҚАНДАЙ ҚҰЖАТТАР МЕН БАҒДАРЛАМАЛАР ТУРАЛЫ БІЛЕСІЗ/ЕСТІДІҢІЗ? кәсіпкерлік қызметпен айналысу мүмкіндігі бойынша

Сауалнама нәтижелері бойынша тек әрбір бесінші адам ғана ҚР Салық кодексін, яғни салықтарды есептеу, есепке алу және бюджетке төлеу тәртібін реттейтін заң баптарының жиынтығын біледі немесе естіген. Ең аз хабардар болғандар – микрокәсіпорындардың жалдамалы қызметкерлері (12,7%) және шағын кәсіпкерлер (22,3%). Олардың басым көпшілігі оңайлатылған декларация негізіндегі режимді («оңайлатылған») қолданады. Бұл режим есепке алу рәсімдерін барынша азайтуды, есеп беруді жасау мен тапсыруды жеңілдетуді көздейді. Осылайша, егер жеке кәсіпкер жалдамалы еңбекті пайдаланбаса, иесі бухгалтердің көмегінсіз-ақ жұмыс істей алады²⁰. Шағын және орта бизнес иелерінің 85,7%-ы Салық кодексімен таныс.

Жаңа Салық кодексі төңірегіндегі пікірталасқа қарамастан, зерттеу көрсеткендей, ол туралы білім қалаларда кәсіп жүргізуге жағдайды бағалауға, мемлекетке деген көзқарасқа немесе кәсіппен айналысу ниетіне әзірге айтарлықтай әсер етпейді. Дегенмен, Кодекске қол

20. Оңайлатылған ЖК: Қазақстандағы оңайлатылған декларация - оны жүргізудің шарттары мен ерекшеліктері. Көру режимі: <https://mybuh.kz/useful/uproshchennyaya-deklaratsiya-v-kazakhstane-sloviya-i-osobennosti-vedeniya.html>. Жарияланған күні: 24.01.2025.

3. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ МИКРОКӘСІПКЕРЛІК

қойылып, күшіне енгеннен кейін шағын кәсіпкерлер арасында ол жайлы хабардарлық артып, кәсіп жүргізу жағдайларын бағалауға ықпал етуі мүмкін деп болжауға болады. Атап өтерлігі, жаңа нұсқадағы Салық кодексінің жаңалықтарына сәйкес B2B сақталғанымен, қатаң шектеулер енгізілді. Бұл шектеулер микрокәсіпорындар үшін елеулі қиындықтар тудырып, оларды бәсекеге қабілетсіз етуі мүмкін.

Диаграмма 3.12. КӘСІПКЕРЛІК ҚЫЗМЕТТІ ҚОЛДАУ ЖӨНІНДЕГІ ҚАНДАЙ ҚҰЖАТТАР МЕН БАҒДАРЛАМАЛАР ТУРАЛЫ БІЛЕСІЗ/ЕСТІДІҢІЗ: САЛЫҚ КОДЕКСІ, жұмыспен қамту мәртебесі бойынша

Сауалнама нәтижелерін талдау мемлекеттің кәсіпкерлерге қатынасын бағалау мен қалалардағы микрокәсіпкерлікті дамытудағы жергілікті әкімшіліктердің рөлін бағалау арасында тұрақты сызықтық тәуелділік барын анықтады ($r=0,439$). Бұл сауалнамаға қатысушылардың түсінігінде жергілікті шенеуніктердің қызметі мемлекеттік саясаттың жалғасы екенін көрсетеді. Сондықтан мемлекеттің кәсіпкерлікке қатынасын бағалаудың өзгеруі кәсіпкерлікті дамытудағы шенеуніктердің рөліне деген көзқарастың өзгеруіне әкеледі.

Диаграмма 3.13. ҚАЛАҢЫЗДА МИКРОКӘСІПКЕРЛІКТІ ДАМУДА ЖЕРГІЛІКТІ ШЕНЕУНІКТЕР ҚАНДАЙ РӨЛ АТҚАРАДЫ? сауалнамаға қатысқандардың жалпы санының %

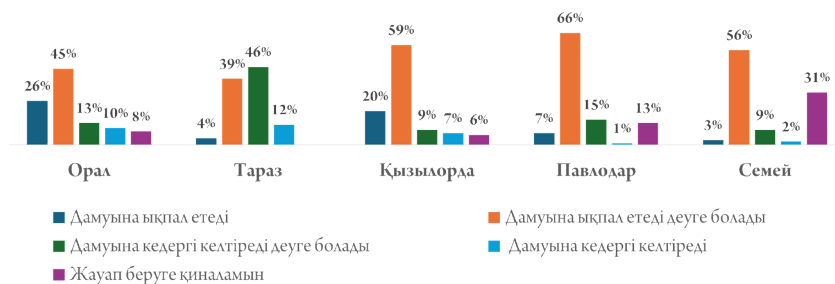

Сондай-ақ қалаларда микрокәсіпкерлікті дамыту жағдайларын бағалау мен жергілікті шенеуніктердің кәсіпкерлікті дамытудағы рөлі арасында әлсіз байланыс байқалады ($r=0,204$). Жалпы алғанда, сауалнамаға қатысқандардың басым көпшілігі жергілікті шенеуніктер

қалаларда микрокәсіпкерлікті дамытуға ықпал етеді деген пікірге бейім (жиынтық көрсеткіш 65%). Сауалнамаға қатысқандардың 24%-ы бұған қарсы пікір білдіреді. Сыни көзқарасты көбінесе 55-64 жас аралығындағы жұмыссыз ер адамдар ұстанады.

Қалалар бөлінісі бойынша алсақ, Тараз қаласындағы респонденттердің жергілікті әкімшіліктердің рөліне ең сыни көзқарас білдіретінін байқауға болады. Мұнда әрбір екінші адам жергілікті шенеуніктер микрокәсіпкерліктің дамуына кедергі келтіреді деп санайды (жиынтық көрсеткіш 58%). Ал ең жоғары оң бағалар Қызылорда мен Орал қалаларында байқалды (жиынтық көрсеткіштер сәйкесінше 79% және 71% құрады).

Диаграмма 3.14. ҚАЛАҢЫЗДА МИКРОКӘСІПКЕРЛІКТІ ДАМУТДА ЖЕРГІЛІКТІ ШЕНЕУНІКТЕР ҚАНДАЙ РӨЛ АТҚАРАДЫ? қалалар бөлінісі бойынша

Мемлекеттік қолдау туралы айтқанда, мемлекетке қатысты қандай үміт артқаны қызықты мәселе болып табылады. Басқаша айтқанда, сауалнамаға қатысқандардың пікірінше, олар қажет болған жағдайда өз бизнестерін қолдау үшін мемлекеттен қандай көмек алғысы келеді? Сұрақ ашық түрде қойылды, яғни респонденттер өз жауап нұсқаларын ұсына алады деп болжанды. Нәтижесінде 700-ге жуық мағыналы жауап алынды, олар 8 топқа бөлінді (атаулары шартты): қаржылық, кеңес беру және оқыту, салық жүктемесін азайту, инфрақұрылымдық, институционалдық, әкімшілік жүктемені азайту, ешқандай көмек қажет емес/кедергі жасамаса болды.

Респонденттің кәсіпкерліктегі мәртебесіне қарамастан, негізгі үміттері қаржылық қолдауға, әсіресе несиелеу мен субсидиялау мәселелеріне байланысты болатыны күтілген еді. Әлеуетті кәсіпкерлер үшін бастапқы кезеңде қаржыландыру мәселесі (70%) қолданыстағы кәсіпкерлерге (32%) қарағанда маңыздырақ болып отыр. Сонымен қатар әлеуетті кәсіпкерлер бизнес идеясын таңдаудан бастап, кәсіпкерлік

3. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ МИКРОКӘСІПКЕРЛІК

негіздерін үйренуге және заңгерлік кеңес алуға дейінгі консалтингтік қызметтер түрінде қолдау алуға да (10%) қарсы емес. Жұмыс істеп тұрған кәсіпкерлер консалтингтік қызметтерге онша мұқтаж емес (6%). Олардың қолдауға қатысты үміттері көбінесе тәжірибелік сипатта болып, салықтық (23%) және әкімшілік жүктемені (11%) азайтумен байланысты.

Назар аударарлығы, қазір жұмыс істеп жүрген кәсіпкерлердің 8%-ы мемлекеттен ешқандай қолдау күтпейді, керісінше, оның араласпағанын ғана қалайды. Олардың пікірінше, кәсіпкердің табысқа жетуінің басты шарттарының бірі – оның ісіне ешкім кедергі келтірмеуі.

Кесте 3.2. ӨЗ КӘСІБІҢІЗДІ ҚОЛДАУ ҮШІН МЕМЛЕКЕТ ТАРАПЫНАН ҚАНДАЙ КӨМЕК АЛҒЫҢЫЗ КЕЛЕДІ?

	Әлеуетті кәсіпкерлер	Өз бизнесін құруға қызығушылық танытпайтындар	Нағыз кәсіпкерлер
Қаржылай	70%	25%	32%
Консалтинг және оқыту	10%	3%	6%
Салық жүктемесін азайту	4%	3%	23%
Инфрақұрылымдық	6%	1%	7%
Институционалдық	2%	5%	2%
Бюрократиялық жүктемені азайту	2%	2%	11%
Ешқандай, кедергі келтірмеу	3%	7%	8%
Басқа	0%	1%	3%
Жауап беруге қиналамын	11%	56%	18%

Әрбір үшінші адам (35%) өзінің кәсіпкерлік қызметін қолдау үшін мемлекеттен қандай көмек күтетіні туралы сұраққа жауап бере алмады. Кәсіпкерлікпен айналысқысы келмейтін респонденттер мен 55 жастан асқан респонденттер жауап беруде көбірек қиналды. Сұраққа ең оңай жауап бергендер арасында 25-44 жас аралығындағы қала тұрғындары болды. Бұл – халықтың ең экономикалық белсенді тобы, онда қазір жұмыс істеп тұрған кәсіпкерлердің де, болашақ кәсіпкерлердің де үлесі өте көп.

4. ҚАЛАДАҒЫ МИКРОКӘСІПКЕРЛІК: БҮГІН ЖӘНЕ ЕРТЕҢ

Қазақстанда мемлекет кәсібі қауымдастықтардың қолдауымен елдегі жеке бастама мен кәсіпкерлікті дамыту жолындағы бірқатар елеулі кедергілерді жеңуге ұмтылады. Бұл кедергілерге сыбайлас жемқорлық, әкімшілік тосқауылдар мен шектен тыс бюрократия, нормативтік-құқықтық базаның жетілмегендігі, салық органдарының қысымы, инфрақұрылымның жеткіліксіздігі және басқалар жатады. Елімізде қолайлы бизнес ортасы мен еңбек нарығын жүйелі түрде дамытуға бағытталған бизнесті қолдаудың мемлекеттік бағдарламалары жүзеге асырылуда. Даму институттары бизнеске түрлі қолдау құралдарын ұсынып, әсіресе жастар мен кәсіпкер әйелдер сияқты топтарға ерекше көңіл бөледі²¹. Бизнес қауымдастықтарға арналған цифрлық платформалар мен ресурстар іске қосылды²². Осылайша, мемлекет тарапынан халықты кәсіпкерлік қызметке ынталандыру және тарту үшін айтарлықтай күш-жігер жұмсалып жатқанын атап өтуге болады.

Елдегі бизнес ахуалға келсек, Қазақстанның халықаралық рейтингтердегі орны жағдайдың біртіндеп жақсарып келе жатқанын көрсетеді. Атап айтқанда, «Doing Business» рейтингінде 2014-2019 жылдар аралығында Қазақстан жыл сайын өз позициясын жақсартып, 191 елдің арасында 25-орынға көтерілді, осылайша әлемнің 30 жетекші экономикасының қатарына енді²³. Бірақ Жаһандық кәсіпкерлік мониторингінің (GEM) рейтингі Қазақстанда кәсіпкерлікті дамыту үшін әлі де қолайлы жағдайлар жеткіліксіз екенін көрсетеді: NESI (Ұлттық кәсіпкерлік контекст индексі) 4,8 балл құрап (47 елдің ішінде 21-орын), кедергілердің бар екенін айғақтайды. 2020 жылмен салыстырғанда Қазақстанның даму факторлары бойынша көрсеткіштері жақсарғанымен, кәсіпкерлікке оқыту мен қаржы ресурстарының қолжетімділігі мәселелері әлі де бар, сондай-ақ ішкі нарыққа кіруде кедергілер кездеседі. Бұған қоса, зерттеу нарық динамикасының төмендегенін анықтады²⁴.

2024 жылы ШОБ субъектілерінің белсенділік деңгейі бойынша Қазақстан өңірлерінің рейтингіне сәйкес, қарастырылып отырған ай-

21. Көру режимі: <https://damu.kz/ru/programmi>; <https://baiterek.gov.kz/ru/instrumenty-podderzhki-kholdinga/podderzhka-i-razvitiye-msb/>;

[https://atameken.kz/ru/pages/203-centr-podderzhki-predprinimatel-stva және m.m](https://atameken.kz/ru/pages/203-centr-podderzhki-predprinimatel-stva-jәне m.m).

22. Көру режимі: <https://bgov.kz/>; <http://cppkz.kz/> және m.m.

23. Іскерлік және инвестициялық ахуалды бағалауға арналған Дүниежүзілік банктің «Business Ready» (B-READY) рейтингі. - Көру режимі: https://eri.kz/ru/Novosti_instituta/id=7494/arch=2025_59. Жарияланған күні: 30.06.2025.

24. Халықаралық сарапшылар Қазақстан экономикасын қалай бағалайды? – Көру режимі: <https://atameken.kz/ru/news/54108-kak-mezhdunarodnye-eksperty-ocenivayut-ekonomiku-kazahстана>. Жарияланған күні: 26.03.2025.

мақтардағы жағдай айтарлықтай ерекшеленеді. Бұл рейтинг екі көрсеткішке негізделген: тіркелген ШОБ субъектілерінің жалпы санындағы жұмыс істеп тұрғандарының үлесі және экономикалық белсенді халық санындағы ШОБ-та жұмыспен қамтылғандар үлесі. Осылайша, тіркелген кәсіпорындардың өміршеңдігі мен операциялық белсенділігін көрсететін бірінші көрсеткішке сәйкес, бизнес жүргізуге ең қолайлы жағдайлар және өңірдің экономикалық құрылымының ерекшеліктері Қызылорда және Батыс Қазақстан облыстарында қалыптасқан, ал ең қолайсыз жағдайлар Жамбыл облысында байқалған. Бұл ретте екінші көрсеткіш – өңірдегі жұмыс беруші ретінде ШОБ секторының маңыздылығы бойынша өңірлердің рейтингтері шағын бизнестің өңірлердегі халықты жұмыспен қамтуды жоғары деңгейде қамтамасыз етпейтінін көрсетеді. Яғни, мұнда жалдамалы жұмысшылар саны аз жеке кәсіпкерлер мен шағын кәсіпорындар басым немесе экономикалық белсенді халықтың едәуір бөлігі экономиканың басқа секторларында жұмыспен қамтылған деп болжауға болады²⁵.

Кесте 4.1. 2024 ЖЫЛЫ ШОБ СУБЪЕКТІЛЕРІНІҢ БЕЛСЕНДІЛІК ДЕҢГЕЙІ БОЙЫНША ӨҢІРЛЕРДІҢ РЕЙТИНГІДЕГІ ОРЫНДАРЫ

Өңір	Жұмыс істеп тұрған ШОБ субъектілерінің үлесі бойынша өңірлер рейтингі		ШОБ-тың жұмыс беруші ретіндегі белсенділігі	
	Үлесі, %	Ранг (20-ның ішінде)	Үлесі, %	Ранг (20-ның ішінде)
Қызылорда облысы	95,50%	2	34,50%	18
БҚО	93,10%	7	37,70%	9
Абай облысы	92,60%	10	34,60%	16
Павлодар облысы	90,30%	16	35,20%	13
Жамбыл облысы	88,50%	18	29,10%	20

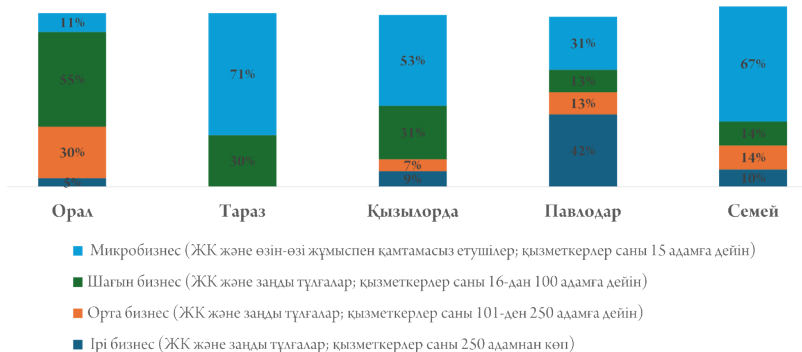
Сауалнама нәтижелеріне сәйкес, зерттелген қалаларда бизнестің көлемі бойынша әртүрлі құрылымдары байқалады. Павлодарда респонденттердің пікірінше, бизнес ортаны ірі және микробизнес қалыптастырады. Оралда ірі бизнес мүлдем жоқтың қасы, ал кәсіпорындардың негізгі үлесі шағын бизнеске тиесілі. Қызылорда мен Семейде құрылымдар ұқсас: микробизнестің айқын басымдылығымен бизнестің барлық түрлері көрініс тапқан. Таразда сауалнама нәтижелері

25. Қазақстанда шағын бизнес ең белсенді қай жерде: өңірлер рейтингі. – Көру режимі: <https://www.zakon.kz/finansy/6474074-gde-v-kazakhstan-samyu-aktivnyu-malyu-biznes-reyting-regionov.html>. Жарияланған күні: 16.04.2025.

ҚАЛАЛАРДАҒЫ МИКРОКӘСІПКЕРЛІК

көрсеткендей, орта және ірі бизнесті білдіретін кәсіпорындар мүлдем жоқ деуге болады; бизнес орта негізінен микро және шағын бизнес кәсіпорындарынан құралған.

Диаграмма 4.1. СІЗДІҢ БАЙҚАУЫҢЫЗША, АУҚЫМЫ ЖАҒЫНАН АЛҒАНДА, ҚАЛАҢЫЗДА БИЗНЕСТІҢ ҚАЙ ТҮРІ КӨП? қалалар бөлінісі бойынша

Қалалардағы сауалнама нәтижелері соңғы 2 жылда дәстүрлі түрде шағын және микро бизнеске жататын қызмет салалары бойынша кәсіпорындар санының көбейгенін көрсетеді. Бизнестің ең аз өсімі қолдан жасалған кәдесыйлар мен қолөнер бұйымдарын дайындау, туризм және демалыс, нотариалдық, заңгерлік және кеңес беру қызметтерін ұсыну сияқты бағыттарда байқалады. Жеке азық-түлік және өнеркәсіптік тауарлар дүкендері, көпшілік тамақтану орындары, көлік және жеткізу қызметтері сияқты салалар барынша қарқынды дамып келеді. Сонымен қатар сұлулық салондары, дәріханалар мен ем шара медициналық қызметтер, тұрғын үйді жалға беру секілді тұрмыстық қызмет көрсету сегменттерінің өсуі жалғасып отыр.

Қызылорда мен Орал қалаларында микро және шағын бизнес субъектілерінің санының артуы туралы жауаптардың жиілеуі назар аударарлық. Алынған мәліметтер 2025 жылдың сәуірінде «Атамекен» Ұлттық кәсіпкерлер палатасы ұсынған «Іскерлік ахуал – 2024»²⁶ суб-ұлттық тәуелсіз рейтингінің нәтижелерімен сәйкес келеді. «Атамекен» ҰКП есебіне сай, Қызылорда облысы бизнесті дамытуға ең көп қолдау көрсетілетін және қолайлы жағдай жасалған үздік 3 өңір қатарына енген. Сонымен қатар Павлодар облысы осы зерттеуде бизнесті дамытуға қолайлылығы ең төмен өңірлер тобына кірген. Бұл

26. Зерттеу еліміздің 20 өңірін, 226 қала мен ауданды, 4300 кәсіпкерді қамтыды. – Көру режимі: <https://atameken.kz/ru/news/54242-gde-biznesu-zhivetsya-luchshe-itogi-nezavisimogo-rejtinga-nacpalaty-delovoj-klimat-0>. Жарияланған күні: 14.04.2025.

4. ҚАЛАДАҒЫ МИКРОКӘСІПКЕРАІК

жағдай осы сауалнамада қаладағы жеке кәсіпорындардың өсу көрсеткіштерінің басқа өңірлермен салыстырғанда төмен екенін көрсетугі мүмкін.

Кесте 4.2. СІЗДІҢ БАЙҚАУЫҢЫЗША, КЕЙІНГІ 2 ЖЫЛ ІШІНДЕ ҚАЛАҢЫЗДАҒЫ ... КӨБЕЙДІ МЕ, АЗАЙДЫ МА ӘЛДЕ ӨЗГЕРІС ЖОҚ ПА...? сауалнамаға қатысқандардың жалпы санының

Ұйымдар/қызметтер	Азайды	Өзгеріс жоқ	Көбейді	Жауап беруге қиналамын
Жекеменшік азық-түлік және өнер-кәсіп тауарларының дүкендері мен дүңгіршектер саны	0,40%	13,90%	84,40%	1,30%
Жекеменшік дәмханалар мен аспаздық дүкендер саны	0,80%	17,80%	80,20%	1,20%
Сұлулық салондар, химиялық тазалау, жөндеу мен тұрмыстық қызмет және халыққа арналған басқа да қызмет түрін көрсететін шеберханалар саны	3,80%	26,00%	68,00%	2,20%
Дәріханалар, ем шара бөлмелері мен жекеменшік медицина кабинеттерінің саны	1,30%	27,90%	68,50%	2,30%
Жеке білім беру қызметтері (репети-торлық, баға бағушылар қызметі және т.с.с.) туралы ұсыныстар саны	3,90%	28,90%	57,70%	9,50%
Кәдесыйлар (сувенир) мен қолдан жасалған қолөнер бұйымдарын әзірлеу туралы ұсыныстар саны	12,30%	37,80%	38,10%	11,80%
Туристтік және ойын-сауық (мерекелер, демалыс күні турлар, экскурсиялар және т.с.с. ұйымдастыру) бағытындағы ұсыныстар саны	6,40%	36,10%	49,00%	8,50%
Жөндеу және құрылыс жұмыстарын көрсету жөніндегі ұсыныстар саны	3,00%	30,20%	61,40%	5,40%
Нотариаттық, заңгерлік және кон-салтингтік қызмет көрсету жөніндегі ұсыныстар саны	8,30%	37,30%	47,60%	6,80%
Көлік және курьерлік қызметтер тура-лы ұсыныстар саны	1,70%	23,20%	71,50%	3,60%
Тұрғын үйді жалға беру туралы ұсыны-стар саны	0,70%	28,60%	66,70%	4,00%

Сондай-ақ қалалардың бизнестің түрлі бағыттарын дамыту бойынша кейбір ерекшеліктерін атап өтуге болады. Таразда кәсіпорындар

ҚАЛАЛАРДАҒЫ МИКРОКӘСІПКЕРЛІК

санының негізгі өсімі екі салада байқалады: бөлшек сауда және көлік әрі курьерлік қызметтер. Оралда бөлшек сауда мен көпшілік тамақтанудан бөлек, тұрғын үйді жалға беру және сұлулық салондарын қоса алғанда, тұрмыстық қызметтер қарқынды дамып келеді. Қызылордада, сауалнама нәтижелері бойынша, туризм мен кәдесый өнімдерін жасаудан басқа барлық сала белсенді дамып келеді. Павлодарда медициналық қызметтер, көпшілік тамақтану және көлік пен курьерлік қызметтер аса қарқынды өсуде, ал кәдесыйлар жасау, нотариаттық және заңгерлік қызметтер көрсету, жеке білім беру қызметтерін ұсыну салалары баяу дамуда. Семейде ең қарқынды дамып келе жатқан үш бизнес саласына көпшілік тамақтану, медициналық қызмет көрсету және бөлшек сауда енген, ал туризм мен ойын-сауық қызметтерінің артқаны жайлы сирек айтылады.

Кесте 4.3. СОҢҒЫ 2 ЖЫЛДА ҚАЛАДА... КӨБЕЙДІ, қалалар бөлінісі бойынша

Ұйымдар/ қызметтер	Орал	Тараз	Қызылорда	Павлодар	Семей
Жекеменшік азық-түлік және өнеркәсіп тауарларының дүкендері мен дүңгіршектер саны	99,50%	79,50%	98,50%	63,50%	81,00%
Жекеменшік дәмханалар мен аспаздық дүкендер саны	99,00%	55,50%	94,00%	66,00%	86,50%
Сұлулық салондар, химиялық тазалау, жөндеу мен тұрмыстық қызмет және халыққа арналған басқа да қызмет түрін көрсететін шеберханалар саны	94,00%	23,00%	90,50%	63,00%	69,50%
Дәріханалар, ем шара бөлмелері мен жекеменшік медицина кабинеттерінің саны	70,00%	41,00%	83,50%	73,00%	75,00%
Жеке білім беру қызметтері (репетиторлық, баға бағушылар қызметі және т.с.с.) туралы ұсыныстар саны	55,00%	38,50%	83,50%	45,00%	66,50%
Кәдесыйлар (сувенир) мен қолдан жасалған қолөнер бұйымдарын әзірлеу туралы ұсыныстар саны	36,00%	14,00%	54,50%	37,00%	49,00%
Туристік және ойын-сауық (мерекелер, демалыс күні турлар, экскурсиялар және т.с.с. ұйымдастыру) бағытындағы ұсыныстар саны	49,50%	23,00%	66,00%	59,50%	47,00%
Жөндеу және құрылыс жұмыстарын көрсету жөніндегі ұсыныстар саны	57,50%	59,00%	73,50%	60,50%	56,50%
Нотариаттық, заңгерлік және консалтингтік қызмет көрсету жөніндегі ұсыныстар саны	57,00%	17,50%	68,50%	45,00%	50,00%
Көлік және курьерлік қызметтер туралы ұсыныстар саны	67,50%	82,50%	80,00%	65,50%	62,00%
Тұрғын үйді жалға беру туралы ұсыныстар саны	77,00%	54,00%	85,50%	60,00%	57,00%

Қазіргі таңда көптеген зерттеушілердің пікірінше, қоғамдағы адамдардың тек өте аз бөлігі (шамамен 5-7%) ғана кәсіпкер бола алады. Кәсіпкерлік пен жалдамалы еңбек арасындағы уәжді таңдау кәсіпкерліктің пайдасына жасалса, бұл тек жеке тұлғаның ерекшеліктерін ғана емес, сонымен қатар қоғамдағы ахуалды да сипаттайды. Бұл экономикадағы үрдістер, мемлекет пен жергілікті билік органдарының кәсіпкерлік қызметке деген көзқарасы туралы айтуға мүмкіндік береді²⁷. Еске сала кетейік, бес қалада жүргізілген зерттеу нәтижесі бойынша, әрбір үшінші қатысушы (38,5%) кәсіпкерлікпен айналысқысы келетінін, ал 66,8%-ы балаларының кәсіпкер болғанын әртүрлі дәрежеде қалайтынын көрсетті. Бұл халық арасында кәсіпкерлік ниеттің айтарлықтай жоғары екенін аңғартады (қар. Тарау 1.2).

Қала тұрғындарының өз қалаларындағы микрокәсіпкерліктің орта мерзімді даму болашағы туралы нақты сеніммен айтатынын атап өткен жөн. Әрбір екінші адам (56,5%) микрокәсіпкерлікке тартылған адамдар санының артатынына және бұның халыққа көрсетілетін қызмет түрлерін кеңейтіп, қалада жұмыс орындарын көбейтуге ықпал ететініне сенеді. Ал әрбір үшінші адамның (30%) дерлік пікірінше, алдағы 3-5 жылда қазіргі жағдай сақталады деген шынайы көзқарасты ұстанады.

Қалалар бөлінісінде ең көп оптимизмді Қызылорда тұрғындары танытатыны байқалады, мұнда сауалнамаға қатысқандардың $\frac{3}{4}$ бөлігіне жуығы өз қаласында микрокәсіпкерліктің өседі деп болжайды. Павлодар мен Орал тұрғындары баға бергенде сабырлық танытты (52-59% оптимист), алайда олардың көпшілігі де алдағы 3-5 жылда өз қалаларында кәсіпкерлік бастаманың дамитынын айтады. Таразда микрокәсіпкерлікке тартылған адамдар саны азаяды деп санайтындардың ең жоғары үлесі байқалады (19%). Таразда қаладағы микробизнесінің болашағы туралы біртұтас ортақ пікір жоқ деуге болады. Осыған ұқсас жағдай Семейде де байқалады, бірақ мұндағы айырмашылық – пессимистердің айтарлықтай үлесі жоқ, олардың орнын жауап беруге қиналғандар басады.

Зерттелген қалаларда кәсіпкерлік бастаманың дамуына қандай субъектілер көбірек ықпал етеді? Сауалнама деректеріне сәйкес, мұндай тандемнің құрамына идея мен бастаманың иесі ретінде қала тұрғындарының өздері (46,4%) және қаржылық ресурс ретінде банктер (39,1%) кіреді. Басқаша айтқанда, қоғамдық пікірде жеке бастама ең алдымен бизнеспен айналысуға бел буған жеке тұлғаға байланысты. Ал жеке бастаманың іске асуының негізгі шарты – қаржыландырудың, яғни бастапқы капиталдың болуы.

27. Семенов Р. И. Кәсіпкерліктің әлеуметтік қызметі. // ж. «Инновациялық экономика: болашақ дамуы мен жетілуі», №1 (19), 2017, б.334-338.

ҚАЛАЛАРДАҒЫ МИКРОКӘСІПКЕРЛІК

Диаграмма 4.2. АЛДАҒЫ 3-5 ЖЫЛ ІШІНДЕГІ ҚАЛАҢЫЗДАҒЫ МИКРОКӘСІПКЕРЛІКТІҢ ДАМУ БОЛАШАҒЫН ҚАЛАЙ ЕЛЕСТЕТЕСІЗ? сауалнамаға қатысқандардың жалпы санынан

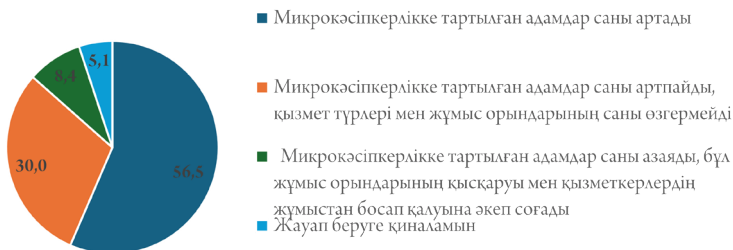
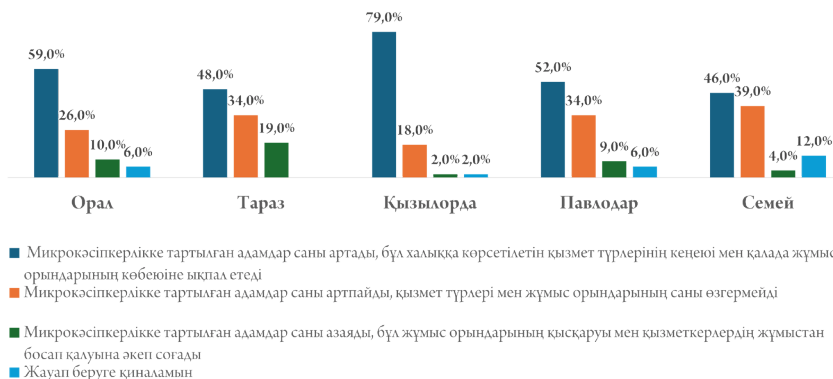

Диаграмма 4.3. АЛДАҒЫ 3-5 ЖЫЛ ІШІНДЕГІ ҚАЛАҢЫЗДАҒЫ МИКРОКӘСІПКЕРЛІКТІҢ ДАМУ БОЛАШАҒЫН ҚАЛАЙ ЕЛЕСТЕТЕСІЗ? қалалар бөлінісі бойынша

Алайда, кәсіпкерлік табысты жекедара қарастыруға болмайды; ол кәсіпкерлер әрекет ететін нақты географиялық ортаның ықпалымен қалыптасады. Бұл орта кәсіпкерлер кіріктірілген жергілікті және ұлттық экономика мен қоғамды қамтиды. Сондықтан, қалаларда кәсіпкерлікті дамытуға ықпал ететін субъектілер ретінде «Атамекен» ҰКП (24,2%) мен әкімдіктің (18,5%) алдыңғы қатарда болуы заңды, өйткені олар бизнесті дамыту үшін институционалдық және инфрақұрылымдық жағдайларды қамтамасыз етеді.

Үкіметтік емес ұйымдардың халықтың жекелеген топтарына кәсіпкерлік негіздерін үйрету бойынша елеулі жобалық жұмыстары мен Қазақстанда әлеуметтік кәсіпкерлікті дамытуға жұмсаған күш-жі-

геріне қарамастан, халық санасында ҮЕҰ микрокәсіпкерліктің қалыптасуына ықпал ететін беделді субъект ретінде қабылданбайтыны назар аудартады. Тек 5% ғана ҮЕҰ-ны осындай деп таныған. Сонымен қатар консалтингтік және заң компанияларының микробизнесті дамытуға тигізетін әсеріне де аз көңіл бөлінеді (6,7%). Бұл шағын бизнес өкілдерінің мұндай қызмет түрлеріне жүгіну дағдысының қалыптаспағандығын көрсетуі мүмкін.

Диаграмма 4.4. ҚАЛАҢЫЗДАҒЫ МИКРОКӘСІПКЕРЛІК БАСТАМАЛАРДЫҢ ДАМУЫНА КӨБІНЕ ҚАНДАЙ СУБЪЕКТИЛЕР ЫҚПАЛ ЕТЕДІ? сауалнамаға қатысқандардың жалпы санынан

Жалпы үрдістер болғанымен, микрокәсіпкерліктің дамуына әр субъектінің ықпалын мойындауда айырмашылықтар да байқалады. Мәселен, Таразда «тұрғындар – «Атамекен» ӨКП» тандемі тиімді деп саналады. Оралда басымдық қауымдастықтарға беріледі: «Атамекен» ӨКП және кәсіби бірлестіктер; қала тұрғындары екінші орынға ысырылады. Павлодарда негізгі рөлді банктер атқарады, одан кейін тұрғындар мен әкімдік тандемі келеді. Семейде, Оралдан өзгеше, негізгі рөл қаржы институттарына – банктер мен микроқаржы ұйымдарына беріледі; ал тұрғындар мұнда да екінші орында қалады. Қызылордада бірінші орында қала тұрғындары тұр, олардың соңынан банктер мен «Атамекен» ӨКП тұрады.

Жалпы алғанда, қолайлы кәсіпкерлік экожүйені құрудың көбінесе түрлі мүдделі тараптардың, соның ішінде билік органдары, кәсіби ассоциациялар, қаржы институттары мен үкіметтік емес ұйымдардың бірлескен күш-жігеріне байланысты екенін мойындау қажет.

ҚАЛАЛАРДАҒЫ МИКРОКӘСІПКЕРЛІК

Институттар байланыс орнату, білім алмасу, тәлімгерлік және нарықтарға қол жеткізуге арналған алаңдар құру арқылы мұндай экожүйелердің өсуі мен тұрақтылығын қамтамасыз етуде маңызды рөл атқарады.

Кесте 4.3. ҚАЛАҢЫЗДАҒЫ МИКРОКӘСІПКЕРЛІК БАСТАМАЛАРДЫҢ ДАМУЫНА КӨБІНЕ ҚАНДАЙ СУБЪЕКТІЛЕР ЫҚПАЛ ЕТЕДІ? қалалар бөлінісі бойынша

Субъектілер	Орал	Тараз	Қызылорда	Павлодар	Семей
Қала тұрғындарының өздері	21%	82%	53%	51%	26%
Банктер	18%	4%	42%	75%	57%
«Атамекен» ӨКП	52%	38%	25%	6%	1%
Әкімдік	19%	8%	15%	40%	12%
Микроқаржы ұйымдары	8%	5%	18%	14%	24%
Қадағалау органдары (СЭС, өрт қызметі, салық және т.т.)	1%	1%	20%	28%	2%
Кәсіби ассоциациялар	30%	1%	2%	16%	2%
Консалтингтік және заңгерлік компаниялар	9%	0%	2%	6%	18%
Үкіметтік емес ұйымдар (ҮЕҰ)	6%	1%	13%	4%	2%
Жауап беруге қиналамын	19%	0%	3%	2%	17%

ҚОРЫТЫНДЫ

Шағын кәсіпкерлікке қатысты зерттеулерде жиі атап өтілетіндей, мұндай кәсіпорындар экономиканы белгілі бір мағынада «мықтап орнықтыру» қызметін атқарады. Себебі олар өздерінің икемділігі мен жедел әрекет ету қабілетінің арқасында ірі, кейде тіпті орта кәсіпорындар мен корпорациялар көлемі мен міндеттеріне байланысты игере алмайтын бос нарықтық тауашаларды тауып, толтыра алады. Сонымен қатар шағын кәсіпорындар көптеп жұмыс орнын ұсынады, креативті индустрияларды қалыптастырады, экономикаға жаңашылдық элементін енгізеді және тағы басқа да көптеген қызметтер атқарады. Сондықтан дамыған капиталистік экономикалы, экономикалық тәжірибелері қалыптасқан елдерде шағын кәсіпкерліктің жұмыспен қамту құрылымындағы үлесі 70-80%-ға дейін жететіні таңғаларлық емес. Әрине мұндай қомақты үлес нарықтық дамудың табиғи үдерісінің нәтижесі ғана емес, сонымен қатар мемлекеттерде жүргізіліп отырған мақсатты саясаттың жемісі болып табылады.

Қазақстанда микрокәсіпкерлік 2014 жылы заңнама деңгейінде енгізілген сәттен бастап-ақ оны ынталандыруға бағытталған бірқатар шаралар қарастырылды: мемлекеттік тіркеудің оңайлатылған тәртібі (мысалы, жеке кәсіпкерді онлайн немесе «Азаматтарға арналған үкімет» мемлекеттік корпорациясында 1 күнде тіркеу мүмкіндігі), оңайлатылған есеп жүргізу мен бухгалтерлік есептілік, аудиттен және кейбір статистикалық есептерден босату.

2019 жылдан бері жүргізіліп келе жатқан микрокәсіпкерлікті мемлекеттік қолдауды талдау осы кезеңде микробизнестің нарыққа шығуын жеңілдетіп, оны шағын және орта деңгейге дейін өсіруге ынталандыруға бағытталған шаралар қабылданғанын көрсетеді. Олардың қатарына мынадай бағыттарды жатқызуға болады:

- арнаулы салық режимдерінде жұмыс істейтін микрокәсіпкерлік пен шағын кәсіпкерлік субъектілері 2020 жылғы 1 қаңтардан 2023 жылғы 1 қаңтарға дейінгі кезеңде негізгі табыс салығын төлеуден босатылды (микробизнес үшін жеке кәсіпкерлерде жеке табыс салығы, оңайлатылған тәртіптегі ЖШС-да корпоративтік табыс салығы, әлеуметтік салық, сондай-ақ бірыңғай жер салығы нөлдік мөлшерлемемен есептелді). Бұл қолдау шарасы шамамен 1,2 млн кәсіпкерлік субъектісін қамтыды;

- 2020 жылғы 1 қаңтардан бастап микрокәсіпкерлік пен шағын кәсіпкерлік субъектілеріне қатысты тексерулер мен профилактикалық бақылауларды жүргізуге үш жылға дейін (іс жүзінде – 2023 жылдың соңына дейін төрт жыл) тыйым енгізілді. Бұл шара микробизнесті ар-

тық әкімшілік қысымнан қорғап, оның дамуына қолайлы жағдай жасау мақсатында қабылданды.

- ШОБ-ты, оның ішінде микрокәсіпорындарды қолдауға бағытталған арнайы бағдарламалар: «Даму» қорының микрокредит беру бағдарламалары, жаңа кәсіпкерлерге арналған әкімдік гранттары, «Бизнестің жол картасы» бағдарламасы.

Мемлекет қабылдаған барлық шара өз мақсатына толық жетті дегуге болмайды, ал бизнесті ірілендіру міндеті әлі де өзекті болып отыр. Дегенмен, Қазақстанда осы маңызды кәсіпкерлік санатының қызметін ынталандыру үшін құқықтық алаң қалыптастырылды, әрі соңғы жылдары микробизнесті қорғаудың арнайы тетіктері қосымша енгізілгенін атап өткен жөн. Әсіресе, бұл covid-19 пандемиясы кезеңі мен ол біткеннен кейін ерекше маңызды болып отыр.

Жүргізілген зерттеу нәтижелеріне сәйкес сауалнамаға қатысқандардың басым көпшілігінде (71%) мемлекеттің кәсіпкерлерге қолдау көрсетілетініне сенімді. Алайда әр бесінші респондент мемлекет тарапынан бұл топқа қолдау көрсетпейтінін атап өтеді.

Сауалнамаға қатысқан қалалар бойынша алсақ, Орал мен Қызылорда тұрғындары мемлекет кәсіпкерлерге қолдау көрсетеді деп сенімді түрде айтқанын жиі байқаймыз. Ал Павлодар мен Семей тұрғындары сақтықпен жауап берген: мұнда жеке бастаманы мемлекет тарапынан қолдауды бағалау кезінде «мемлекет қолдайды дегуге болады» деген жауап нұсқасын таңдағандар үлесі жоғары. Тараздағы жағдай айтарлықтай ерекшеленеді, мұнда әрбір екінші адам мемлекеттің кәсіпкерлікке қолдамайтынын атап көрсетеді. Сонымен қатар осы қаладағы сауалнамаға қатысқандардың жартысынан астамы (58%) жергілікті шенеуніктер шағын кәсіпкерліктің дамуына кедергі келтіреді деп санайды. Ал Қызылорда мен Оралда көбі (тиісінше 79% және 71%) жергілікті шенеуніктердің жұмысы өз қалаларында шағын кәсіпкерліктің дамуына ықпал етеді деп сенеді.

Мемлекетте қабылданған бағдарламалар мен жобаларды бағалауға ұсынылғандардың ішінде «2021-2025 жылдарға арналған Бизнестің жол картасы» мемлекеттік бағдарламасы өте кеңінен танымал: сауалнамаға қатысқандардың 63%-ы бұл бағдарлама туралы білетінін немесе естігенін айтты. Бұл Бағдарламаның мақсаты өңірлік кәсіпкерліктің тұрақты әрі теңгерімді өсуін қамтамасыз ету, сондай-ақ қолданыстағы жұмыс орындарын сақтап, жаңа тұрақты жұмыс орындарын құру. Танымалдылығы жағынан екінші орында DAMU кәсіпкерлікті қолдау қорының Бірыңғай кешенді бағдарламасы тұр, сауалнамаға қатысқандардың 45%-ы бұл бағдарлама жайлы хабардар екенін атап көрсетеді.

Респонденттердің 35%-ы «Атамекен» ҰКП-ның бизнесті қолдау бағдарламаларымен таныс екені анықталды.

«Бастау-бизнес» жобасы кәсіпкерлік негіздерін үйретуге, жас кәсіпкерлер мен жекелеген әлеуметтік топтарға жататын адамдарға өз ісін ашуға көмектесіп, өз бизнесін жүргізуге арналған бастапқы білім мен дағдыларды алуға бағытталған. Бұл маңызды жоба туралы респонденттердің тек 20%-ы ғана хабардар. Сонымен қатар қалалар бойынша хабардарлық деңгейінде айтарлықтай айырмашылық байқалады: бұл жоба туралы Орал (26%) мен Қызылорда (41%) тұрғындары жақсы біледі, ал Тараз бен Павлодарда (6%-дан) және Семейде (5%) хабардар адам өте аз.

Мемлекетке қатысты қандай сенім қалыптасқанын және қала тұрғындары - нақты және әлеуетті кәсіпкерлер де өз бизнесін қолдау үшін мемлекеттен қандай көмек алғысы келетінін талдай келе, жауаптарды бірнеше топқа бөлуге болады. Сонымен басты сенім қаржылық қолдауға, әсіресе несиелеу мен субсидиялау мәселелеріне байланысты болып отыр. Бұл ретте қолданыстағы кәсіпкерлерден (32%) гөрі әлеуетті кәсіпкерлер үшін бастапқы кезеңде қаржыландыру мәселесі (70%) әлдеқайда өзекті екені анықталды.

Тағы бір бағыт – әлеуетті кәсіпкерлер мемлекеттен консалтингтік қызметтер түрінде қолдау алғысы келеді (10%). Бұл қолдау бизнес идеясын таңдаудан бастап кәсіпкерлік негіздерін үйренуге дейін және заңгерлік кеңес алуды қамтиды. Жұмыс істеп тұрған кәсіпкерлер мұндай қызметтерге сирек мұқтаж (6%). Олардың қолдауға қатысты сенімі көбіне практикалық сипатқа ие, бизнеске салықтық (23%) және бюрократиялық (11%) жүктемені азайту талаптарымен байланысты.

Сауалнама нәтижелері бойынша мемлекеттің микрокәсіпкерлікке қатысты қолдауын күту мен бағалау осындай көрініске ие. Ал кәсіпкерлік қызмет жүзеге асырылатын жағдайлар туралы не айтуға болады? Сауалнамаға қатысқандардың 70%-ы Қызылорда, Павлодар, Семей, Тараз және Оралда микрокәсіпкерлікті дамыту үшін жағдай жақсы жасалғанын атап өтеді. Респонденттердің 75%-ы өз қаласында бизнеспен айналысу тиімді деп санайды. Алайда пайдасы мен зиянын қабылдауда жас ерекшелік айырмашылығы байқалады: сауалнамаға қатысқандардың жасы ұлғайған сайын олар қолда бар жағдайға сыни көзқараспен қарап, өз қаласында бизнеспен айналысуға жасалған жағдай тиімсіз деп санайтындардың үлесі арта түседі. Керісінше, 35 жасқа дейінгі жас топтарда респонденттердің 80%-дан астамы өз қалаларының жағдайы кәсіпкерлікпен тиімді айналысуға мүмкіндік беретініне сенімді. Бірақ сауалнамаға қатысқан қалалардың бәрінде бірдей баға берілмеген: Таразда жағдайдың өте нашар екені байқалады, онда әрбір төртінші адам

өз қаласында бизнеспен айналысу тиімсіз деп санаса, Қызылордада әрбір оныншы адам осындай пікір ұстанады.

Жалпы, халықта кәсіпкерлік туралы заңды, өнімді және өзіндік құндылығы бар қызмет түрлерінің бірі деген түсінік қалыптасқан. Алдымен атап өтетін жайт, микробизнес ұйымдары мен кәсіпорындарының қала экономикасының дамуына қосқан үлесін бағалау тұрғысынан бірімәнді оң пікір қалыптасты деп айту қиын: 58%-ы үлесі айтарлықтай басым әрі негізгі деп атаса, 41%-ы микробизнес үлесі маңызды емес немесе тіпті үлесі жоқ деп санайды. Қалалар дамуындағы шағын кәсіпкерліктің рөлі мен маңыздылығын төмен бағалау әсіресе орта және ірі бизнес кәсіпорындарының маңыздылығы туралы пікірлер аясында айқын көрінеді. Олардың бқпалы қала экономикасы үшін шешуші (елеулі және негізгі) деп бағаланады.

Дегенмен, 91%-ы микробизнес кәсіпорындарының қызметінен пайда бар деп санайды: олар жұмыс орындарын құрады (46%), қала бюджетіне салық төлейді (37%), қала тұрғындарына тауарлар мен қызметтерді қолжетімді етеді (37%). Тек 8%-ы ғана микрокәсіпкерлік қызметі қалаларға зиян келтіреді деп есептейді, бірақ бұл пікірге де назар аударған жөн: мұндай қала тұрғындары үшін, ең алдымен, алаяқтық пен алдаудан (40%), бизнеске іргелес аумақтың ластануынан (35%), шу ластануынан және қаланың сәулеттік келбетінің бұзылуынан (әрқайсы 30%) зиян келеді.

Өткен жылдар ішінде халықтың кәсіпкерлікке деген көзқарасы қалыптасқаны айдан-анық. Сондықтан зерттеу барысында тұрғындар үшін кәсіпкерлік қызмет тартымды ма, олар кәсіпкер болғысы келе ме және балаларының кәсіпкер болғанын қалай ма деген мәселелерді анықтау қызық болды. Кәсіпкер болғысы келетіндер туралы сұраққа жауап берген әрбір он бірінші респондент өзінің жеке кәсібі бар екенін айтты (9%). Кәсіпкер болғысы келетіндер 39%-ды құрады; сауалнамаға қатысқандардың жартысында (51%) мұндай ниет жоқ. Алайда, респонденттердің тек 39%-ы өздері кәсіпкерлікпен айналысқысы келетінін айтса да, балаларын кәсіпкерлік қызметке тарту мәселе тұрғысынан алғанда, респонденттер көзқарасы өз жоспарларынан айтарлықтай ерекшеленеді: көпшілігі, яғни 67%-ы балаларының кәсіпкер болғанын қалайды, респонденттердің бестен бірі (21%) мұны қаламайды, ал жауап беруге қиналғандар үлесі жоғары (12%) болып отыр.

Бизнесмен болғысы келетіндер арасында ерлер жиі кездеседі (әйелдерде 35%, ерлерде 43%), 35 жасқа дейінгі жастар басым (59-57%); қазіргі уақытта жұмыс істейтіндер, әсіресе шағын бизнестің жалдамалы қызметкерлері (44%) мен бюджеттік мекеме қызметкерлері (53%); қазіргі материалдық жағдай деңгейіне қанағаттанбайтындар (57%)

көп. Сонымен қатар Қызылорда (76%) және Семей (42%) тұрғындарының кәсіпкерлік әлеуеті жоғары екенін атап өткен жөн, ал Таразда (32%), Павлодарда (25%) және әсіресе Оралда (19%) әлеуетті кәсіпкерлер саны айтарлықтай төмен екені байқалады.

Әлеуетті кәсіпкерлердің өз ісін қай салада ашқысы келетіні туралы сұраққа жауап бере отырып, респонденттер көбіне сауда (29%) және қызмет көрсету (19%) салаларын атаған. Басқа салалар – өндіріс, білім беру, көпшілік тамақтану/мейрамхана бизнесі, құрылыс және егін шаруашылығы – сауалнамаға қатысқандардың 5-тен 8%-на дейін қызығушылық тудырған. Әйелдер сауда (38%), қызмет көрсету (18%), білім беру (11%), өндіріс (9%) және мейрамхана бизнесі (6%) сияқты бағыттарға көбірек қызығушылық танытса, ерлерде қызмет көрсету мен сауда (әрқайсы 20%), құрылыс (9%), өндіріс (8%) және ауыл шаруашылығы (7%) салаларына деген қызығушылық басым.

Адамдардың 56%-ы үшін кәсіпкерлікпен айналысуды бастауға итермелейтін басты себеп қаржылық мүдде – табысын арттыру ниеті болып табылады. Әрбір төртінші адамның (24%) пікірінше, кәсіпкер мәртебесі көбінесе жұмыстан айырылу жағдайында және лайықты өмір сүру деңгейін сақтау ұмтылысы ретінде еріксіз қабылданады. Яғни, осы екі жағдайда да адамды жаңа қызмет түріне жетелейтін уәждеме мәжбүрлі сипат алады деп айтуға болады.

Бес бөлігіне жуығы (19%) саналы кәсіпкерлікке жатады. Бұл топ өкілдері үшін кәсіпкерлікпен айналысудың басты себебі – өзін-өзі жүзеге асыру және өз идеяларын іске асыру ниеті. Зерттеу барысында респонденттердің жұмыспен қамтылу мәртебесіне байланысты қызық ерекшеліктер анықталды. Басқа топтарға қарағанда, қазір кәсіпкерлікпен айналысып жүрген кәсіпкерлер арасында өзін-өзі жүзеге асыруға негізделген саналы кәсіпкерлік туралы пікір әлдеқайда кең таралған. Әлеуетті кәсіпкерлер, яғни өз ісін ашқысы келетіндер арасында, уәж ретінде жоғары табыс табу мен өзіне-өзі қожайын болу ниеті жиі аталды (61%). Ал кәсіпкерлік қызметке қызығушылық танытпайтындар тобында еріксіз кәсіпкерлік (жұмысынан немесе табысынан айырылған жағдайда) жиі байқалады (27%).

Адамдардың кәсіпкерлікпен айналысуға неге шешім қабылдай алмайтынын зерттеу нәтижесінде негізгі кедергі бастапқы капиталдың жоқ (39%) екені анықталды. Себептер мен кедергілер арасында екінші орында әлеуетті кәсіпкердің жасы (26%), одан кейін жоғары бәсекелестік (25%) және соның салдарынан бизнестегі сәтсіздіктен қорқу (23%) тұр.

Жас топтарында (35 жасқа дейінгілер) басқаларға қарағанда өз кәсібін бастауға бастапқы капиталдың жоқтығы мен несие алуағы

қиындықтар жиі кедергі ретінде аталады. 18-24 жас аралығындағы топта, бұған қоса, жеке кәсіп ашуға қажетті білімнің жеткіліксіздігі туралы пікір жиі кездеседі. 35-44 жас аралығындағы топ өкілдері шынайы бизнеспен бетпе-бет келген болуы мүмкін, олар кәсібінің дамуына жоғары бәсекелестік пен жаңа бизнес идеяларының жоқтығы кедергі болады деп санайды. Бизнеске кіруге кедергі болатын фактор ретінде жас ерекшелігін атағандар ең жас топтың өкілдері арасында – 26%, ал ең үлкен жастағылар арасында бұл көрсеткіш одан да жиі кездеседі: 55-64 жаста – 46%, 65 жастан асқандарда – 85%.

Әлеуетті кәсіпкерлерді өз ісін бастаудан жиі тоқтататын кедергілерге көз жүгіртсек, оны кері бағытта қарастырып, осы санаттағы респонденттердің кәсіпкерлікке кіру шарттары туралы мынадай мінсіз түсінігін қалыптастыруға болады:

- бұл нарықтағы жағдай туралы қажетті тәжірибесі немесе білімі болмаса да, сәтсіздікке ұшыраудан қорықпайтын және тәуекелге баруға дайын, сонымен қатар жасы мен денсаулығы жағынан алғанда, мүмкіндігі жеткілікті адам,

- бұл бизнес ашамын деген идеясы болмаса да, сенімді серіктестері бар адам,

- бұл мемлекет қолдауына сенім артпайтын, бірақ бастапқы капитал ретінде қаржы ресурстары бар және қажет болған жағдайда несие алғанда еш қиналмайтын адам.

- бұл әзірше салық жағдайларының тұрақсыздығы мен шенеуніктердің бюрократизмінен тайсалмайтын (мүмкін, ол туралы әлі де жақсы білмеуі мүмкін) және бәсекелес күресіне түсуге дайын адам.

Болашаққа көз жүгіртсек, зерттеу жүргізілген қалалардағы микрокәсіпкерліктің алдағы 3–5 жылдағы дамуы жөнінде қойылған сұраққа тұрғындар оптимизм танытты: сауалнамаға қатысқандардың жартысынан астамы (57%) микрокәсіпкерлікке тартылған адамдар саны артады және бұл халыққа көрсетілетін қызмет түрлерінің кеңеюіне әрі қаладағы жұмыс орындарының көбеюіне ықпал етеді деп санайды. Респонденттердің шамамен үштен бірі (30%) шынайы көзқарас танытып, алдағы 3–5 жылда қазіргі жағдай сақталады дейді. Ал небәрі 8%-ы ғана болашағы бұлыңғыр деп санайды: олардың ойынша, қалада микрокәсіпкерлікке тартылған адамдар саны азайып, соның салдарынан жұмыс орындарының қысқаруы мен қызметкерлердің жұмыстан босатылуы орын алады.

«Стратегия» ӘСЗО ҚҚ»

Қалалардағы микрокәсіпкерлік: ерікті шешім немесе мәжбүрлі шара

Корректор: Панченко Т.А.

Дизайн: Абдикерим Әсем

Басуға 20.09.25. Қол қойылады. Пішімі А5(140x200). Сандық басылым.
Таралымы 80 дана. Тапсырыс №208

Қазақстан
«Стратегия» әлеуметтік-саяси зерттеулер орталығы»
Қоғамдық қоры
050000, АЛМАТЫ қ., Қонаев к-сі, 135/56
Тел. +7 (727) 2721383
info@ofstrategy.kz
www.ofstrategy.kz

Өнім: Кітап «Қалалардағы микрокәсіпкерлік: ерікті шешім немесе мәжбүрлі шара»

Тапсырыс берушінің материалдары негізінде «К2» ЖК-да басылды.
Алматы қ., Досмұхамедов к-сі, 89 (БО Каспий, 230 кеңсе)
+7 (727) 250–50–46

ОБЩЕСТВЕННАЯ КОМПАНИЯ
СТРАТЕГИЯ
ЦЕНТР СОЦИАЛЬНЫХ И ПОЛИТИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

**ROSA
LUXEMBURG
STIFTUNG**
CENTRAL ASIA